

Πάντειο Πανεπιστήμιο

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Εγκληματολογίας

***«Η Σύγχρονη Εγκληματικότητα και η
Αντιμετώπισή της»***

Τίτλος μεταπτυχιακής εργασίας:

***«Η συμβολή της επιστήμης της
εγκληματολογίας στην μελέτη της
συμπεριφοράς των μεγάλων και πολυεθνικών
επιχειρήσεων»***

ΧΟΥΖΟΥΡΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Στον Πατέρα μου¹

¹ Ζει και Βασιλεύει

Ευχαριστώ θερμά για τον πολύτιμο χρόνο τους και τις πολύωρες συζητήσεις μας, την κ. Μάρθα Καραμιχαηλίδου στέλεχος πολυεθνικής και κ. Κώστα Ρουφάνη επιφανή οικονομικό αναλυτή της Γαλλίας.

Ευχαριστώ Θερμά τον καθηγητή κ. Γρηγόρη Λάζο, επιβλέποντα στην δουλειά μου, καθώς και τα μέλη της επιτροπής κ. Ιάκωβο Φαρσεδάκη και κ. Έφη Λαμπροπούλου για τις διευκολύνσεις που μου παρείχαν σε διάφορα πρακτικού χαρακτήρα θέματα και κυρίως για τις ακαδημαϊκές γνώσεις που μοιράστηκαν μαζί μου τόσο κατά τις μεταπτυχιακές όσο και στις προπτυχιακές μου σπουδές. Το τελευταίο βεβαίως ισχύει για όλους τους καθηγητές μου στο τμήμα κοινωνιολογίας και το μεταπτυχιακό εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου μεταξύ άλλων την κ. Χρ. Ζαραφωνίτου, τον κ. Α. Μαγγανά, την κ. Ι. Τσίγγανου, τον κ. Γ. Νικολόπουλο, την κ. Α. Λυδάκη, την κ. Α. Χαΐδου

Περιεχόμενα :

-Πρόλογος.....	7
-----------------------	----------

Κεφάλαιο Α: ο προσδιορισμός του επιχειρηματικού εγκλήματος και η ανάγκη διαφοροποίησης του από το κοινό έγκλημα

I). Το 'νομικό πρόσωπο' της επιχείρησης και το «ανομικό» της έργο	11
II). Κύριες μορφές επιχειρηματικού εγκλήματος	14
Α) Εγκλήματα κατά των εργαζομένων.....	14
Β) Εγκλήματα κατά των καταναλωτών.....	15
Γ) Εγκλήματα κατά των ανταγωνιστών.....	16
Δ) Εγκλήματα κατά της πολιτείας ή της κυβερνητικής διαδικασίας.....	18
Πολυμορφικός χαρακτήρας των επιχειρηματικών εγκλημάτων.....	20
III). Διαφοροποίηση κοινής και επιχειρηματικής εγκληματικότητας.....	23
Χαρακτηριστικά επιχειρηματικού εγκλήματος.....	24
Η Έννοια του Ρίσκου.....	27
"Επιχειρηματική" διαφοροποίηση του εγκλήματος.....	30

Εγκληματοποίηση και επιχειρηματικό έγκλημα.....	36
---	----

IV). Οικονομικά ορθολογική προσέγγιση των κοινωνικά και νομικά ηθικών αξιών και κανόνων. Η περίπτωση του μοντέλου Pinto της Ford.....	39
---	----

Κεφάλαιο Β: Προσέγγιση της επιχειρηματικής εγκληματικής και παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς με κύριους άξονες βασικά στοιχεία θεωριών των Pinatel, Miller, Sutherland, Tarde καθώς και η συνολική προσέγγιση του Braithwaite

Επιχειρηματικό Management και Επιχειρηματικό Έγκλημα.....	44
---	----

I). Ο manager και η θεωρία της εγκληματικής προσωπικότητας του J. Pinatel.....	46
--	----

II). Ο manager και το εστιακό ενδιαφέρον της «εξυπνάδας».....	48
---	----

III). Διαφορικός Συγχρωτισμός και Επιχειρηματικό Έγκλημα.....	50
---	----

IV). Η θεωρία της μίμησης του G. Tarde μέσα από μια σύγχρονη επιχειρηματική οπτική.....	59
---	----

V). Η «συνολική» προσέγγιση του επιχειρηματικού εγκλήματος από τον J. Braithwaite.....	63
--	----

Κεφάλαιο Γ: Προσέγγιση του επιχειρηματικού εγκλήματος μέσα από υποπολιτισμικές θεωρίες

I). Σύγχρονα μοντέλα ανάπτυξης της γενικότερης επιχειρηματικής υπό- κουλτούρας	68
Α).Οι επιχειρήσεις σε Μιλιταριστικά Πρότυπα.....	69
Β).Οι επιχειρήσεις ως μαγικό- θρησκευτικές οντότητες.....	71
Γ).Οι επιχειρήσεις ως ολοκληρωτικά ιδρύματα.....	73
II). Η Έννοια της Υποπολιτισμικής Ομάδας στα πλαίσια των μεγάλων και πολυεθνικών επιχειρήσεων.....	74
Πολιτισμικές διαφορές και πολιτισμική σύγκρουση στην περίπτωση του επιχειρηματικού εγκλήματος.....	75
Οι υποκουλτούρες στο επιχειρηματικό περιβάλλον.....	79
 Κεφάλαιο Δ: Θεωρίες ελέγχου και οικονομικός ορθολογισμός του επιχειρηματικού εγκλήματος	
I). Διαδικασίες Εξουδετέρωσης.....	88
II). Επιχειρηματικός οικονομικός ορθολογισμός της παρέκκλισης και του εγκλήματος.....	91
III). Τ. Hirschί και βασικά στοιχεία των κοινωνικών δεσμών στην περίπτωση του επιχειρηματικού εγκλήματος.....	97
 -Επίλογος.....	100
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ.....	103

-Πρόλογος

Η μελέτη της συμπεριφοράς των μεγάλων και πολυεθνικών επιχειρήσεων στην παρούσα εργασία έχει ως κύρια ερμηνευτική δύναμη την επιστήμη της εγκληματολογίας -δεν χρειάζεται βέβαια ν' αναφερθούμε στον αδιάκριτο χαρακτήρα της από την κοινωνιολογία- βασίζεται όμως και σ' ένα ευρύτερο πολύ-επιστημονικό πεδίο με στοιχεία από την οικονομολογία, την ψυχολογία, την ανθρωπολογία, την νομική κ.α.. Αν και τα εγκλήματα και οι παρεκκλίσεις των επιχειρήσεων έχουν τεθεί κάτω από την μελέτη της εγκληματολογίας μονάχα τα τελευταία 50 χρόνια, ωστόσο είναι αξιοσημείωτο το πλήθος των ερμηνευτικών εργαλείων που μπορούν να μας παράσχουν εγκληματολογικές θεωρίες οι οποίες είχαν εστιάσει το ενδιαφέρον τους σε αλλού είδους εγκλήματα. Το σοβαρό επιχειρηματικό έγκλημα ανήκει σε μια ιδιάζουσα μορφή εγκλημάτων, με διαφορετική αφετηρία από το κοινό έγκλημα. Ταυτόχρονα όμως είναι άξιο αναφοράς το πόσο αποκαλυπτική είναι η «τράπεζα γνώσεων» της εγκληματολογικής επιστήμης σχετικός με τη συμπεριφορά των μεγάλων και πολυεθνικών επιχειρήσεων. Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι οι προϋπάρχουσες θεωρίες της εγκληματολογικής επιστήμης μπορεί να διαφοροποιούνται σε σημεία από το επιχειρηματικό έγκλημα, όμως αυτή η διαφοροποίηση είναι που καταδεικνύει το σημείο που πρέπει να εστιάσουμε το ενδιαφέρον.

Ο χώρος αυτών των διαφορών είναι αυτός που θα αποτελέσει το γόνιμο έδαφος της εγκληματολογίας των επιχειρήσεων. Επιπλέον σε πολλές περιπτώσεις, θεωρίες οι

οποίες διαφοροποιούνται από το επιχειρηματικό έγκλημα, την ίδια στιγμή παράσχουν μεθοδολογικά εργαλεία² για να προσεγγισθούν αυτές οι διαφορές. Αυτό ακριβώς είναι το στοιχείο που φανερώνει την γνωστική ή «πνευματική» ωριμότητα της επιστήμης της εγκληματολογίας.

Η εμπειρική εγκληματολογία και έρευνα έχει ένα ιδιαίτερα γόνιμο έδαφος –από άποψη επιστημονικού ενδιαφέροντος- ν' ασχοληθεί. Αν και έχουν διεξαχθεί αρκετές έρευνες πάνω στον συγκεκριμένο τομέα, είναι φανερό ότι η επιχειρηματική πραγματικότητα είναι ανεξάντλητη και συνεχώς μεταβαλλόμενη στα ειδικότερα πλαίσια της. Από την άλλη μεριά αν και παρουσιάζει παράδοξο η εφαρμοσμένη οικονομική – ή συγκεκριμένα το management της επιχείρησης ως τομέας της οικονομικής επιστήμης- δεν προσφέρει ιδιαίτερα εργαλεία ερμηνείας της επιχειρηματικής συμπεριφοράς³. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι προβληματισμοί, τα επιστημονικά ερωτήματα και οι απαντήσεις που θέτει έχουν περιορισμένο βάθος και όριο⁴. Πρακτικά (μ' ένα εξωτερικό του αντικειμένου της έρευνας μας, παράδειγμα) στην ερώτηση: "γιατί κάποιος τρέχει;" το βάθος απάντησης της εφαρμοσμένης οικονομικής θα ήταν στο ύψος "γιατί κουνάει γρήγορα τα πόδια του". Ενώ για την κοινωνιολογία- εγκληματολογία, γιατί : α) βιάζεται β) έτσι επέλεξε γ) «επειδή μπορεί». Αυτό το «μέσου βεληνεκούς

² Έστω και ως διαδικασία λογικής και εγκληματολογικής σκέψης, βαρύτητα παραγόντων,, οπτική αναφοράς κλπ

³ Η θεωρητική οικονομία είναι πολυτιμότερη σε αυτό το επίπεδο ερμηνείας αλλά αποτελεί μικρό κομμάτι της οικονομικής επιστήμης

⁴ Αυτό όμως το χαρακτηριστικό της καταδεικνύει πολλά για τον τρόπο δράσης της, τις αξίες της, της νοηματοδότησης που θέτει, της οπτικής κλπ. Πράγμα που πρέπει να λάβουμε υπ' όψην μας

βάθος⁵» σε ανοιχτά κοινωνικά συστήματα (που δέχεται διάφορες ερμηνείες) είναι ταυτόχρονα η δύναμη και αδυναμία της επιστήμης της εγκληματολογίας.

Σαν –γενικό- δεδομένο θα πρέπει να κατανοήσουμε ότι η επιχειρηματική εγκληματική και παρεκκλίνουσα συμπεριφορά πραγματοποιείται από φυσικά πρόσωπα για λογαριασμό νομικών προσώπων. Βέβαια οι σχέσεις εξάρτησης στα πλαίσια μιας επιχείρησης μεταξύ φυσικών και νομικών προσώπων κάνει πιο περίπλοκα τα δεδομένα. Άμεσος ωφελημένος της πράξης είναι η επιχείρηση μέσω των διευκολύνσεων, της επίτευξης των στόχων της και τέλος του οικονομικού κέρδους που θα αποκτήσει⁶. Εμμέσως ωφελημένοι είναι οι ιδιοκτήτες, οι σύμβουλοι, οι υπάλληλοι, οι εξωτερικοί, i βοηθητικοί κλπ της επιχείρησης με το να διατηρήσουν τη θέση τους, να τύχουν ευνοϊκότερων συνθηκών και αντιμετώπισης, να διαφυλάξουν τον κομφορμιστικό τρόπο ζωής τους κ.α.. Το επιχειρηματικό συνολικό συμφέρον του οργανισμού όμως είναι αυτό που υποσκιάζει το προσωπικό ή της υπό- ομάδας (στο βάθος πεδίου που μπορούν αυτά τα δύο να διαχωριστούν αφού το ένα είναι συνολικό των άλλων και το κάθε άλλο μέρος του συνολικού).

Οι μεγάλες και πολυεθνικές επιχειρήσεις είναι σχεδόν πάντοτε ανώνυμες εταιρίες, λόγω των πλεονεκτημάτων⁷ που

⁵ Στην αντίπερα όχθη βρίσκεται η Φιλοσοφία

⁶ Ή έστω της προσπάθειας και επιδίωξης για αυτά.

⁷ φορολογία, διευκολύνσεις στο νομικό πλαίσιο που υπάγονται, χρηματιστηριακή δυνατότητα κλπ

παρέχει αυτή η νομική μορφή σε μεγάλα επιχειρηματικά και οικονομικά μεγέθη. Δεν ανήκουν ούτε αντιπροσωπεύουν την ελεύθερη βούληση μονάχα ενός ατόμου αλλά έχουν συνολικό χαρακτήρα. Για τον λόγο αυτό οι επιχειρήσεις μετά το νομικό πρόσωπο, αποκτούν και μία ξεχωριστή συμβολική οντότητα. Το – συμβολικό ή- νομικό αυτό πρόσωπο δεν ταυτίζεται με το πρόσωπο ενός ιδιοκτήτη αλλά είναι η συνολική «αντανάκλαση» των μετόχων, των διοικητικών συμβουλίων, των λογιστών, των υπαλλήλων κλπ. Οι συντεταγμένες βέβαια (και οι ρόλοι) δεν είναι πανομοιότυπες και προκαθορισμένες αλλά έχουν διαφορετική βαρύτητα, ενεργητικότητα, επιλογές κλπ σε μια αέναη αλληλεπίδραση. Υπάρχει μια «κοινωνική προσομοίωση» (βλ. κεφάλαιο Γ&Δ) αφού υπάρχουν ειδικές/οι οργανωτικές δομές, κανόνες, αξίες και υπό- πολιτισμός. Οι ανώνυμες εταιρίες και ειδικότερα οι μεγάλες και πολυεθνικές επιχειρήσεις αποτελούν «κοινωνίες» του εσωτερικού τους πλαισίου. Η επιχείρηση στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειώσουμε ότι «εσωτερικά» τουλάχιστον δεν πιστεύει στην δημοκρατία⁸.

Μεταφερόμαστε από την ατομική δυναμική της μονάδας στην κοινωνική δυναμική του συνόλου. Από την ατομική ψυχολογία- ως ερμηνευτικό εργαλείο- στην κοινωνική ψυχολογία και κοινωνιολογία. Από την ατομοκεντρική εγκληματολογία στην εγκληματολογία συστημάτων. Η εγκληματική και παρεκκλίνουσα συμπεριφορά μεγάλων και πολυεθνικών επιχειρήσεων είναι άκρως επαγγελματική, απαιτεί έναν σχετικά μεγάλο βαθμό συνεργασίας ανάμεσα στα μέλη της και υπακούει σ' έναν –ιδιαίτερο ηθικά- οικονομικό ορθολογισμό.

⁸βλ. μιλιταριστικά πρότυπα, υποκουλτούρες και επιχειρηματικό οικονομικό ορθολογισμό

Έχει δηλαδή μια ιδιαίτερη- σε πρότυπα κοινωνικά- οργανωτική δομή και ηθική. Για τους λόγους αυτούς το θέμα προσεγγίζεται κυρίως με εγκληματολογικές θεωρίες μάθησης⁹, ελέγχου¹⁰ και υποπολιτισμικές¹¹. Ωστόσο για την επιστημονική πληρότητα και όπου γίνεται αναγκαίο λόγω εμπειρικής κυρίως κατάδειξης, χρησιμοποιούνται και θεωρίες που επικεντρώνουν στον άνθρωπο ως μονάδα¹².

-Κεφάλαιο Α: ο προσδιορισμός του επιχειρηματικού εγκλήματος και η ανάγκη διαφοροποίησης του από το κοινό έγκλημα.

1. Το 'νομικό πρόσωπο' της επιχείρησης και το «ανομικό» της έργο

Αρχικώς θα πρέπει να προχωρήσουμε στον προσδιορισμό της επιχείρησης ως μία οργανωσιακή οντότητα. Ως τέτοια δεν είναι σε θέση να πάρει αποφάσεις. Οι άνθρωποι που την διοικούν παίρνουν αποφάσεις. Οι επιχειρήσεις παρ' όλα αυτά

⁹ βλ. κεφάλαιο Β, Ed. Sutherland και διαφορικός συγχρωτισμός

¹⁰ βλ. κεφάλαιο Δ, D. Matza & G. Sykes και τεχνικές εξουδετέρωσης καθώς και T. Hirschi και κοινωνικοί δεσμοί

¹¹ βλ. κεφάλαιο Β, A. Cohen και εγκληματική υποκουλτούρα

¹² βλ. manager και εγκληματική προσωπικότητα του J. Pinatel

επιζούν των φυσικών προσώπων που τις διοικούν. Επιζούν μέσο της εναλλασσόμενης επάνδρωσης (κυρίως) των ζωτικών τους θέσεων. Ως νομικές οντότητες μπορεί να διωχθούν νομικά και να τιμωρηθούν. Όπως επίσης μπορούν να διαχειριστούν φυσικά πρόσωπα σε προκαθορισμένες διαδικασίες, συγκεκριμένες δομές και κώδικες επικοινωνίας. Διαχειρίζονται δηλαδή άτομα (μετατρέποντας τον ρόλο τους σε υπαλληλικό) και διοικούνται από άτομα.

Η έννοια της επιχειρηματικής παρέκκλισης και εγκλήματος μας αποκαλύπτει μία πληθώρα πιθανοτήτων, μιας και οι επιχειρήσεις είναι πολύπλοκες κοινωνικές οντότητες που εμπεριέχουν έναν τεράστιο αριθμό τυπικών και άτυπων διαδικασιών. Οι ρόλοι όπως για παράδειγμα διοικητικοί, ενδιάμεσοι, εκτελεστικοί, δευτερεύοντες κ.λ.π. συνεργάζονται προκειμένου να πραγματοποιηθεί μια επιχειρηματική πράξη. Κατά συνέπεια όπως η συμβατική επιχειρηματική δράση είναι αποτέλεσμα συνεργασίας πολλών ατόμων, έτσι και η παρεκκλίνουσα ή εγκληματική συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα συνεργασίας (όχι τόσο μεγάλης ή φανεράς βέβαια). Αν και σε πολλές περιπτώσεις λόγω της πολυπλοκότητας των επιχειρηματικών εγκλημάτων οι συνεργάζοντες μπορεί και να μην το γνωρίζουν ότι υποβοηθούν βασικές λειτουργίες και στάδια του επιχειρηματικού εγκλήματος.

Ο Clinard και Yeager προσδιορίζουν το επιχειρηματικό έγκλημα ως "οποιαδήποτε πράξη πραγματοποιείται από τις επιχειρήσεις και τιμωρείται από την πολιτεία ανεξάρτητα αν

τιμωρείται κάτω από τον διοικητικό, πολιτικό (civil) ή ποινικό νόμο"¹³. Κατά τους Clinard και Quinney και πολλούς σύγχρονους μελετητές (αυτή θα είναι και η προσέγγιση της παρούσας εργασίας) τα επιχειρηματικά εγκλήματα μαζί με τα εγκλήματα εργασίας ή υπαλληλικά¹⁴ συνθέτουν την κατηγορία των εγκλημάτων του λευκού περιλαίμιου¹⁵.

Ο I. Ross γράφει ότι το επιχειρηματικό έγκλημα μπορεί παραδόξως να χαρακτηριστεί ως παρεκκλίνον και κανονικό. Είναι δύσκολη η καταστολή του εξαιτίας των βαθύτατων ριζών του. Είναι από το προσδιορισμό του παρεκκλίνον επειδή παραβιάζει τον νόμο αλλά παραβιάζει επίσης τους κανόνες της ηθικής τους οποίους όλοι σέβονται επισήμως. Σε πολλές περιπτώσεις η παράνομη δραστηριότητα είναι φυσική αντίδραση στον ανταγωνισμό και στις πιέσεις. Τα εγκλήματα των επιχειρήσεων δεν είναι αυθόρμητα ή εκφράσεις ανευθυνότητας αλλά στην'ουσία είναι εναλλακτικοί τρόποι επιχειρηματικής δραστηριότητας. Υπό τις κατάλληλες συνθήκες οι παράνομες μέθοδοι έχουν την ίδια αυθεντικότητα με τις νόμιμες¹⁶. Ο M. Reed αναφέρει¹⁷ ότι οι επιχειρήσεις είναι 'λαβύρινθοι εξαπάτησης'. Παράγουν πιέσεις, αντιφάσεις, διλήμματα και

¹³ Clinard, M.B. and Yeager, P.C., "Corporate Crime", Free Press, 1980, σελ 6.

¹⁴ πρόκειται για εγκλήματα που διαπράττουν άτομα εργαζόμενα στην εκάστοτε επιχείρηση ανεξάρτητα από την θέση τους στην ιεραρχία με σκοπό το προσωπικό τους κέρδος και όχι της επιχείρησης

¹⁵ Clinard M.B. and Quinney, R., "Criminal Behaviour: A Typology", Rinehart & Winston, 1967, σελ. 131 παραπομπή από Λάζος Γρ., πληροφορική και έγκλημα, Νομική Βιβλιοθήκη 2001, σελ 56

¹⁶ Ross I., "Shady Business: Confronting Corporate Corruption", Twentieth Century Fund Press, 1992, σελ 127

¹⁷ Reed M., "The Sociology of Management, Wheatsheaf, 1989, σελ 20

εντάσεις που περιλαμβάνουν ψεύδη, διπλή σκέψη, διπροσωπίες, συνομωσίες και πλάγιους ρόλους.

II. Κύριες μορφές επιχειρηματικού εγκλήματος

Οι μορφές του επιχειρηματικού εγκλήματος μπορεί να είναι πολλές ανάλογα με τις κύριες αλυσιδωτές επιπτώσεις και δυσλειτουργίες που μπορεί να προκαλέσουν και τους αποδέκτες, αφού μία επιχείρηση μπορεί να ασχολείται με την κατασκευή ηλεκτρικών συσκευών και μία άλλη να υπάγεται στον τομέα των υπεράκτιων μεταφορών. Όμως παρόλο που και οι δύο εντάσσονται στον επιχειρηματικό τομέα, τα αποτελέσματα των εγκληματικών ενεργειών τους είναι εντελώς διαφορετικά. Ωστόσο, σε γενικά πλαίσια οι κύριες μορφές επιχειρηματικού εγκλήματος συνοψίζονται ως εξής:

A) Εγκλήματα κατά των εργαζομένων: Εδώ υπάγονται κατά κύριο λόγο οι επικίνδυνες συνθήκες εργασίας. Οι επικίνδυνες συνθήκες εργασίας περιλαμβάνουν όχι μονάχα την έλλειψη μέτρων που θα μπορούσαν να προκαλέσουν τον θάνατο ενός εργάτη σε μία κατασκευαστική εταιρία, αλλά ξεδιπλώνονται ακόμα πιο πέρα όπως για παράδειγμα στις επιπλοκές που μπορούν να προκαλέσουν στην όραση των εργαζομένων, οι (φτηνές αλλά συμφέρουσες) οθόνες των ηλεκτρονικών υπολογιστών που διαθέτει μία χρηματιστηριακή επιχείρηση για την εργασία των υπαλλήλων της κλπ. Επίσης στα εγκλήματα

κατά των εργαζομένων υπάγεται η εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης.

Είναι γνωστό ότι η πληθώρα των πολυεθνικών, και όχι μόνο, επιχειρήσεων που ασχολούνται κυρίως με το εμπόριο προκειμένου να μειώσουν το κόστος των προϊόντος τους - πράγμα που θα τις ωφελήσει στην μεγιστοποίηση του κέρδους, στην ενδυνάμωση της ανταγωνιστικότητας, στην διαπλάτυνση της παραγωγικής τους δυνατότητας κ.ο.κ. - επικεντρώνουν τον παραγωγικό τους τομέα σε κράτη υπανάπτυκτα και τριτοκοσμικά όπου η αξία της εργασίας και της ανθρώπινης ζωής είναι υπό-εκτιμημένη. Έτσι βλέπουμε σε περιοχές όπως η Μπανγκόκ, ανθρώπους "εσώκλειστους" να δουλεύουν σε συνθήκες μεσαιωνικές, για ένα κομμάτι ψωμί, ανθρώπους στη Βραζιλία κυριολεκτικά να πεθαίνουν σε φυτείες καφέ κ.λ.π. Βλέπουμε επίσης παιδιά κάτω των 10 ετών, στην Ταϊλάνδη να εργάζονται σε απάνθρωπες συνθήκες.

Β) Εγκλήματα κατά των καταναλωτών: Το λεγόμενο "price fixing" που συνήθως παρατηρείται σε μονοπώλια ή ολιγοπώλια όπου η συνεννόηση μεταξύ των επιχειρήσεων μπορεί να είναι εφικτή και ενάντια στην οικονομική δύναμη των καταναλωτών. Τα επικίνδυνα πρόσθετα και συστατικά σε προϊόντα όπως καλλυντικά, τρόφιμα, φάρμακα, πλαστικές ύλες κ.λ.π. τα οποία μπορεί να έχουν καταστροφικές συνέπειες για την υγεία των καταναλωτών ακόμα και ύστερα από πολλά χρόνια. Επίσης, τα

επικίνδυνα προϊόντα όπως επικίνδυνα παιχνίδια, ηλεκτρικές συσκευές, ηλεκτρονικά κυκλώματα και συστήματα, τσιγάρα, ποτά, τρόφιμα κ.λ.π. Στα εγκλήματα των καταναλωτών συμπεριλαμβάνονται επίσης η αθέτηση των εγγυήσεων των προϊόντων, οι διαφόρων ειδών εξαπατήσεις όπως για παράδειγμα να μην ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα τα χαρακτηριστικά του προϊόντος κ.λ.π.

Τα εγκλήματα κατά των καταναλωτών μπορεί όμως και να μην σχετίζονται με το ίδιο το προϊόν καθ'αυτό. Η πρόκληση κραδασμών ή ακόμα και η ίδια αποικιοκρατική εισβολή στη συνείδηση μέσω της διαφήμισης και εν συνεχεία η ανατροπή των κοινωνικών και ανθρωπιστικών αξιών, η καθιέρωση της ανάγκης για υλικά αγαθά και αμέριστη προώθηση του καταναλωτισμού μέσω της υλιστικής προπαγάνδας και των εξεζητημένων και τεχνολογικά προηγμένων μέσων θέσπισης αυτής μπορεί να απασχολήσει σε πολλές περιπτώσεις την επιστήμη της εγκληματολογίας. Οι παρεκκλίσεις αυτές δεν έχουν προσδιοριστεί ως εγκλήματα, αλλά από επιστημονικά εγκληματολογικής απόψεως παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον.

Γ) Εγκλήματα κατά των ανταγωνιστών: Συνηθισμένη μορφή αποτελεί η βιομηχανική κατασκοπεία από μία επιχείρηση σε βάρος μίας άλλης για την απόκτηση δεδομένων, πληροφοριών καθώς και περιουσιακών στοιχείων. Η διεξαγωγή βιομηχανικής κατασκοπείας από επιχειρήσεις μεγάλης κλίμακας μπορεί να είναι ιδιαίτερα περίπλοκη, οργανωμένη και συντονισμένη άρτια σε μεγάλο βάθος χρόνου προκειμένου να δώσει ναι μεν

παράνομα πολύ περισσότερο όμως οικονομικά πολύτιμα αποτελέσματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η υπόθεση κατά την οποία περισσότεροι από 20 υπάλληλοι της IBM είχαν προσληφθεί πρωτίτερα από την ανταγωνιστική της Hitachi έτσι ώστε να εισχωρήσουν στην πρώτη και ανεβαίνοντας στην ιεραρχία της να παραχωρούν στη δεύτερη όλο και μεγαλύτερη πρόσβαση σε προγράμματα και σχέδια της IBM¹⁸.

Επίσης στα εγκλήματα κατά των ανταγωνιστών υπάγονται ο πόλεμος των τιμών, το βιομηχανικό σαμποτάζ και οι εχθρικές καταλήψεις αντιπάλων (hostile takeovers), συνήθως οικονομικά πιο αδύναμων επιχειρήσεων. Σε συγκεκριμένες ιδιαίτερα ανταγωνιστικές αγορές όπως η αγορά αλουμινίου στην Ρωσία ή στις πετρελαιοβιομηχανίες κ.λ.π. αυτά τα φαινόμενα ή καλύτερα παρεκκλίνουσες συμπεριφορές και εγκλήματα αποτελούν πάγια τακτική. Εγκλήματα όμως κατά των ανταγωνιστών μπορεί να διαπραχθούν και με λανθάνουσες ή ανύπαρκτες φήμες και ισχυρισμούς. Ας θυμηθούμε το μέγεθος των εγκλημάτων που διεπράχθησαν, σε αυτό μονάχα το επίπεδο, στο ελληνικό χρηματιστήριο τα προηγούμενα χρόνια. Άλλη προέκταση αυτής της κατηγορίας εγκλημάτων, μπορεί να αποτελεί η καταπάτηση ευρεσιτεχνιών και πνευματικών δικαιωμάτων από μία επιχείρηση σε βάρος μίας άλλης. Συχνό φαινόμενο όμως αποτελεί και η υπέρμετρη εκμετάλλευση των παραγωγών από μία βιομηχανία που έχει ως αποτέλεσμα την μεταφορά κέρδους (και περαιτέρω ίσως της οικονομικής τους νέκρωση) από τους πρώτους στη δεύτερη.

¹⁸ Λάζος Γρ., ο.π. 2001, σελ 57

Δεν θα πρέπει σε αυτό το σημείο να παραλείψουμε τα “υπέρ-ανταγωνιστικά” απέναντι σε οποιαδήποτε σκέψη και κίνηση μονοπώλια που σαν αποτέλεσμα έχουν την αδρανοποίηση των συγκεκριμένων αγορών που βρίσκονται και την θέσπιση των κανόνων και των συνθηκών σχεδόν μονάχα από τα ίδια. Παράδειγμα χαρακτηριστικό αποτελεί η κυριαρχία της Microsoft στα μητρικά πρωτεύοντα λογισμικά. Σε πάρα πολλές υποθέσεις που έχουν εκδικαστεί από επιχειρήσεις που “κατασπαράχθηκαν” ή στην καλύτερη περίπτωση εξαγοράστηκαν στην προσπάθειά τους να εισέλθουν στον συγκεκριμένο επιχειρηματικό χώρο.

Δ) Εγκλήματα κατά της πολιτείας ή της κυβερνητικής

διαδικασίας: Τα εγκλήματα φοροδιαφυγής είναι τα συνηθέστερα εγκλήματα κατά της πολιτείας. Τα εγκλήματα αυτά διαπράττονται από τις πιο μικρές επιχειρήσεις έως τους μεγαλύτερους οικονομικούς κολοσσούς. Επίσης ύποπτες συναλλαγές και συνεργασία του δημοσίου τομέα με την ιδιωτική πρωτοβουλία και μεγάλες επιχειρήσεις σε δημόσια έργα, οικονομικές διευκολύνσεις, οικονομικά πακέτα ανάπτυξης κλπ. Το ελληνικό παρόν, ύστερα την ολυμπιάδα, είναι διαφωτιστικό.

Συχνά ξεσπούν σκάνδαλα δωροδοκίας, νομοθετών και των ελεγκτικών αρχών, για να μην προχωρήσουμε στην δωροδοκία των δημοσίων υπηρεσιών ανάλογα με την περίπτωση και την χρησιμότητά τους. Το πρόβλημα της διαφθοράς τείνει να γίνει ρεύμα στον τομέα της εγκληματολογίας και κύρια πηγή του αποτελεί η παράνομη επιχειρηματικότητα και η ικανότητα

διείσδυσης της στους κρίσιμους νευραλγικούς τομείς ενός κράτους. Ακόμα ο έλεγχος της πολιτικής διαδικασίας από την επιχειρηματικότητα μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μέσο για την εκπλήρωση "σκοτεινών" σκοπών και την αποφυγή πολλών επιζήμιων νόμιμων διαδικασιών. Δεν είναι τυχαίο ότι οι προεκλογικές εκστρατείες των πολιτικών χρηματοδοτούνται κυρίως από εξωγενείς αυτών επιχειρηματικών πόρων, ούτε είναι τυχαίο ότι στα ισχυρότερα πολιτικά Lobby επικρατεί πάντοτε η οικονομική (επιχειρηματική ή βιομηχανική) κατεύθυνση.

Ανεβαίνοντας όμως στην κλίμακα μεγέθους των επιχειρήσεων θα διαπιστώσουμε ότι οι ισχυρότερες πολυεθνικές επιχειρήσεις έχουν τη δυνατότητα να επηρεάζουν την νομισματική μονάδα ή γενικότερα την οικονομία ολόκληρων κρατών και πολλές φορές μέσω αλυσιδωτών αντιδράσεων την παγκόσμια οικονομία. Πρόσφατα παραδείγματα αποτελούν οι ισχυρότατες χρηματιστηριακές κρίσεις που προκάλεσαν οι υποθέσεις World.com και Xerox στο χρηματιστηριακό δείκτη νέων τεχνολογιών NASDAQ στη συνέχεια στον Dow Jones και από εκεί και πέρα την αλυσιδωτή αναστάτωση στις μεγαλύτερες χρηματιστηριακές αγορές του πλανήτη για πολλές εβδομάδες.

Πολυμορφικός χαρακτήρας των επιχειρηματικών εγκλημάτων

Γίνεται βέβαια αντίληπτό ότι για πρακτικούς λόγους δεν καταγράφηκαν όλα τα είδη εγκλημάτων αλλά τα συχνότερα ή κυριότερα. Πολλά από τα εγκλήματα που αναφέρθηκαν παραπάνω στις μορφές του επιχειρηματικού εγκλήματος, μπορεί να έχουν, και συνήθως έχουν, επιπτώσεις και στους εργαζόμενους και στους πελάτες και στους ανταγωνιστές και στο κράτος και στους υπόλοιπους έξω αυτών νομικών ή φυσικών ανθρώπων, κοινωνικών δομών και ενόργανη και ανόργανη φύση. Απλά χάριν κατηγοριοποίησης, αναφέρθηκε ο άμεσος στόχος των ενεργειών αυτών.

Πολύμορφα εγκληματική είναι και η απαλλοτρίωση της κοινωνικής¹ όπως επίσης και της εθνικής δύναμης μιας και υπανάπτυκτα κυρίως κράτη μπορεί να προσφέρουν επιπλέον παροχές όπως εξαιρετικά μειωμένη φορολογία, εσκεμμένη ολιγωρία των ελεγκτικών και εκτελεστικών αρχών στις συνθήκες εργασίας κ.λ.π.. Αυτό γίνεται προκειμένου να δελεάσουν νέες επιχειρήσεις ή να «κρατήσουν» στους κόλπους τους τις ήδη υπάρχουσες και να συνεχίσει έτσι να «τρέφεται» η διαφθορά τους ή να διατηρηθεί η ελπίδα ότι θα πραγματοποιήσουν έτσι μία ``τονωτική ένεση`` στην οικονομική και ``κοινωνική`` πολιτική τους. Τα εγκλήματα αυτά ύστερα από εγκλήματα κατά της πολιτείας γίνονται και εγκλήματα κατά των εργαζομένων και κατά των ανταγωνιστών ή διαφορετικώς ωθούν την επιχειρηματικότητα προς αυτήν την πολιτική.

Στα εγκλήματα κατά των ανταγωνιστών αναλύθηκαν τα “υπέρ-ανταγωνιστικά” μονοπώλια. Ας αναλύσουμε μία τέτοια εγκληματολογικά ενδιαφέρουσα περίπτωση: Ένα “υπέρ-ανταγωνιστικό” μονοπώλιο την ίδια ώρα που εκδηλώνεται με μία ιδιαίτερα επιθετική συμπεριφορά απέναντι στις προσπάθειες των ανταγωνιστών θα πρέπει να έχει και την συγκατάθεση ή έστω την ανοχή των κρατικών, ιδιαίτερα ελεγκτικών νομοθετικών μηχανισμών, άρα στην ουσία διαπράττονται και εγκλήματα (ή παρεκκλίσεις αν δεν υπάρχει σχετική νομοθεσία) κατά της πολιτείας (είναι βέβαια δεδομένη η νοηματική διάκριση της πολιτείας και αυτών που την εκφράζουν). Την ίδια στιγμή, εφ’όσον πρόκειται για μονοπώλιο, έχει τον αποκλειστικό έλεγχο της αγοράς και δεδομένης της απώλειας ανταγωνιστών έχει κύριο λόγο στο να θέσει τις τιμές στα “όρια”, πράγμα ζημιογόνο – παρεκκλίνον εναντίων των καταναλωτών. Αυτή η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά αν πραγματοποιείται στα πλαίσια ανοχής της πολιτείας ή αν ειδικότερα απουσιάζει η νομική προστασία του καταναλωτή γίνεται πραγματικά και στην ουσία-εγκληματολογικά¹⁹ (όχι τυπικά ή νομικά)- εγκληματική. πράγμα που διαπιστώθηκε αντιστρόφως μιας και ως έγκλημα τυπικά και στην ισχύ του ορίζεται από το στερεότυπο νομικό πλαίσιο κάθε πράξη που παραβιάζει τον υπάρχοντα νόμο.

Βλέπουμε λοιπόν ότι τα “υπέρ-ανταγωνιστικά” μονοπώλια εκ πράξεως διαπράττουν τις 3 από τις 4 μορφές επιχειρησιακών εγκλημάτων που προαναφέρθηκαν. Υποθετικά

¹⁹ πεδίο έρευνας για την επιστήμη της εγκληματολογίας ασφαλώς δεν είναι ότι ορίζεται ως έγκλημα –a priori- από τον νόμο και την νομική επιστήμη

και σε πολλές περιπτώσεις πρακτικά μπορεί να διαπράξουν και εγκλήματα κατά των εργαζομένων όπως για παράδειγμα προκειμένου να μειωθεί το κόστος παραγωγής λειτουργίας κ.λ.π. μπορεί να προχωρήσουν σε περικοπές στις παροχές που έχουν να κάνουν με συνθήκες ασφάλειας σε κάποιες ή όλες τις επιχειρησιακές τους γραμμές από την παραγωγή έως την διανομή, με αποτέλεσμα να προκληθούν κάποια εργατικά ατυχήματα, και έτσι να διαπραχθούν και εγκλήματα κατά των εργαζομένων της 4^{ης} κατηγορίας που έχει απομείνει.

Επιπλέον και ακόμα παραπέρα, το κόστος παραγωγής μπορεί να μειωθεί με την "εξωτερίκευση" του. Αυτό σημαίνει πως η υποθετική βιομηχανία που εκπροσωπεί το "υπερ-ανταγωνιστικό" μονοπώλιο αντί να εξοπλιστεί με νέους τεχνολογικούς εξοπλισμούς που εξουδετερώνουν αποδοτικότερα τα απόβλητα, τους ρίπους κ.λ.π. που προκαλεί, προτιμάει να παραμείνει στα παλιά της συστήματα. Αυτό σημαίνει ότι το κόστος όλου αυτού του νέου εξοπλισμού μεταφέρεται ή "εξωτερικεύεται" στο περιβάλλον με επακόλουθο την ανόργανη ή ενόργανη καταστροφή του. Καταστροφή η οποία με τη σειρά της πλήττει όλους τους εμπλεκόμενους των κατηγοριών ή μορφών που αναφέρθηκαν αλλά επίσης και τους υπόλοιπους ανθρώπους, ακόμα και αγέννητους. Βλέπουμε ότι το επιχειρηματικό έγκλημα μπορεί να επικεντρώνεται και να μορφοποιείται σε κάποιες από τις κατηγορίες που αναλύθηκαν, δεν περιορίζεται όμως- μονάχα ορίζεται περιστασιακά και ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες- σε κάποια από τις μορφές του.

III. Διαφοροποίηση κοινής και επιχειρηματικής εγκληματικότητας

Σε μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας συναντάμε την έντονη απόκλιση ή ακόμα αντιπαράθεση του κοινού εγκλήματος σε σύγκριση με το επιχειρηματικό. Αυτό οφείλεται, σύμφωνα με τον Reiss, στα δύο ευδιάκριτα διαφορετικά συστήματα εντοπισμού, ποινικής δίωξης και ποινικής κυρώσεως; πράγμα που εκ του αποτελέσματος εγείρει κατηγορίες για έλλειψη δικαιοσύνης, ύπαρξη προκαταλήψεων και διακρίσεων. Κάτι τέτοιο όμως οδηγεί σε προβληματισμούς σχετικά με την αναφορά του εγκλήματος, την αστυνόμευση, τη δίωξη, την κύρωση, την πρόληψη, την αναμόρφωση, το στίγμα, την εξουδετέρωση και τον έλεγχο²⁰.

Σε πολλές περιπτώσεις η επιχείρηση σαν σύστημα ή νομικό πρόσωπο έχει δυνατότητα να προστατεύει την ύπαρξη και τα ενδιαφέροντά της με τρόπους οι οποίοι θα ήταν αδιανόητοι και δυνάμει ανικανοποίητοι για τον κοινό εγκληματία. Η μακροπρόθεσμη προσπάθεια άμυνάς της κατευθύνεται στις ρίζες, με το να θέτει εκτός νομοθετικού συστήματος τις παραβάσεις και να διατηρεί εκτός νομικού πλαισίου τις παρεκκλίνουσες συμπεριφορές της. Αυτό γίνεται εύκολα αντιληπτό μιας και μία πληθώρα επιχειρηματικών παρεκκλίσεων δεν ταξινομούνται ως "εγκλήματα" γιατί οι μεγάλες επιχειρήσεις –σε συλλογικούς πολιτικούς

²⁰ Reiss A.J. Jr, "The Policing of Organizational Life", στο Punch M., "Control in The Police Organization", MIT Press, 1983

συνασπισμούς συνήθως- έχουν την δυνατότητα και ικανότητα να επηρεάσουν τις συνθήκες όπου αναπτύσσονται. Κάτι τέτοιο μπορεί να επιτευχθεί επηρεάζοντας την πολιτική διαδικασία μέσω των λεγόμενων πολιτικών lobby όταν οι κανόνες συγκροτούνται ή και αργότερα μέσω πιέσεων, δωροδοκιών κ.λ.π. άμεσα ή έμμεσα σε ολόκληρη την νομική διαδικασία.

Χαρακτηριστικά επιχειρηματικού εγκλήματος

Σύμφωνα με τον M. Clarke, τα χαρακτηριστικά του επιχειρηματικού εγκλήματος είναι τα εξής²¹:

- Λαμβάνει χώρα μέσα στο επιχειρηματικό περιβάλλον και σε ιδιωτικό περίβλημα.
- Οι δράστες των εγκλημάτων αυτών είναι νομικά παρόντες(σε πολλά επιχειρηματικά εγκλήματα οι δράστες δεν είναι φυσικά παρόντες στην «σκηνή» του εγκλήματος) στη σκηνή.
- Δεν είναι απαραίτητο να υπάρχει άμεσα παραπονούμενος. Οι ``εσωτερικές συμφωνίες`` μπορεί να περάσουν απαρατήρητες καθώς οι δράστες μπορεί να επηρεάσουν την ``αντίληψη`` του θύματος για το ό,τι έγινε με σκοπό να

²¹ Clarke M., "Business Crime", Polity Press, 1990, σελ. 31.

μην θεωρήσουν ότι έχουν θυματοποιηθεί ανάρμοστα ή εγκληματικά²²

- Ο εντοπισμός και ο έλεγχος είναι εσωτερικός της οργάνωσης και επιπλέον ιδιωτικός.
- Ο νόμος έχει περιορισμένη δύναμη και οι ιδιωτικές και ανεπίσημες λύσεις υπερισχύουν έναντι των δημοσίων και επίσημων.
- Επειδή δεν πραγματοποιείται διατάραξη της δημοσίας τάξης είναι, λόγω θεατότητας, λιγότερο απειλητικό εν συγκρίσει με το κοινό έγκλημα.
- Υπάρχει μία τεράστια ποικιλία κυρώσεων.
- Οι παραβάσεις των επιχειρήσεων είναι πολιτικές εξαιτίας του βαθύτατου αμφισβητούμενου χαρακτήρα τους και αυτό μπορεί να οδηγήσει σε παρατεταμένες μάχες στον δημόσιο βίο εμπλέκοντας την κινητοποίηση αξιόλογων και δυναμικών μέσων από τις αντιμαχόμενες πλευρές.
- Υπάρχει μία θεμελιώδης διφορούμενη ισχύ για το επιχειρηματικό έγκλημα το οποίο είναι βαθύτατο και διαπέραστικό.
- Η δύναμη του καταναλωτισμού σε συνδυασμό με την ανάγκη για εξασφάλιση της επιχειρηματικής ευθύνης έχει οδηγήσει πολλά κράτη να επέμβουν στους κανονισμούς διαχείρισης και συμπεριφοράς των επιχειρήσεων.

²² Levi M., "Regulating Fraud: White Collar Crime and the Criminal Process, Tavistock, 1987
παραπομπή από Clarke M. 1990 ο.π.

- Γίνεται εμφανής η φιλονικία ανάμεσα σε “ιδιωτικό συμφέρον” και σε “δημόσιο καλό”. Ο κίνδυνος βρίσκεται στον εκφυλισμό της ιδιωτικής επιχείρησης από την απληστία, την ψυχρότητα και την ικανότητα να εξαπατά τους αδύναμους, πολώνοντας περισσότερο τους έχοντες σε αντίθεση με τους μη-έχοντες.

Στα χαρακτηριστικά αυτά μπορούμε να προσθέσουμε ότι οι παραβάσεις μπορεί να εκτελούνται σε βάθος χρόνου και σε πολλές τοποθεσίες, ότι η δικαστική εξουσία είναι διστακτική στο να καταδικάσει “δίκαια”, επιχειρηματίες που κατηγορούνται για εγκλήματα, τα αποδεικτικά στοιχεία είναι περίπλοκα και ανοιχτά για παρεμβάσεις, καθώς και πολλά άλλα. Θα πρέπει σπασδήςποτε να αναφέρουμε ότι το οικονομικό όφελος²³ είναι το κατεξοχήν κίνητρο για την διάπραξη επιχειρηματικών εγκλημάτων. Αντικειμενικός σκοπός της επιχείρησης είναι η μεγιστοποίηση του κέρδους πράγμα που εξακολουθεί να ισχύει ακόμα και όταν η επιχείρηση ξεφεύγει από την νόμιμη διαδικασία εργασιών της σε “σκοτεινότερα” μονοπάτια.

Συνήθως τα εγκλήματα των επιχειρήσεων συμβαίνουν σε επιμέρους διαδικασίες των εργασιών που πραγματοποιεί προκειμένου να επισπεύσει (και να κάνει αποδοτικότερα) τα επιμέρους βήματα και να πλησιάσει έτσι με “πιο πρακτικό τρόπο” τον τελικό της νόμιμο στόχο. Παρατηρούμε δηλαδή ότι τα εγκλήματα των επιχειρήσεων τείνουν να εμφανίζονται σε σημεία κλειδιά ανάμεσα στις εργασίες και την οργάνωση των

²³ μέσω της ισχύος για την ανάκτηση αυτού

επιχειρήσεων, με λίγα λόγια η παρέκκλιση και παρανομία των επιχειρήσεων συναντιέται ανάμεσα και κάτω από το πέπλο της νομιμότητάς της²⁴.

Υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες οι επιχειρήσεις εγκληματούν κατά τρόπο τέτοιο που οι δεσμοί της πράξης αυτής εύκολα μας οδηγούν στον σκοπό της. Υπάρχει δηλαδή μία ορατή, στενή και βραχυχρόνια σχέση ανάμεσα στις εγκληματικές πράξεις και τον σκοπό τους. Τέτοιες όμως ενέργειες συνήθως αποφεύγονται από τις επιχειρήσεις γιατί είναι νομικά ορατές, εντοπίζονται ιδιαίτερα εύκολα και τα ενδεχόμενα οφέλη ίσως να είναι σημαντικά σε βραχυπρόθεσμο ορίζοντα, μπορεί όμως και να είναι ζημιογόνα σε μακροπρόθεσμη κλίμακα. Εδώ ερμέσως συναντάμε μία πολύ βασική έννοια για το ίδιο το έγκλημα η οποία είναι η έννοια του "ρίσκου".

Η Έννοια του Ρίσκου

Παρόλο που η έννοια του ρίσκου αποτελεί κεντρική πολιτισμική κατασκευή της καθημερινότητας των κοινωνιών, το νόημα της έννοιας αυτής δείχνει να ρέει στις εποχές. Η έννοια προέκυψε επιστημονικά τον 17^ο αιώνα στα πλαίσια του τζόγου.

²⁴ Αν θα μπορούσαμε να σκεφτούμε μία υλική αναπαράσταση αυτού θα ήταν ένα σφουγγάρι, του οποίου όλη η υλική υπόσταση είναι η νομιμότητα και όλα τα κενά αέρος είναι οι -της επιχείρησης- παρεκκλίνουσες συμπεριφορές και τα εγκλήματα που διαπράττει

Το ρίσκο σήμαινε δυνατότητα της επιλογής των πιθανοτήτων να συμβεί ένα γεγονός εκ του συνδυασμού των ζημιών ή των κερδών που προκύπτουν από την συνέπεια της επιλογής της ενδεχόμενης πράξης. Από τότε η ανάλυση των πιθανοτήτων αποτελεί πρωταρχική αξία της επιστημονικής γνώσης μεταμορφώνοντας τη φύση των στοιχείων, της γνώσης των αρχών και της λογικής²⁵. Τον 18^ο αιώνα η ανάλυση του ρίσκου είχε σημαντικές εφαρμογές στις ναυτικές ασφάλειες²⁶. Η ασφάλιση αυτή ορίζονταν στις πιθανότητες που είχε ένα πλοίο να γυρίσει ασφαλές και να προσφέρει κέρδη στον ιδιοκτήτη, σε αντίθεση με το να χαθεί στις θάλασσες και να αποφέρει ζημίες.

Τον 19^ο αιώνα η θεωρία του ρίσκου έγινε κατά έναν ουσιαστικό τρόπο σημαντική για τα οικονομικά. Η έννοια του ρίσκου δεν είναι στατική αλλά αποτελεί τρόπο σκέψης, διαφορετικό από την προσέγγιση μονάχα σε όρους πιθανών αιτιών. Αποτελεί κάτι πιο σύνθετο μιας και η λειτουργία του ρίσκου δεν είναι δεδομένη και αναδρομική προς το παρελθόν (αναγνώριση των αιτιών) αλλά ξεδιπλώνεται στις πιθανές μελλοντικές εκδοχές²⁷. Το ρίσκο επίσης δεν ταυτίζεται με τον κίνδυνο, όπως θεωρεί το κοινό, αγνοώντας τους εξορισμού δεσμούς της έννοιας με τη θεωρία των πιθανοτήτων και της ορθολογικής επιλογής. Ακόμα παραπέρα και σε ευρύτερο

²⁵ Ian Hacking, *"The Emergence Of Probability A Philosophical Study Of Early Ideas About Probability Induction And Statistical Inference"*, 1975

²⁶ απ'όπου γεννήθηκε και η ασφάλιση ως οικονομική πρακτική

²⁷ δεν είναι λοιπόν δεδομένο κάνοντας μια αιτιακή αναδρομή στο παρελθόν αλλά στην ουσία είναι μια δυνατότητα ή μια εκδοχή σε μελλοντικό ορίζοντα βλ. Διαφορά ανάμεσα στις ικανές και τελικές αιτίες του Αριστοτέλη, παρόμοια Kuhn T.S., *concepts of cause in the development of Physics*, κεφάλαιο 2, 1977

πλαίσιο, ο Beck αναφέρει ότι τα ρίσκα (των διαφόρων ενεργειών) αποτελούν δύσκολα ελέγξιμες επιστημονικές, τεχνικές και κοινωνικές εξελίξεις οι οποίες συνέβησαν πρωτίτερα των παρενεργειών τους ή των μακροπρόθεσμων συνεπειών τους.

Δεν υπάρχει τρόπος να προσδιορίσουμε την ανάλυση του ρίσκου χωρίς να λάβουμε υπόψη τις σχετιζόμενες κοινωνικές ομάδες σύμφωνα με την υποστήριξη των μελών τους στις αρχές, στην δέσμευση, στα όρια, στην δομή κ.λ.π. Αν για παράδειγμα μία επιχείρηση αποφασίσει να προχωρήσει σε μία εγκληματική πράξη θα πρέπει εκτός των άλλων να προσδιορίσει την αντίδραση της ενέργειάς της μέσα στις ομάδες και το πολιτισμικό σύστημα. Επειδή τα πράγματα όμως γίνονται ανεξέλεγκτα με την ύπαρξη πολλαπλών συγκρουσιακών ή συναινετικών συντεταγμένων επιλέγεται ως επί των πλείστον η οδός της απόκρυψης²⁸ ούτως ώστε οι συντεταγμένες αυτές να περιοριστούν σε ελέγξιμο επίπεδο. Με λίγα λόγια το ρίσκο μιας εγκληματικής πράξης περιορίζεται σημαντικά όταν δεν προκαλέσει η πράξη αυτή τα δεδομένα και τις αρχές των ελεγκτικών μηχανισμών και κάθε είδους κοινωνικές ομάδες όπως πελάτες της επιχείρησης, μέλη της κοινωνίας, ανταγωνιστικές επιχειρήσεις, θρησκευτικές ομάδες, φιλοζωικές οργανώσεις και γενικώς οποιαδήποτε ομάδα θίγεται χρηστικά, ηθικά, νομικά.

²⁸ ή στο σημείο του δυνατού, ο όσο το δυνατόν μεγαλύτερος περιορισμός της θεατότητας

Ως "ρίσκο", στην περίπτωση του επιχειρηματικού εγκλήματος, ορίζουμε την δυνατότητα επιλογής στην αναλογική σχέση ανάμεσα στα ενδεχόμενα οφέλη εν συγκρίσει με τις ενδεχόμενες ζημιές που μπορεί να υπάρξουν κατά τον σχεδιασμό και εκτέλεση μίας πράξης ή στο διάστημα κατά το οποίο παραμένουν ενεργές οι συνέπειες της πράξης αυτής μέσα σε ανοιχτά κοινωνικά συστήματα. Αξίζει να σημειωθεί ότι η έννοια του ρίσκου είναι μία έννοια δυναμική σε διαρκής ροή και ορίζεται κατά περίπτωση από το συνδυαστικό σύστημα του αντικειμένου, της διαδικασίας, της πράξης, των συνθηκών, του υποκειμένου, των συνεπειών και κάθε ενδεχόμενου εξωγενή αυτών, παράγοντα που παραμένει ενεργός άμεσα και έμμεσα. Είναι μία έννοια άμεσα συνδεδεμένη με τις πιθανότητες στο βαθμό που αυτές μπορούν να εφαρμοστούν κατά προσέγγιση σε ρέοντα και "ανοιχτά" συστήματα και υπόκειται στην υποκειμενική κρίση αυτού ή αυτών που την αναλαμβάνουν.

"Επιχειρηματική" διαφοροποίηση του εγκλήματος

Οι μεγάλες και πολυεθνικές επιχειρήσεις προσεγγίζουν τους στόχους, τα ενδιαφέροντα και τα προβλήματά τους με μεθοδικότητα, μελέτη και πλήρως ορθολογικά. Προσέγγιση η οποία τείνει να ενισχύεται ακόμα περισσότερο όταν κινούνται

στα όρια παρεκκλίνουσας ή εγκληματικής συμπεριφοράς για τον κύριο λόγο ότι βρίσκονται κάτω από τα πλαίσια της νομιμότητας που θα πρέπει να διατηρηθεί και η οποία θα τους εξασφαλίσει τη βιωσιμότητα και το μέλλον τους. Αυτή τη μεθοδικότητα, μελέτη και ορθολογικότητα στην προσέγγιση του εγκλήματος δεν την συναντάμε συχνά στο κοινό έγκλημα. Επιπλέον ο αντικειμενικός σκοπός ενός επιχειρηματικού εγκλήματος είναι καθαρά οικονομικός αν όχι άμεσα τότε σίγουρα έμμεσα. Έτσι αν μία επιχείρηση προχωρήσει σε μία "άκρως" επιθετική συμπεριφορά απέναντι σε μία άλλη, συμπεριφορά η οποία θα της κοστίσει σε χρόνο και χρήμα κάτι τέτοιο θα γίνει με αντικειμενικό και μακροπρόθεσμο σκοπό να μεγεθύνει το μελλοντικό μερίδιό της στην αγορά.

Αν μία επιχείρηση χρηματίσει ένα συγκεκριμένο μέσο μαζικής επικοινωνίας με σκοπό να αποκρύψει στοιχεία για κάποιες ατέλειες στις διαδικασίες λειτουργίας της, κάτι τέτοιο θα γίνει για να διαφυλάξει τη φήμη, το όνομά της και το προϊόν της, πράγμα που σε αντίθετη περίπτωση θα ήταν οικονομικά ζημιογόνο. Αν μία επιχείρηση χρηματοδοτήσει με "μαύρο" χρήμα τις προεκλογικές καμπάνιες μίας σειράς πολιτικών κάτι τέτοιο θα γίνει γιατί τα ενδεχόμενα οικονομικά οφέλη που απορρέουν από τις αποφάσεις αυτών των ανθρώπων ενδεχομένως να είναι ιδιαίτερα σημαντικά. Ο σκοπός της παρεκκλίνουσας ή εγκληματικής συμπεριφοράς προσεγγίζεται ως επένδυση και λόγο του ότι η ίδια η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά ή το έγκλημα μπορούν να προσθέσουν ζημιές ή οφέλη αποτελούν και τα ίδια επένδυση. Το έγκλημα αποτελεί το μέσο ενός σκοπού. Αν λοιπόν το μέσο «συμφέρει» από άποψη

χρόνου και κόστους κάτι τέτοιο θα πρέπει να συμπεριληφθεί στην τελική αξία του σκοπού. Η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά ή το έγκλημα αποτελούν μέρος της εκάστοτε επένδυσης και για τον λόγο αυτό έτσι προσεγγίζονται, σχεδιάζονται και εκτελούνται από τις ίδιες τις επιχειρήσεις.

Οι μεγάλες και πολυεθνικές επιχειρήσεις έχουν τη δύναμη να επηρεάσουν τις γενικότερες συνθήκες που επικρατούν. Με λίγα λόγια βρίσκονται σε μία αλληλένδετη και δυναμική σχέση με το περιβάλλον που αναπτύσσονται. Έτσι ο ρόλος τους στο ανταγωνιστικό περιβάλλον της αγοράς είναι ενεργητικός πράγμα που τις αποδεσμεύει από σπασμωδικές, βιαστικές και επιπόλαιες κινήσεις στους προβληματισμούς, τη διαχείριση και τις επιλογές τους. Η δύναμη που κατέχουν και απορρέει από την οικονομία και τις προοπτικές τους, τους προσφέρει μία σταθερότητα που τείνει να τους "χρήσει" ως μία από τις μεταβλητές της αγοράς. Αυτή η δύναμη και η σταθερότητά τους παρέχει την δυνατότητα αυτές οι επιχειρήσεις να είναι σε θέση να επηρεάζουν εν μέρει τις συνθήκες. Έτσι δεδομένων αυτών, οι εξωτερικοί παράγοντες που στην περίπτωση του κοινού εγκλήματος θα ήταν απρόσμενοι, καταλυτικοί και ενδεχομένως άγνωστοι για το μέγεθος του ρίσκου μιας απόφασης, εδώ περιορίζονται σημαντικά²⁹

²⁹ Ο άτυπος κοινωνικός έλεγχος στο κοινό έγκλημα είναι ενεργητικός και ως συνείδηση του καταγγέλοντος και ως μεταβλητός παράγοντας του κοινού. Ο St. Cohen υποστηρίζει ότι ο κοινωνικός έλεγχος περιλαμβάνει όλους τους οργανωμένους τρόπους αντίδρασης της κοινωνίας σε σχέση με την ανθρώπινη συμπεριφορά, η οποία ορίζεται ως παρεκκλίνουσα, προβληματική ή ανεπιθύμητη. Ο άτυπος κοινωνικός έλεγχος από τις επιχειρήσεις (προς τις επιχειρήσεις) μοιάζει να ορθολογικοποιείται (να χάνει το στοιχείο της αυτοτέλειας) και να κρίνεται με βάση το οικονομικό συμφέρον ή μη. Στις επιχειρήσεις οι καταγγελίες περιορίζονται σημαντικά

Με αυτό τον τρόπο οι εξωγενείς παράγοντες και οι συνθήκες τείνουν να έχουν έναν 'πιο' προβλέψιμο –ή να επιβάλλεται να γίνεται έτσι- χαρακτήρα στο επιχειρηματικό έγκλημα. Επιπλέον, όπως αναφέραμε προηγουμένως στα χαρακτηριστικά του επιχειρηματικού εγκλήματος, οι ιδιωτικές και ανεπίσημες λύσεις και συμβιβασμοί υπερισχύουν έναντι των δημόσιων και επίσημων. Μέσω εσωτερικών συμφωνιών και διαδικασιών οι επιχειρήσεις τακτοποιούν τις εκκρεμότητές τους χωρίς την παρέμβαση του νόμου και είναι σε θέση να επηρεάσουν το θύμα και τους γνωρίζοντες προκειμένου να καταλήξουν σε εσωτερικές συμφωνίες. Με άλλα λόγια είναι σε θέση λόγω της οικονομικής τους δύναμης και πειθούς να εσωτερικεύσουν και να χρηματίσουν τις περισσότερες φορές τον άτυπο κοινωνικό έλεγχο (μέσω των φορέων του). Και για να επανέλθουμε στην έννοια του ρίσκου είναι σε θέση να περιορίσουν σημαντικά τις αντιδράσεις του υποκειμένου και των αστάθμητων παραγόντων.

Τα εγκλήματα που διαπράττουν οι επιχειρήσεις όμως χαρακτηρίζονται συνήθως και από έναν άλλο παράγοντα: την έλλειψη της θεατότητας. Στα επιχειρηματικά εγκλήματα³⁰ δεν πραγματοποιείται η συνήθης διατάραξη της δημόσιας τάξης και λόγω περιορισμένης θεατότητας είναι λιγότερο «απειλητικά» σε

και συμβαίνουν μονάχα όταν η καταγελούσα επιχείρηση θίγεται άμεσα, όταν δεν μπορεί και η ίδια να χρησιμοποιήσει επαρκώς αυτό που καταγγέλλει και όταν υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις ότι μία τέτοια σύγκρουση θα έχει περισσότερα οφέλη.

³⁰ τα οποία λαμβάνουν χώρα στην ιδιωτική σφαίρα όπως προαναφέραμε στα χαρακτηριστικά και όχι στον δρόμο

σχέση με τα κοινά εγκλήματα. Επίσης τα αποδεικτικά στοιχεία των επιχειρηματικών εγκλημάτων είναι συνήθως καλά κρυμμένα στα διοικητικά όρια των επιχειρήσεων και είναι εύκολο να παραποιηθούν, τροποποιηθούν ακόμα και να διαγραφούν μέσω "εσκεμμένων" ατυχημάτων (βλ. Clarke και χαρακτηριστικά). Ένας ακόμα λόγος για τον οποίον τα στοιχεία είναι περιορισμένα, είναι το γεγονός ότι μία μεγάλη επιχείρηση δεν παρανομεί "εν βρασμό ψυχής" αλλά σχεδιάζει και πραγματοποιεί τις παραβάσεις για ιδιαίτερα μεγάλα χρονικά διαστήματα προκειμένου οι παραβάσεις αυτές όχι μόνο να είναι αποδοτικές αλλά και να μην προκαλούν ερεθίσματα στην κοινωνική αντίδραση.

Σημαντική στο σημείο αυτό είναι η έρευνα του Clinard και Yeager³¹ (1980), η οποία εστίασε το ενδιαφέρον της σε 584 από τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις των ΗΠΑ για μία περίοδο δύο ετών. Οι 584 επιχειρήσεις ήταν υπεύθυνες για ένα σύνολο 1554 εγκλημάτων, με τουλάχιστον μία ποινική κύρωση και συνήθως χρηματική, για τις 371 επιχειρήσεις. Ο Clinard και Yeager σημείωσαν επίσης ότι μερικές επιχειρήσεις είναι πιο συνεπείς στην παραβίαση καθώς οι οργανωσιακές δομές, οι συνθήκες της αγοράς και η επιχειρηματική κουλτούρα είναι πιο δυναμικές (π.χ. η αυτοκινητοβιομηχανία, η πετρελαιοβιομηχανία και οι κατασκευαστικές). Αξίζει να σημειωθεί ότι το 40% των 584 δεν είχαν καταδικαστεί. Τέλος αναφέρουν "οι επιχειρησιακές παραβάσεις είναι εξαιρετικά δύσκολο να ανακαλυφθούν, διερευνηθούν ή να πάρουν επιτυχώς το δρόμο της δικαιοσύνης

³¹ Clinard, M.B. and Yeager, P.C., "Corporate Crime", Free Press, 1980

εξαιτίας της εξαιρετικής περιπλοκότητας και πολυπλοκότητας³².

Στις περιπτώσεις που τα εγκλήματα είναι ιδιαίτερα εκλεπτυσμένα ή θίγονται το κράτος, οι πολίτες ή μικρές επιχειρήσεις αν δεν υπάρξει άτυπος συμβιβασμός τότε τα μόνιμα δικηγορικά συμβούλια της επιχείρησης είναι σε θέση να υπερασπίσουν την τιμή, το κύρος και την ακεραιότητα του εργοδότη τους από τις κακόβουλες, συκοφαντικές και ζημιογόνες προσβολές. Η αντίδραση του συστήματος απονομής κοινωνικής δικαιοσύνης είναι λοιπόν πολύ περιορισμένη στην περίπτωση του επιχειρηματικού εγκλήματος σε σύγκριση με το κοινό έγκλημα. Επίσης ποιος θα μπορούσε να φανταστεί μοντέλα όπως αυτό της "μηδενικής ανοχής" ότι θα μπορούσαν να εφαρμοστούν στον επιχειρηματικό τομέα.

Αν ακόμα διαπιστωθεί εγκληματική πράξη είναι σε θέση (οι επιχειρήσεις) να έρθουν σε ιδιωτικές και άτυπες συμφωνίες με τα όργανα του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, αν όχι ολοκληρωτικές συμφωνίες τότε περιορισμένες. Η διαφθορά τόσο στις υπανάπτυκτες όσο και στις "υπέρ"- ανεπτυγμένες χώρες της δύσης είναι στη βάση της οργανωσιακής δημοσιονομικής πραγματικότητας και το σοβαρό επιχειρηματικό έγκλημα είναι βαθύτατο, άκρως διαπεραστικό και ικανό να χρησιμοποιήσει αυτές τις αδυναμίες των επίσημων αρχών. Αλλά και όταν ακόμα φτάσουν οι υποθέσεις στις αίθουσες των δικαστηρίων αποκαλύπτεται η ελάχιστη αλήθεια εκτός ίσως των

³² Clinard, M.B. and Yeager, P.C., 1980, ο.π., σελ 6

περιπτώσεων που εμπλέκονται πολλοί θάνατοι ή συγκρούονται ισχυρότατα επιχειρηματικά συμφέροντα. Η πολυπλοκότητα, το βάθος χρόνου και η προσοχή στη λεπτομέρεια είναι κάτι που χαρακτηρίζει τα εγκλήματα των επιχειρήσεων σε σημείο που πολλές φορές κάποιος ακόμα και αν έχει όλα τα στοιχεία στα χέρια του θα πρέπει, εκτός της ιδιαίτερης νομοθεσίας να γνωρίζει και άριστα τα οικονομικά και τεχνικά χαρακτηριστικά της εκάστοτε υπόθεσης.

Εγκληματοποίηση και επιχειρηματικό έγκλημα

Προχωρώντας όμως στις ρίζες της προβληματικής θα παρατηρήσουμε ότι οι παρεκκλίνουσες συμπεριφορές σε επιχειρηματικά πλαίσια υιοθετούνται ως συνήθης πολιτική από τις μεγάλες επιχειρήσεις. Ο S. Box³³ έθεσε ιδιαίτερα καυστικά τον προβληματισμό του μιλώντας για την “τεράστια, κυνική, μαύρη κωμωδία” της κοινωνίας να περιορίσει το επιχειρηματικό έγκλημα, το οποίο δεν είχε παρασυρθεί μονάχα μέσα στην “άγνοια, εξαπάτηση και παραπληροφόρηση” αλλά επίσης δεν ήταν θεατό ως “πιεστικό και σοβαρό κοινωνικό πρόβλημα”.

Τα ανώτερα κοινωνικό-οικονομικά στρώματα (στα οποία ανήκει η ανώτερη και ανώτατη διοίκηση των επιχειρήσεων) είναι σαφώς ισχυρότερα από τα κατώτερα. Την σύγκρουση μεταξύ ανώτερων και μεσαίων στρωμάτων μετριάζει (κατά κύριο

³³ Box S., “Power, Crime and Mystification, Tavistock, 1983 σελ 65, 17

λόγο) η έμπρακτη επιρροή των ανώτερων κοινωνικό- οικονομικά στρωμάτων πάνω στην ποινικοποίηση. "οι δυνατότητες των διαφόρων κοινωνικών ομάδων να επιτύχουν μια ποινική ρύθμιση για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους είναι άνισα κατανεμημένες"³⁴. Άρα το νομικό πλαίσιο που θα αποτελούσε σημείο σύγκρουσης περιορίζεται σημαντικά. Με λίγα λόγια περιορίζονται από ένα δυναμικό πλαίσιο αυτές οι εστίες σύγκρουσης που χαρακτηρίζουν νομικά τις πράξεις ως εγκληματικές.

Αυτό το απρόσμενα παρατεταμένο³⁵ σημείο εγκληματοποίησης συμπεριφορών, μοιάζει να υποστηρίζεται από αυτό που πολλοί επιστήμονες αποκαλούν ως πολύπλοκους και εναλλασσόμενους δεσμούς ανάμεσα στην κυβέρνηση, στις επιχειρήσεις και στην κοινωνία. Δεσμοί που οδηγούν σε μία "περίπλοκη τριγωνική διαπραγμάτευση σε διαντίδραση με την κοινωνική αλλαγή, την οικονομική δύναμη και τα επενδυόμενα ενδιαφέροντα"³⁶. Η ικανότητα των επιχειρήσεων να επηρεάζουν (στα γενικότερα πλαίσιά της) την εγκληματοποίηση συμπεριφορών, τις αντιδράσεις του υποκειμένου, τις συνθήκες της αγοράς και τους διάφορους εξωγενείς παράγοντες σε συνδυασμό με την δυναμική των επιχειρήσεων να οργανώνουν και να εκτελούν "σκοτεινές" συμπεριφορές για μεγάλα χρονικά διαστήματα μέσα στο ιδιωτικό τους περιβάλλον, καθιστούν τις

³⁴ Λαμπροπούλου Ε., *Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των Θεσμών Ποινικής Δικαιοσύνης*, Ελληνικά Γράμματα, 1999, σελ 57

³⁵ συγκριτικά με την αυστηρότητα στην οριοθέτηση της "κοινής" εγκληματοποίησης

³⁶ Fisse B., Braithwaite J. *"Corporations, Crimes and Accountability"*, Cambridge University Press, 1993, σελ 143

παρεκκλίνουσες συμπεριφορές και τα εγκλήματα των επιχειρήσεων ένα ιδιάζον φαινόμενο διαφορετικής αφετηρίας, μεθόδου, λειτουργίας, προσδιορισμού και σκοπού από το κοινό έγκλημα.

Ένας σημαντικότερος ακόμα λόγος είναι η «προστασία» του επιχειρηματικού τομέα και της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων από την ίδια την πολιτεία. Αν για παράδειγμα, προχωρήσει η πολιτεία σε μια σειρά ποινικοποιήσεων ή αυστηρόποιήσεων των ποινών του επιχειρηματικού τομέα κάτι τέτοιο θα περιορίσει τις οικονομικές συνθήκες και αλυσιδωτά θα αδρανοποιήσει την αγορά. Η αντανάκλαση της κρατικής οικονομίας σε μικτά καπιταλιστικά συστήματα³⁷ είναι η ιδιωτική πρωτοβουλία, έτσι η ποινικοποίηση ή η αυστηρόποίηση των ποινών θα έχει καταστροφικά αποτελέσματα για την ίδια την κρατική οικονομία και την ανταγωνιστικότητα της.

Επιπλέον από την κρατική οικονομία εξαρτώνται αμέτρητα κοινωνικά ζητήματα: ανεργία, ασφαλιστικό, νομισματική πολιτική κλπ. Ζητήματα τα οποία καθορίζουν κυβερνήσεις και βουλευτές οι οποίοι αποφασίζουν για την εθνική νομοθεσία. Έτσι προκύπτουν κατά βάση δύο προοπτικές από την μία η «προστασία» της επιχειρηματικής δραστηριότητας και από την άλλη η «αυτοχειρία» του πολιτικό- οικονομικού συστήματος ή αλλιώς το πολιτικό-οικονομικό «χαρακίρι», μέθοδος άγνωστη στην ανεπτυγμένη Δύση.

³⁷ όπως το δικό μας ή σχεδόν όλων των αναπτυσσόμενων και ανεπτυγμένων κρατών

IV). Οικονομικά ορθολογική προσέγγιση των κοινωνικά και νομικά ηθικών αξιών και κανόνων. Η περίπτωση του μοντέλου Pinto της Ford.

Η παράβαση του νόμου μπορεί να είναι ζήτημα ορθολογικών υπολογισμών . Ας υποθέσουμε για παράδειγμα ότι ένας συγκεκριμένος τομέας μιας επιχείρησης έχει να αντιμετωπίσει κάποια πρακτικά προβλήματα του τομέα του τα οποία είναι ιδιαίτερα «δύσκολο» να ξεπεραστούν χωρίς την παραβίαση κάποιων νόμων. Αν ακολουθηθεί η νόμιμη διέξοδος, η διαδικασία θα είναι χρονοβόρα και επομένως δαπανηρή για το όλο επιχειρηματικό Concept οι κυρώσεις της παραβίασης των νόμων και οι πιθανότητες εντοπισμού από τις αρχές είναι μικρές. Η επιλογή λοιπόν παραβίασης του νόμου είναι οικονομικά ορθότατη και σύμφωνη με την επιχειρηματική νοοτροπία (βλ. αναλυτικά επιχειρηματικός οικονομικός ορθολογισμός καθώς και υποκειλτούρες παρακάτω)

Είναι αμέτρητες οι περιπτώσεις επιχειρηματικού οικονομικού ορθολογισμού σε τριτοκοσμικές κυρίως χώρες (όπου οι μεγάλες επιχειρήσεις συγκεντρώνουν κυρίως τον παραγωγικό τους τομέα) και σε βιομηχανίες κυρίως του πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα³⁸. Ενδεικτικά θα αναφέρουμε τις βιομηχανίες καφέ στη Βραζιλία και Κολομβία.

³⁸ Είναι στην οικονομική η παραγωγή και η μεταποίηση των πρώτων υλών

Στο σημείο αυτό, ενδιαφέρον³⁹ παρουσιάζει η περίπτωση μιας πολυεθνικής επιχείρησης η οποία στο συγκεκριμένο παράδειγμα έχει την παραγωγή και τον τομέα της αγοράς της, σε μια ανεπτυγμένη χώρα όπως αυτή των Η.Π.Α.. Σαν επιπλέον χαρακτηριστικά για την επιλογή του παραδείγματος μας, είναι «κοστολογική» προσέγγιση της ανθρώπινης ζωής πριν αλλά ακόμα και μετά την κύρια εγκληματική πράξη.

Κατά την δεκαετία του -80 η αυτοκινητοβιομηχανία παγκοσμίως είχε υπεισέλθει σε μία ιδιαίτερα δύσκολη οικονομική περίοδο. Η κατάσταση είχε επιδεινωθεί σημαντικά λόγω της εξαιρετικά σοβαρής κρίσης στην βιομηχανία πετρελαίου και γενικότερα της ενέργειας. Δύο ήταν οι κύριες προοπτικές για την αυτοκινητοβιομηχανία. Η πρώτη ήταν η ανάπτυξη μοντέλων με εναλλακτικές μορφές ενέργειας⁴⁰ πράγμα που απορρίφθηκε λόγω του μακροπρόθεσμου χαρακτήρα του και της ελλιπούς τεχνογνωσίας⁴¹. Η δεύτερη ήταν η ανάπτυξη της αυτοκινητοβιομηχανίας στην μικρή κατηγορία αυτοκινήτων.

Η Ford έναντι στον σκληρό ανταγωνισμό από την Volkswagen για την επικράτηση στην κατηγορία των μικρών αυτοκινήτων, προχώρησε στην προώθηση του μοντέλου Pinto πολύ νωρίτερα από τα συνηθισμένα χρονικά περιθώρια κατασκευής (το ολοκλήρωσε σε 25 μήνες έναντι των 45+ μηνών

³⁹ Στόχος της συγκεκριμένης επιλογής είναι η κατάδειξη της μέσης επιχειρηματικής πραγματικότητας μέσω ενός ακραίου, ηθικά όσο κοινωνικά και πολιτισμικά, παραδείγματος

⁴⁰ ηλεκτρική, ηλιακή, ενεργών κυψελών κλπ

⁴¹ η έλλειψη τεχνογνωσίας προέρχονταν μεταξύ άλλων από την ισχυρότατη επιρροή των της βιομηχανίας πετρελαίου

ανάπτυξης ενός μοντέλου της συγκεκριμένης κατηγορίας). Σχετικός ο Dowie⁴² αναφέρει ότι για το project του Pinto υπεύθυνος ήταν ο L. Iacocca ο οποίος είχε αποκτήσει μεγάλη φήμη ύστερα από το επιτυχημένο project του μοντέλου Mustang πάλι της Ford που είχε αναλάβει. Οι μηχανικοί της Ford κατά τα προκαθορισμένα και πριν την παραγωγή Crash test είχαν ανακαλύψει αυξημένους κινδύνους (στο πίσω μέρος του μοντέλου) για εύκολη ανάφλεξη του δοχείου καυσίμου σε περίπτωση σύγκρουσης. Επειδή όμως η γραμμή παραγωγής⁴³ ήταν ήδη έτοιμη, θα έπρεπε να παρθεί η απόφαση στα υψηλότερα κλιμάκια αν το μοντέλο παρ' όλα αυτά θα προχωρούσε στην παραγωγή.

Εκτός της ενδεχόμενης καθυστέρησης όμως, τα όρια γνωστά και ως «τα όρια των 2000» που είχαν προκαθοριστεί από τον Iacocca είχαν καθορίσει την πορεία του. Το μοντέλο δεν θα έπρεπε –αυστηρότατα- να ζυγίζει πάνω από 2000 rounds (μονάδα μέτρησης βάρους) ούτε να κοστίζει πάνω 2000 δολάρια. Οι μηχανικοί ανέφεραν ότι τα όρια αυτά ήταν απαραβίαστα, έτσι ακόμα και όταν τα Crash test έδειχναν ότι ένα κομμάτι μέταλλο μικρού βάρους και αξίας ήταν ικανό να αποτρέψει την ανάφλεξη, μια τέτοια πρόταση απορρίπτονταν ως υπέρβαση κόστους και βάρους. Ένας μηχανικός ανέφερε “αυτή η εταιρεία διοικείται από πωλητές και όχι από μηχανικούς, για αυτό προτεραιότητα είναι το ύφος και όχι η ασφάλεια”⁴⁴.

⁴² Dowie M., “Pinto Madness”, Mother Jones, 2 (September- October) , 1977, σελ 16

⁴³ βιομηχανικός σχεδιασμός, μηχανήματα κατασκευής κλπ

⁴⁴ Dowie M, 1977, ο.π. σελ 17

Αποτέλεσμα ήταν πάραυτα το Ford Pinto να κυκλοφορήσει και να παρατηρηθεί ένα εξαιρετικά υψηλό ποσοστό ανάφλεξης και πυρκαγιάς των μοντέλων σε ήπιες συγκρούσεις, με πολλούς θανάτους. Ο Dowie αναφέρει⁴⁵ ότι "βάση συντηρητικών υπολογισμών οι ήπιες συγκρούσεις του Pinto ευθύνονται για περισσότερους από 500 θανάτους". Ύστερα από ένα χρόνο τον Σεπτέμβριο του 1978 η Ford Motor Company δικάστηκε στην πολιτεία της Indiana των Η.Π.Α. ως συμβαλλόμενο μέρος για τον θάνατο τριών νέων που κήκταν μέχρι θανάτου εγκλωβισμένοι σε ένα Pinto μετά από μία σύγκρουση (μετ' όπισθεν) χαμηλής ταχύτητας. Από εκεί και πέρα η Ford δέχθηκε σωρεία καταγγελιών. Πέραν αυτού όμως η μετέπειτα πορεία έχει μεγάλο εγκληματολογικό ενδιαφέρον.

Ύστερα απ' όλα αυτά τα γεγονότα η ανάκληση όλων των μοντέλων Pinto έμοιαζε ως η μοναδική λύση για να αποφευχθούν κυρίως περισσότεροι θάνατοι. Ο Goia (υπεύθυνος της Ford στο πεδίο ανάκλησης των μοντέλων της) περιγράφει πως αυτός και τα υπόλοιπα μέλη της επιτροπής ενώ είχαν την δυνατότητα να καλέσουν όλα τα μοντέλα (για ανακατασκευή του συγκεκριμένου προβληματικού τομέα τους) δεν το έκαναν. Αναφέρει ότι ενώ τα στοιχεία για τον κόσμο περιείχαν την ηθική διάσταση τα «χειρόγραφα που μου δίνονταν δεν περιελάμβαναν όμως ηθικές διαστάσεις»⁴⁶. Ο Dowie σημειώνει⁴⁷ ότι ενώ η Ford

⁴⁵ Dowie M, 1977, ο.π. σελ 14

⁴⁶ Goia D., "Pinto fires and personal ethics: A Script analysis of missed opportunities", Journal of buisness ethics ,May 1992, σελ 385

είχε ενδείξεις για τους κινδύνους του μοντέλου (από τις καταγγελίες) στην ουσία «κοστολόγησε» τα δύο ενδεχόμενα σενάρια και αποφάσισε να αφήσει τα μοντέλα με τους ιδιοκτήτες τους. Υπολόγισε λοιπόν ότι οι ασφαλιστικές αποζημιώσεις από τους προβλεπόμενους θανάτους και τραυματισμούς ανέρχονταν περίπου στα 49,5 εκατομμύρια δολάρια ενώ αντίστοιχα θα χρειαζόνταν περί τα 137 εκατομμύρια δολάρια για να ανασύρουν και να επισκευάσουν όλα τα Pinto που είχαν πουληθεί. Ο υπολογισμός αυτός έγινε βάση της τότε ασφαλιστικής υπόθεσης- αποζημίωσης, ότι η ζωή άξιζε 200.000 δολάρια.

Αυτού του τύπου επιχειρηματικές προσεγγίσεις περιγράφονται "ανοικτά" από πολλούς επιστήμονες και άτυπα από πολλά επιχειρηματικά στελέχη. Ο Max Weber ήδη από το 1904 αναφέρει συγκεκριμένα: "οι εργάτες (του Σικάγο) συχνά υποχρεούνται να ταξιδεύουν ώρες για να φτάσουν στα σπίτια τους. Η εταιρία της τροχιοδρομικής γραμμής έχει κηρύξει πτώχευση εδώ και χρόνια. Ως συνήθως, ο υπεύθυνος μεταφοράς δεν έχει κανένα ενδιαφέρον να επιταχύνει τις διαδικασίες και διαχειρίζεται την υπόθεση χωρίς να εξοδεύσει χρήματα για την αγορά καινούργιων μεταφορικών μέσων. Τα παλαιά αυτοκίνητα (που χρησιμοποιούνται) κατά την μεταφορά συχνά υπόκεινται σε βλάβες και λόγω αυτού περίπου 400 άνθρωποι χάνουν τη ζωή τους ή ακρωτηριάζονται. Σύμφωνα με τον νόμο κάθε θάνατος κοστίζει 5.000 δολάρια τα οποία πληρώνονται στην χήρα ή τους κληρονόμους, και κάθε ακρωτηριασμός κοστίζει 10.000 δολάρια τα οποία δίδονται στον παθόντα. Αυτές οι αποζημιώσεις είναι μόνιμες για το χρονικό

⁴⁷ Dowie M, 1977, ο.π. σελ 22

διάστημα στο οποίο η εταιρεία δεν λαμβάνει συγκεκριμένα μέτρα ασφαλείας. Αλλά έχουν υπολογίσει ότι οι 400 απώλειες τον χρόνο κοστίζουν λιγότερο από το κόστος των απαραίτητων προφυλάξεων. Επομένως η εταιρία δεν τους συστήνει"⁴⁸.

-Κεφάλαιο Β: Προσέγγιση της επιχειρηματικής εγκληματικής και παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς με κύριους άξονες βασικά στοιχεία θεωριών των Pinatel, Miller, Sutherland, Tarde καθώς και η συνολική προσέγγιση του Braithwaite

Επιχειρηματικό Management και Επιχειρηματικό Έγκλημα

Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να προχωρήσουμε στην διαχείριση και διοίκηση της επιχείρησης προκειμένου να κατανοήσουμε τον τρόπο εργασίας των διαχειριστών ή αλλιώς των γνωστών managers. Μία σειρά από έρευνες έχουν σταθεί στην έμφυτη πολιτική φύση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος

⁴⁸ από Swigert, V. L. & Farrell R.A., «Corporate Homicide: Definitional Processes in the Creation of Deviance.» Law and Society Review. 15, 1981, σελ. 166

και έχουν σημειώσει ότι ο manager διαπλέκεται σε παιχνίδια εξουσίας προκειμένου να εκπληρώνει συνηθισμένες διεργασίες⁴⁹. Ο M. Reed περιγράφει⁵⁰ ότι ο manager θα πρέπει να έχει υψηλού επιπέδου ικανότητες στην κατασκευή και ανακατασκευή οργανωσιακών δικτύων και προγραμμάτων μέσα από τα οποία θα πραγματοποιηθούν οργανωσιακές εξαρτήσεις και θα εξασφαλίζεται η "μονιμότητα" των προσωπικών σκοπών. Συνεχίζει γράφοντας ότι η χρήση πληροφοριακών και συμβολικών πηγών, σε συνδυασμό με τον παρεκκλίνοντα χειρισμό των οργανωσιακών σχεδίων αποτελούν το "sine qua non" της επιχειρηματικής επιτυχίας.

Εξαιρετικού ενδιαφέροντος είναι επίσης η ανθρωπολογική μελέτη του R. Jackall, η οποία παρουσιάζει⁵¹ πολλές κοινωνικές προεκτάσεις του management και αντικατοπτρίζει συγκεκριμένες αξίες και συμπεριφορές των μεγάλων Αμερικανικών επιχειρήσεων. Συγκεκριμένα αναφέρει "το τι είναι σωστό σε μία επιχείρηση δεν έχει να κάνει με το τι είναι σωστό στο σπίτι ενός άντρα ή στην εκκλησία που πηγαίνει. Το σωστό στην επιχείρηση είναι το τι θέλει το αφεντικό σου από εσένα να κάνεις. Αυτή είναι η ηθική μέσα στην επιχείρηση... Η πολιτική, ο πλάγιος λόγος, η τύχη, οι γνωριμίες και η προώθηση του

⁴⁹ Βλ. Μεταξύ άλλων Dalton M., "Men Who Manage", John Wiley, 1959 επίσης Pettigrew A., "The Politics of Organizational Decision Making, Tavistock, 1973 καθώς και Kotter J.P., "The General Managers", Free Press, 1982

⁵⁰ Reed M., "The Sociology of Management", Wheatsheaf, 1989, σελ 76

⁵¹ η έρευνά του έλαβε χώρα σε ένα πλήθος βιομηχανικών επιχειρήσεων και μία μεγάλη εταιρία δημοσίων σχέσεων παρόμοια ίδια συμπεράσματα έβγαλε και ο Clegg S.R., "Frameworks of Power", Sage, 1990

εαυτού σου είναι οι πραγματικές μεταβλητές''⁵². Σκιαγραφεί επίσης το πορτρέτο των manager ως ηθικούς χαμαιλέοντες, πραγματιστές, νάρκισσους, σπουδαίους ηθοποιούς, ευσέβαστους και ουσιαστικά επισφαλείς. Ακόμα ο N.F. Dixon περιγράφει⁵³ τα χαρακτηριστικά των manager, στα υψηλότερα κλίμακα της ιεραρχίας μιας επιχείρησης, ως τα χειρότερα της ανθρώπινης φύσης και συγκεκριμένα αναφέρει την εγωκεντρικότητα, την ανειλικρίνεια, την ανεντιμότητα, την διαφθορά, τον κυνισμό κ.λ.π. Παρόμοιες είναι και οι προσεγγίσεις του Dalton⁵⁴ του Sampson⁵⁵, του Kets De Vries & D. Miller⁵⁶ και άλλων.

1). Ο manager και η θεωρία της εγκληματικής προσωπικότητας του J. Pinatel

Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά του manager θυμίζουν έντονα τον ''κεντρικό πυρήνα'' της εγκληματικής προσωπικότητας κατά τον J. Pinatel. Τα στοιχεία της εγκληματικής προσωπικότητας του Pinatel είναι ο εγωκεντρισμός, η αστάθεια, η επιθετικότητα

⁵² Jackall R., "Moral Mazes: The world of Corporate Managers", Oxford University Press, 1988, σελ 3-6

⁵³ Dixon N.F., "Disastrous Decisions", The Psychologist 7 (July), σελ 303-307

⁵⁴ Dalton ο.π. 1959

⁵⁵ Sampson, "The sovereign State of ITT. Greenwich, Fawcett Crest, 1974

⁵⁶ Kets de Vries M.F.R. and Miller D., "Unstable at The Top: Inside The Troubled Organization, New American library, 1987

και η συναισθηματική αδιαφορία. Σύμφωνα με τη θεωρία του⁵⁷, η διαφορά μεταξύ εγκληματία και μη (όπως και μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών εγκληματιών) έγκειται στη διαφορά βαθμού αυτών των χαρακτηριστικών τα οποία ανευρίσκονται σε όλους τους ανθρώπους. Πότε ένα από αυτά είναι ιδιαίτερα υπερτροφικό και καθορίζει όλη τη συμπεριφορά, πότε και τα τέσσερα (ή ένας συνδυασμός αυτών) συσσωρεύονται και οδηγούν με την δράση τους στο πέρασμα στη εγκληματική πράξη.

Στην περίπτωση των manager και γενικότερα των υπαλλήλων των μεσαίων και ανώτερων ιεραρχικά στρωμάτων των μεγάλων επιχειρήσεων, παρατηρείται μια τάση υπερτροφική των τριών από τα τέσσερα στοιχεία της εγκληματικής προσωπικότητας. Μέσω των μελετών που προαναφέρθηκαν προκύπτει ότι τα στοιχεία του εγωκεντρισμού της επιθετικότητας (κυρίως συμβολικής) και της συναισθηματικής αδιαφορίας σε αυτά τα πρόσωπα είναι χαρακτηριστικά έντονα ενώ η αστάθεια⁵⁸ τείνει να παίρνει ατροφικό χαρακτήρα. Η θεωρία της εγκληματικής προσωπικότητας του Pinatel αποτελεί επιχειρησιακή έννοια και ενώ ξεκίνησε για την ερμηνεία της ατομικής εγκληματικότητας, επεκτάθηκε στην προσπάθεια εξήγησης του συλλογικού φαινομένου της εγκληματικότητας⁵⁹.

⁵⁷ Φαρσεδάκης Ι., "Στοιχεία Εγκληματολογίας", Νομική Βιβλιοθήκη, 1996, σελ 106

⁵⁸ ως χαρακτηριστικό προσωπικότητας και όχι ως αστάθεια επιλογών κ.λ.π.. Χαρακτηριστικό και πλεονέκτημα της επιχειρηματικής δραστηριότητας είναι η μεθοδικότητα και η οργάνωση

⁵⁹ βλ. Gassin, παραπομπή από Ι. Φαρσεδάκη, 1996 ο.π.σελ.106

II). Ο manager και το εστιακό ενδιαφέρον της «εξυπνάδας»

Κάποιο άλλο σημαντικό στοιχείο που προκύπτει από τη διακεκριμένη κουλτούρα των μεγάλων επιχειρήσεων της ανώτερης τάξης (βλ. Παρακάτω υποκουλτούρες) και τον κόσμο των manager, περιγράφεται εύστοχα στο γενικότερο νόημά του από τον Miller στην θεωρία του⁶⁰ περί των ``εστιακών ενδιαφερόντων``. Το εστιακό ενδιαφέρον της ``εξυπνάδας`` - καθώς και αυτό της σκληρότητας αλλά από εντελώς διαφορετική αφετηρία (αξίες ανώτερης τάξης βλ. Πολιτισμική σύγκρουση παρακάτω)- παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η εξυπνάδα περιγράφεται από τον Miller ως η επιδεξιότητα στη δολιότητα παρά η ακαδημαϊκή σοφία. Η εξυπνάδα ως η ικανότητα να εξαπατά ή να ξεπερνά στην εξυπνάδα τους άλλους, να ζει με τεχνάσματα και να κερδίζει τα προς το ζην με δραστικές ενέργειες.

Στην περίπτωση των μεγάλων και πολυεθνικών επιχειρήσεων οι άνθρωποι των ανώτερων και ανώτατων διοικητικών θέσεων δεν αντιμετωπίζουν βιοποριστικά προβλήματα οπότε το ``να ζει`` και το ``προς το ζην`` που περιγράφει ο Miller εξισώνονται με την διατήρηση των

⁶⁰ Miller W.B., ``Implications of Lower Class Culture``, *Social Service Review*, 1959, σελ. 59, 65, παραπομπή από Χάϊδου Α. , ``Θετικιστική Εγκληματολογία: Αιτιολογικές Προσεγγίσεις του Εγκληματικού Φαινομένου, Νομική Βιβλιοθήκη, 1996, σελ. 178, 181.ο Miller βέβαια περιέγραφε την εγκληματικότητα των συμμοριών και τη διακεκριμένη υποκουλτούρα της κατώτερης τάξης

κεκτημένων και τη μεγιστοποίηση αυτών. Επίσης ο Miller αναφέρει ότι παρόλο που ο δείκτης νοημοσύνης των εφήβων της κατώτερης τάξης είναι σχεδόν πάντα χαμηλός⁶¹ ωστόσο οι ικανότητες επιδεξιότητας που διαθέτουν είναι υψηλές εφόσον αντιμετωπίζουν καθημερινά την σκληρή πραγματικότητα των δρόμων. Αντίστοιχα οι ικανότητες επιδεξιότητας των managers ή γενικότερα των επιχειρηματικών υπαλλήλων είναι υψηλές εφόσον αντιμετωπίζουν καθημερινά την σκληρή πραγματικότητα στον χώρο των επιχειρήσεων.

Η εξυπνάδα που περιγράφει ο Miller ναί μεν οφείλεται σε "έμφυτες ικανότητες δεκτικότητας" του ατόμου παρόλα αυτά έχει έντονα επίκτητο χαρακτήρα μέσα από την αντιμετώπιση της σκληρής πραγματικότητας και την αλληλεπίδραση σε τέτοια περιβάλλοντα. Έτσι στο σημείο αυτό γίνεται πολύ σημαντικός ο διαφορικός συγχρωτισμός στο εσωτερικό μιας περιορισμένης από προσωπικές επαφές ομάδας.

⁶¹ Αυτή η άποψη του είναι συζητήσιμη ως προς τον δείκτη νοημοσύνης αυτού που αποτυπώνεται από τα τεστ και από το αν είναι δυνατή η κατασκευή ενός τεστ το οποίο θα αποφασίζει για το σύνολο της ανθρώπινης νόησης

III). Διαφορικός Συγχρωτισμός και Επιχειρηματικό Έγκλημα

Ο Sutherland στο έργο του ο "Επαγγελματίας κλέφτης" αναφέρει πως ένα άτομο είναι επαγγελματίας κλέφτης μόνο όταν εισέρχεται στην ομάδα και αναγνωρίζεται ως επαγγελματίας κλέφτης. Κάποιος όμως που δεν εισέρχεται και δεν αναγνωρίζεται με αυτήν την ιδιότητα στην ομάδα, τότε ανεξάρτητα με τις μεθόδους που χρησιμοποιεί για να κερδίσει τα προς το ζην, δεν είναι επαγγελματίας κλέφτης⁶². Είναι δεδομένες οι νοηματικές αναφορές και διασταυρώσεις της θεωρίας του Sutherland στον διαφορικό συγχρωτισμό των υπαλλήλων μεγάλων επιχειρήσεων, με εγκληματικά και παρεκκλίνοντα πρότυπα στα πλαίσια των επιχειρηματικών υποπολιτισμικών ομάδων. Οι θέσεις συνοπτικά της θεωρίας του Sutherland περί διαφορικού συγχρωτισμού⁶³ σε συνδυασμό με το επιχειρηματικό έγκλημα, έχουν ως εξής:

1. Η εγκληματική συμπεριφορά μαθαίνεται. Αυτό σημαίνει πως δεν είναι αποτέλεσμα κληρονομικότητας ή βιολογικής δυσλειτουργίας. Ένα άτομο για παράδειγμα δεν μπορεί να κάνει μηχανικές εφευρέσεις, εκτός αν έχει προηγουμένως εκπαιδευτεί στην μηχανική. Με την ίδια λογική το άτομο δεν είναι σε θέση να επινοήσει την εγκληματική συμπεριφορά χωρίς να έχει εκπαιδευτεί γύρω από το έγκλημα.

⁶² Φαρσεδάκης Ι., "Η εγκληματολογική Σκέψη από την Αρχαιότητα έως τις Μέρες μας", Νομική Βιβλιοθήκη, 1990, σελ. 451

⁶³ παραπομπή από Χάιδου Α., ο.π., σελ. 192-194

Στο αντικείμενο μας βλέπουμε ότι ο Sutherland αναφέρεται στην μαθησιακή μετάβαση από την δυνατότητα στην ικανότητα μέσω της εκμάθησης των εγκληματικών τεχνικών. Στο επιχειρηματικό έγκλημα οι εγκληματικές τεχνικές είναι απεριόριστες καθώς βασίζονται στην εφευρετικότητα και την συνεχή παραλλαγή τους μέσα στον χρόνο και στις συνθήκες των επιχειρήσεων. Αντίθετα με την κοινή εγκληματικότητα η επιχειρηματική εγκληματικότητα απαιτεί ένα υψηλότερο επίπεδο εξειδίκευσης, οργάνωσης και συνεργασίας.

2. Η εγκληματική συμπεριφορά μαθαίνεται σε αλληλεπίδραση με άλλα άτομα μέσα από μία διαδικασία επικοινωνίας βασικά προφορική και με την μορφή "χειρονομιών".

Το προφορικό στοιχείο και η αλληλεπιδραστική επικοινωνία είναι χαρακτηριστικό στοιχείο εγκλημάτων που έχουν ως προϋπόθεση την εκμάθηση εγκληματικών τεχνικών. Δεν υπάρχουν γραπτά κείμενα τεχνικών λόγω κυρίως της προσπάθειας απόκρυψης. Αντίθετα με την εκμάθηση τεχνικών πληροφοριών⁶⁴ στο επιχειρηματικό έγκλημα υπάρχει περισσότερο ένας θεωρητικός χαρακτήρας. Αν για παράδειγμα τολμούσαμε μία αντιστοιχία μεταξύ επαγγελματιών κλεφτών και επιχειρηματικών εγκληματιών θα ήταν κάτι αντίστοιχο ανάμεσα

⁶⁴ όπως για παράδειγμα στον τομέα των επαγγελματιών κλεφτών που πραγματοποιείται η τελειοποίηση δοκιμασμένων τεχνικών π.χ. ακριβέστερος αφοπλισμός κλειδαριών ασφαλείας κ.λ.π.

σε αριθμητική και μαθηματικά όχι μόνο λόγω σοβαρότητας αλλά σε αυτό το σημείο λόγω χειρονακτικής- πρακτικής ή περιπλοκότερης προσέγγισης.

Για να επιστρέψουμε στη διαδικασία επικοινωνίας είναι χαρακτηριστικό να αναφέρουμε ότι η γραπτή επικοινωνία παρατηρείται συνήθως μόνο σε περιπτώσεις που είναι πλήρως απαραίτητη και λαμβάνονται μέτρα προστασίας ούτως ώστε αυτή η επικοινωνία να παραμείνει ιδιωτική. Για παράδειγμα σε περιπτώσεις επιχειρηματικού πληροφοριακού εγκλήματος όπου η επικοινωνία μεταξύ εργαζόμενων και βοηθητικών συνδέσμων μπορεί να γίνεται με κωδικοποιημένη ηλεκτρονική αλληλογραφία, invite-only chat rooms κ.λ.π. Χαρακτηριστική είναι η υπόθεση Equity funding⁶⁵ καθώς και πολλές υποθέσεις βιομηχανικής κατασκοπείας.

3. Η εκμάθηση της εγκληματικής συμπεριφοράς πραγματοποιείται στο πλαίσιο στενών προσωπικών ομάδων, τα μέλη των οποίων συνδέονται με προσωπικούς δεσμούς. Οι απρόσωπες μορφές επικοινωνίας όπως τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης παίζουν δευτερεύοντα ρόλο στην διαδικασία της μάθησης.

⁶⁵ Box S., ο.π., σελ. 42

Οι προσωπικές μορφές επικοινωνίας⁶⁶ έχουν κεντρικό ρόλο στην εκμάθηση της εγκληματικής συμπεριφοράς στην περίπτωση του επιχειρηματικού εγκλήματος. Οι υποπολιτισμικές ομάδες στα πλαίσια των μεγάλων επιχειρήσεων αναλαμβάνουν την παρεκκλίνουσα "επανακοινωνικοποίηση" σε εγκληματικούς προσανατολισμούς (βλ. Παρακάτω υποκουλτούρες και επιχειρηματικό έγκλημα). Οι απρόσωπες μορφές επικοινωνίας όπως η τηλεόραση, ο Τύπος κ.λ.π. έχουν δευτερεύοντα ρόλο στη διαδικασία μάθησης.

Ωστόσο παρουσιάζει ενδιαφέρον το διαδίκτυο όπου μπορεί μεν να χαρακτηριστεί απρόσωπη μορφή επικοινωνίας αλλά ταυτόχρονα μπορεί να παρουσιάζει και στοιχεία προσωπικής (όχι υλικής, αλλά σίγουρα άμεσης και πραγματικής) μορφής επικοινωνίας αφού η επικοινωνία μπορεί να γίνεται σε πραγματικό χρόνο μεταξύ εγκληματιών ή μη και να εμπεριέχει το ιδιωτικό στοιχείο μέσω της μυστικότητας, της εχεμύθειας κ.λ.π. Στη σημερινή του μορφή τουλάχιστον (αν και το μέλλον επιφυλάσσει πολλά) το διαδίκτυο μπορεί να προσεγγίσει (έμμεσα) τις προσωπικές μορφές επικοινωνίας αλλά σε καμία περίπτωση να τις υποκαταστήσει.

4. Η μάθηση της εγκληματικής συμπεριφοράς περιλαμβάνει αφενός τεχνικές (απλές ή πολύπλοκες) της συμπεριφοράς και αφετέρου το συγκεκριμένο προσανατολισμό των κινήτρων, των ορμών, των τάσεων και της ορθολογικής

⁶⁶ δεδομένων των απαραίτητων γνώσεων βέβαια στον εκάστοτε τομέα της οικονομίας, της πληροφορικής, του δικαίου οι οποίες είναι απαραίτητες για την επικοινωνία αυτή

οργάνωσης. Αυτά τα στοιχεία συγκροτούν το βασικό περιεχόμενο της γενικότερης μάθησης.

Το βασικό περιεχόμενο της γενικής μάθησης περικλείει απόλυτα την περίπτωση της παρεκκλίνουσας ή εγκληματικής επιχειρηματικής συμπεριφοράς. Η λογική⁶⁷ προσέγγιση της αλήθειας⁶⁸ των πραγμάτων και του λόγου, χαρακτηριστικό των επιστημών λειτουργεί παρόμοια και στην επιστήμη της οικονομίας που μετουσιώνεται εν μέρη στη συμπεριφορά των επιχειρήσεων, συμπεριφορά που είναι με τη σειρά της εν μέρη εγκληματική. Όμως οι παρεκκλινούσες συμπεριφορές εδώ είναι στο σύνολό τους (τουλάχιστον στην προσέγγιση αν όχι στο αποτέλεσμα) πλήρως ορθολογικές. Η προσέγγιση, του επιχειρηματικού εγκλήματος και της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς από τις μεγάλες και πολυεθνικές επιχειρήσεις, παρουσιάζει μια αξιοσημείωτη σοβαρότητα μέσω αυστηρά επιστημονικών κριτηρίων (βλ. πιο κάτω οικονομικός ορθολογισμός στις επιχειρήσεις).

5. Ο συγκεκριμένος προσανατολισμός των κινήτρων και των ορμών μαθαίνεται μέσω του χαρακτηρισμού των κανόνων ως δυσμενών ή ευμενών, ανάλογα με τα πρόσωπα της ομάδας. Αυτό αναγνωρίζει την ύπαρξη συγκρουόμενων κανόνων στην κοινωνία. Ένα άτομο μπορεί να μάθει

⁶⁷ βλ. Αριστοτέλη, Francis Bacon, Ντε Καρτ, Ε. Καντ κ.α.

⁶⁸ αν μπορεί ποτέ να υπάρξει ή να προσεγγιστεί στην απόλυτη μορφή της. Ίσως καλύτερο θα ήταν να λέγαμε η πρακτικά δυνατή προσέγγισή της, άλλωστε αυτό και μόνο διεκδικεί η κάθε επιστήμη ειδικά όμως θα είχαμε μια «πανεπιστήμη» ικανή να εξηγήσει τα πάντα

λόγους τόσο για την υπακοή όσο και για την παραβίαση ενός κανόνα.

Εδώ ο Sutherland αναφέρεται στο γεγονός ότι ένα άτομο γίνεται εγκληματικό, όταν μαθαίνει να ορίζει μία κατάσταση με όρια μάλλον παράβασης του νόμου παρά συμμόρφωσης προς αυτόν. Ο Sutherland αναγνωρίζει συγκρουόμενους κοινωνικούς κανόνες και προσεγγίζει τις "υπόγειες" κοινωνικές αξίες του Matza και τις διαδικασίες εξουδετέρωσης οι οποίες όπως θα δούμε παρακάτω είναι έκδηλες στην περίπτωση του επιχειρηματικού εγκλήματος.

6. Ένα άτομο υιοθετεί εγκληματική συμπεριφορά επειδή υπάρχει πλεόνασμα χαρακτηρισμών ευνοϊκών προς αυτήν την παραβίαση. Μέσω της συναναστροφής του με διάφορες ομάδες το άτομο πείθεται ότι πρέπει να παραβαίνει τον νόμο και όχι να τον σέβεται. Η συμπεριφορά του ατόμου κατά την επαφή του με εγκληματικές ή μη ομάδες επηρεάζεται από αντιφατικές γνωστικές εμπειρίες, αλλά η υπεροχή των εγκληματικών είναι αυτή που οδηγεί στην εγκληματική συμπεριφορά. Κατ' επέκταση ένα άτομο δεν γίνεται εγκληματικό στην περίπτωση υπεροχής των μη εγκληματικών αρχών.

Εδώ αναφέρεται η αξία του διαφορικού συγχρωτισμού εκ της "συμβολικής αλληλεπίδρασης" του G.H. Mead, στα

πλαίσια υποπολιτισμικών ομάδων (βλ. παρακάτω υποκουλτούρες και επιχειρηματικό έγκλημα), για την εκμάθηση και υιοθέτηση της εγκληματικής συμπεριφοράς. Σύμφωνα με την βασική θέση της θεωρίας του Mead οι άνθρωποι κάνουν πράγματα σύμφωνα με την εννοιολογική σημασία που τους δίνουν⁶⁹. Η διαφορετική αυτή σημασία που δίνουν τα άτομα, κατά τον Mead, (εκ των ψυχολογικών και κοινωνικών συνθηκών) επηρεάζεται σημαντικότερα από την υποπολιτισμική ομάδα που έρχεται σε άμεση επαφή το άτομο μέσω του διαφορικού συγχρωτισμού. Έτσι στην περίπτωση μας έχει μεγάλη σημασία το νόημα που δίνουν τα άλλα μέλη της ομάδας στην παρεκκλίνουσα ή εγκληματική επιχειρηματική συμπεριφορά, νόημα το οποίο θα κληροδοτηθεί μέσω του διαφορικού συγχρωτισμού και στο νέο μέλος.

7. Οι διαφορικές επαφές με εγκληματικές ή μη ομάδες διαφέρουν ως προς τη συχνότητα, τη διάρκεια, την προτεραιότητα και την ένταση. Η συχνότητα και η διάρκεια είναι έννοιες αυτονόητες. Η προτεραιότητα αναφέρεται στο χρονικό σημείο της ζωής του ανθρώπου κατά το οποίο εκτίθεται σε αυτή την επαφή. Η ένταση τέλος αφορά το κύρος (prestige) της πηγής απ' όπου προέρχονται τα μηνύματα και σχετίζεται με την συναισθηματική αντίδραση που προκαλεί.

Οι διαφορικές επαφές του ατόμου με παρεκκλίνουσες ομάδες στα επιχειρηματικά πλαίσια είναι εύλογα πολλές και

⁶⁹ Χαΐδου Α., ο.π. σελ 193

μεγάλες -λόγω της καθημερινής και πολύωρης εργασίας- ως προς τη συχνότητα και τη διάρκεια. Η προτεραιότητα επίσης είναι σημαντική αν το άτομο ξεκινάει, εκείνο το χρονικό διάστημα, την επαγγελματική του σταδιοδρομία ή αν προέρχεται από άλλον τομέα, επιχείρηση κ.λ.π. Η ένταση που αφορά το κύρος της πηγής (βλ. επίσης 2^ο νόμο της μίμησης του Tarde παρακάτω) στα επιχειρηματικά πλαίσια είναι συνήθως ισχυρή λόγω της οικονομικής και κοινωνικής θέσης των ατόμων στα ανώτερα και ανώτατα κλιμάκια των μεγάλων και πολυεθνικών επιχειρήσεων.

8. Η διαδικασία μάθησης της εγκληματικής συμπεριφοράς μέσω του συγχρωτισμού με εγκληματικά ή μη εγκληματικά πρότυπα εμπεριέχει όλους τους μηχανισμούς που έχουν σχέση με οποιαδήποτε άλλη μορφή μάθησης. Δεν περιορίζεται δηλαδή σε διαδικασία μιας απλής μίμησης και δεν υπάρχει καμία απολύτως ιδιαίτερη διαδικασία όσον αφορά την απόκτηση εγκληματικών τρόπων συμπεριφοράς.

Το επιχειρηματικό έγκλημα δεν είναι άτακτο, ασταθές και παρορμητικό. Ο χαρακτήρας του είναι άκρως "επαγγελματικός". Ιδιαίτερα σε αυτού του είδους τα εγκλήματα δεν υπάρχει καμία απολύτως υιοθέτηση εγκληματικών τρόπων συμπεριφοράς, κάθε άλλο μάλιστα. Ακόμα και όταν διαπράττονται επιχειρηματικά εγκλήματα, τα όπλα είναι συνήθως άϋλα, η βία τείνει να είναι συμβολική (τουλάχιστον

στην αρχική μορφή της) και η φόρμα εργασίας περιλαμβάνει "λευκό περιλαίμιο σε μαύρο φόντο με τσάκιση".

9. Ενώ η εγκληματική συμπεριφορά είναι έκφραση γενικών αναγκών και αξιών, δεν είναι δυνατόν να εξηγηθεί με βάση αυτές τις αξίες και ανάγκες, γιατί έκφραση αυτών των ίδιων είναι και η μη εγκληματική συμπεριφορά. Η ανάγκη για αναγνώριση για παράδειγμα μπορεί να εμφανιστεί ως αιτιολογία για εγκληματικές και μη εγκληματικές πράξεις. Επίσης, όπως οι κλέφτες κλέβουν για να εξασφαλίσουν χρήματα, έτσι και οι έντιμοι εργαζόμενοι αποβλέπουν στον ίδιο τελικό σκοπό.

Οι επιχειρηματικές (συμβατικές, παρεκκλίνουσες, εγκληματικές) συμπεριφορές έχουν τον ίδιο αντικειμενικό σκοπό, το κέρδος το οποίο δεν εγείρει την κοινωνική κριτική. Η μεθοδολογία όμως και οι μέσοι σκοποί των συμπεριφορών αυτών μπορεί να εγείρουν την κοινωνική κριτική στην επίσημη ή ανεπίσημη μορφή της.

IV). Η θεωρία της μίμησης του G. Tarde μέσα από μια σύγχρονη επιχειρηματική οπτική

Γνωστός είναι ο νόμος της "παρεμβολής", του Tarde, όπου νέες συμπεριφορές και πράξεις προσθέτονται στις παλαιές και είτε τις ενισχύουν είτε τις αντικαθιστούν⁷⁰. Ωστόσο μεγαλύτερο ενδιαφέρον, στη περίπτωση του επιχειρηματικού εγκλήματος, παρουσιάζει η θεωρία του για την μίμηση. Ο Tarde αναφέρει ότι η μίμηση παρατηρείται σε όλες τις ηλικίες και τα κοινωνικά στρώματα. Η μίμηση διέπεται από τρεις βασικούς νόμους⁷¹.

A. Ένας άνθρωπος μιμείται κάποιον άλλον ανάλογα με την συχνότητα των επαφών που έχει μ' αυτόν.

Το έγκλημα, σύμφωνα με τον Tarde, όπως κάθε άλλη κοινωνική συμπεριφορά μπορεί να γίνει αντικείμενο μόδας. Αν στεριώσει σε ορισμένους κύκλους που ζουν σε κλειστή κοινωνία μεταξύ τους, μπορεί να γίνει συνήθεια, μία μεταβιβαζόμενη παράδοση. Επομένως ο διαφορικός συγχρωτισμός που πραγματοποιείται καθημερινά σε κλειστές "κοινωνίες εργασίας" μπορεί να μεταβιβάσει μία παρεκκλίνουσα παράδοση ανάμεσα στους εργαζόμενους κυρίως στα μεσαία και ανώτερα επίπεδα διαστρωμάτωσης της επιχείρησης (η οποία όπως θα δούμε παρακάτω θα προωθηθεί και προς τα κάτω) όπου υπάρχει η δυνατότητα αποφάσεων αντίθετα με τα κατώτερα επίπεδα όπου η εργασία είναι συνήθως μηχανική. Αυτή η μίμηση

⁷⁰ παραπομπή από Λαμπροπούλου Ε., "Κοινωνικός Έλεγχος του Εγκλήματος", Παπαζήση, 1994, σελ. 100

⁷¹ Φαρσεδάκης Ι., 1996, ο.π., σελ. 94-95

συμπεριφορών στα γενικότερα πλαίσιά της μπορεί να είναι καθοριστική για την ταυτότητα της επιχείρησης, τις επιλογές και την πορεία της. Είναι σχεδόν σίγουρο ότι θα οριοθετήσει την συμπεριφορά των υπαλλήλων καθώς και θα επιδείξει τον δρόμο για αναρρίχηση στα υψηλότερα κλιμάκια. Αν ο επιχειρηματικός χαρακτήρας είναι επιθετικός τότε η μίμηση θα έγκειται στην παρέκκλιση και το έγκλημα που ναι μεν θα είναι αντισυμβατικά με τους πολιτισμικούς κανόνες της κοινωνίας αλλά από την άλλη θα είναι συμβατικά σχετικά με τους υποπολιτισμικούς κανόνες της επιχείρησης.

Β. Ο ιεραρχικά ανώτερος επηρεάζει τον κατώτερο. Αυτός που έχει κύρος επηρεάζει αυτόν που εντυπωσιάζεται από το κύρος αυτό. Το ίδιο συμβαίνει και με την εγκληματικότητα.

Αναφορικά και πάλι με το αντικείμενο μας, είναι σημαντική η επίδραση που δέχονται οι κατώτεροι ιεραρχικά υπάλληλοι από τους ανώτερους. Έτσι, στα αμοραλιστικά περιβάλλοντα των επιχειρήσεων, η φιλοδοξία, η ανταγωνιστικότητα και η εμμονή στην καριέρα τρέφουν τα περισσότερα άτομα που εργάζονται στην επιχείρηση. Το κύρος του ανώτερου εντυπωσιάζει. Ταυτόχρονα όμως ο δρόμος και η διαδικασία απόκτησής του προσανατολίζει και ορίζει πρακτικώς τις κατευθυντήριες γραμμές⁷². "Είναι ο άνθρωπος που «ο D. Reisman (1950, 1989) προσδιόρισε ως "other directed character", ο Er. Fromm (1956) ως "marketer", ο C. Wright Mills (1946) ως "competitive personality" και ο Chr. Lasch (1978) ως

⁷² Δεν είναι τυχαίο ότι τα best-seller μεγάλων επιχειρηματιών γίνονται best-seller από τους ίδιους τους εργαζόμενους

“narcistic personality”. Όλοι αυτοί αναφέρονται στο άτομο του οποίου η προσοχή είναι στραμμένη και η συμπεριφορά καθοδηγείται βασικά από τα σήματα που εκπέμπουν οι σημαντικοί άλλοι και όχι πλέον ο γενικευμένος άλλος» συνοψίζει η Ε. Λαμπροπούλου⁷³.

Αναφορικά με τους “σημαντικούς” άλλους στον επιχειρηματικό τομέα των μεγάλων και πολυεθνικών επιχειρήσεων ο Turner αναφέρει⁷⁴ ότι ο Geneen⁷⁵ ήταν εξαιρετικά χυδαίος και συχνά τρομοκρατούσε και εξευτέλιζε τους υφιστάμενούς του. Επίσης ο Nielsen παρατηρεί ότι την πλειοψηφία των ηγετών των επιχειρήσεων χαρακτηρίζεται από ένα αδίστακτο στοιχείο κυριαρχίας το οποίο μπορεί να οδηγήσει τους εργαζόμενους στην δουλοπρέπεια και στην ψυχολογικά καταστροφική μνησικακία⁷⁶. Σε τέτοια ασφυκτικά ηθικής “κοινής”, περιβάλλοντα οι υπάλληλοι δεν προκαλούν την ιεραρχία και κάνουν αυτό που τους λέγεται. Αυτό μπορεί να σημαίνει ότι οι παραβιάσεις των επιχειρήσεων μπορεί να συνδέονται με “εγκλήματα υπακοής” όπως στον στρατιωτικό τομέα, όπου το άτομο νιώθει ότι μοναδική επιλογή είναι η εκτέλεση διαταγών⁷⁷. Αυτά όμως τα εγκλήματα ή παρεκκλίσεις υπακοής αναπαράγονται, μεταβιβάζονται και αναγεννιούνται στις βαθμίδες των επιχειρήσεων. Μοιάζουν να ακολουθούν μια

⁷³ Λαμπροπούλου Ε., “Εσωτερική Ασφάλεια και Κοινωνία Ελέγχου”, Κριτική, 2001, σελ. 75

⁷⁴ Turner J., “In the Time of the Entrepreneurs”, Review in the Times Literary Supplement 11 1986, σελ 762.

⁷⁵ ο άνθρωπος που έκτισε την αυτοκρατορία της ITT

⁷⁶ Nielsen W.A., “Golden Donors”, Weidenfield & Nicolson, 1986

⁷⁷ Kehman H.C. and Hamilton V.L., “Crimes of Obedience”, Yale University Press, 1991,

μιμητική εφαρμογή ανάμεσα στους υπαλλήλους, διαχωρίζοντας καθημερινά ακόμα περισσότερο τον ανώτερο από τον κατώτερο.

Γ. Αν δύο αποκλειόμενες μέθοδοι συγκρούονται, μία από αυτές – συνήθως η πιο πρόσφατη – τελικά θα υποκαταστήσει την άλλη.

Στην περίπτωση του επιχειρηματικού εγκλήματος σαν πρώτη μέθοδο λαμβάνεται η πολιτισμική πραγματικότητα της κοινωνίας και σαν δεύτερη η υποπολιτισμική επιχειρηματική πραγματικότητα, με ό,τι αυτές οι δύο μέθοδοι περικλείουν. Για παράδειγμα ηθικούς κανόνες, αξίες, γλωσσολογική ιδιομορφία-ορολογία- αργκό, ενδυματολογικές συνήθειες, στόχους κ.λ.π. Η επίσημη κοινωνική πραγματικότητα επιβάλλει στην υποπολιτισμική επιχειρηματική ομάδα κάποιους γραπτούς κανόνες, με τη μορφή νομικού πλαισίου, οι οποίοι πρέπει να είναι σεβαστοί. Είναι δεδομένο ότι αν αυτές οι δύο προσεγγίσεις στην έμμεση κυρίως πρακτική τους εφαρμογή έρθουν σε άμεση θεατή σύγκρουση, ως προς τους γραπτούς νομικούς κανόνες, τότε η πρώτη θα υπερισχύσει της δεύτερης. Για τον λόγο αυτό η υποπολιτισμική ομάδα της επιχείρησης φροντίζει αυτή η σύγκρουση (στο νομικό επίπεδο κυρίως) να μην πραγματοποιείται "ανοιχτά" αλλά σε στενότερα και ελεγχόμενα πλαίσια.

Ο Clarke αναφέρει⁷⁸ σχετικώς πως η θέση των υπαλλήλων μέσα στο κέντρο της επιχειρηματικής και επαγγελματικής δραστηριότητας διευκολύνει την διάπραξη των εγκλημάτων και βοηθά την αποφυγή εντοπισμού των δραστών. Αντίθετα με τα εγκλήματα κοινού ποινικού δικαίου, ο δράστης έχει κάθε λόγο να είναι παρόν στον τόπο του εγκλήματος. Η αστυνομία ή άλλες υπηρεσίες είναι απρόθυμες να εισέλθουν σε ιδιωτικούς χώρους χωρίς "πρόσκληση" (τα εγκλήματα λευκού περιλαίμιου, στα οποία όπως αναφέραμε ανήκουν τα επιχειρηματικά, αποκαλούνται "εγκλήματα χωρίς μηνυτή"), ενώ συχνά δεν προσκαλούνται εκεί όπου πραγματικά έχει διαπραχθεί ένα αδίκημα.

V). Η «συνολική» προσέγγιση του επιχειρηματικού εγκλήματος από τον J. Braithwaite

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσέγγιση⁷⁹ του J. Braithwaite, πάνω στο επιχειρηματικό έγκλημα μέσα από εγκληματολογικά ρεύματα. Η προσπάθειά του επικεντρώνεται στη σύγκλιση εγκληματολογικών κυρίως αλλά και οικονομικών θεωριών όπως υποπολιτισμικές θεωρίες, θεωρίες ελέγχου, θεωρία της ετικέτας, θεωρία tipping point που σε συνδυασμό με

⁷⁸ Nelken D., "White Collar Crime" μετάφραση από Λάζος Γρ., "Μορφές Εγκληματικότητας I: Οικονομικό έγκλημα", φάκελος σημειώσεων 2001, σελ. 37

⁷⁹ Braithwaite J., "Crime, Shame and Reintegration", Cambridge University Press, 1989 καθώς και "Corporate Crime Research" Sociology, 19(1), 1985, σελ 136-148

εμπειρικές έρευνες (δικές του κυρίως) θα βοηθήσουν στην οικοδόμηση μιας γενικότερης εγκληματολογικής θεωρίας.

Αρχική του αποδοχή είναι ότι το οργανωσιακό έγκλημα σε μία κοινωνία εξαρτάται από την διαθεσιμότητα των νόμιμων και παράνομων ευκαιριών για την επίτευξη των οργανωσιακών στόχων. Αναγνωρίζει πως η εχθρική βιομηχανική αστυνόμευση ωθεί τις ίδιες τις επιχειρήσεις να καλλιεργήσουν και να αναπτύξουν "υποκουλτούρες αντίστασης στον νόμο" χωρίς τις οποίες οι ίδιες οι επιχειρήσεις ασκούν ανεπίσημο κοινωνικό έλεγχο (θεωρίες ελέγχου). Οι θεωρίες ελέγχου λειτουργούν μόνο όταν οι συνθήκες είναι ευνοϊκές στην προσαρμογή. Αυτή του η προσέγγιση (υποκουλτούρες – θεωρίες ελέγχου) έχει διαφορετική ερμηνευτική δύναμη, καθώς οι οργανισμοί αυτοί βρίσκονται σε έναν "αδιάκοπο διαφορετικό συγχρωτισμό". Κάθε μέλος μιας επιχείρησης (καθώς και η ίδια ως σύνολο) έχει τις νόμιμες ευκαιρίες να επιτύχει τους στόχους της επιχείρησης, επομένως κατά κύριο λόγο αυτό που προσδιορίζει αν θα διαπραχθούν εγκλήματα είναι το πόσο αποτελεσματικός είναι ο έλεγχος του προσωπικού από τα οργανωσιακά συστήματα.

Όσο πιο αποτελεσματικός είναι ο έλεγχος του προσωπικού τόσο μειώνεται η επιχειρηματική εγκληματικότητα. Η αντιστρόφως αναλογική αυτή σχέση υποστηρίζει πως ισχύει στο επιχειρηματικό έγκλημα αλλά και γενικότερα στο οικονομικό. Σε μία έρευνά του⁸⁰ σε πέντε μεγάλες Αμερικανικές επιχειρήσεις με εκπληκτικό ιστορικό συμμόρφωσης στην ασφάλεια, ο

⁸⁰ Braithwaite J., 1985, ο.π.

Braithwaite κατέληξε ότι οι επιχειρήσεις αυτές χαρακτηρίζονταν από πλήρη και ξεκάθαρο διαχωρισμό των ευθυνών για την ασφάλεια, εκτεταμένη καταγραφή της αποδοτικότητας και άμεσα συστήματα επικοινωνίας ανάμεσα στους εργαζόμενους και τη διοίκηση. Η πρακτική αυτή λοιπόν -επεξηγηματικά- θα μπορούσαμε να προσθέσουμε, εσωτερικά οδηγούσε την επιχείρηση μακριά από επιχειρηματικά εγκλήματα κυρίως κατά των εργαζομένων, αφού ο προκαθορισμός των ευθυνών και η άμεση επικοινωνία βοηθούν σημαντικά τον άτυπο κοινωνικό έλεγχο μέσα σε αυτές τις επιχειρήσεις.

Αντίθετα, ο Braithwaite πιστεύει πως οι εγκληματογενείς επιχειρήσεις χαρακτηρίζονται και προσδιορίζονται από την "προσχεδιασμένη άγνοια" και από υποκουλτούρες επιβαλλόμενες από τους manager στα πλαίσια "καν" το όπως θες, αλλά μη μου πεις τον τρόπο". Οι υποκουλτούρες κάθε επιχείρησης μπορεί να διαφέρουν μεταξύ τους ακόμα και αν οι επιχειρήσεις αυτές ανήκουν στον ίδιο κλάδο. Αυτό φαίνεται και από το γεγονός ότι πολλές φαρμακευτικές επιχειρήσεις έχουν "έναν υποδιευθυντή υπεύθυνο να πηγαίνει φυλακή". Άλλες όμως διαθέτουν δομές οι οποίες διασφαλίζουν ότι η "επικίνδυνη γνώση" (άμεση επικοινωνία) θα διαβιβαστεί στον επιχειρησιακό διευθυντή ο οποίος θα δώσει την τελική και υπεύθυνη άδεια (προκαθορισμένες και διαυγείς ευθύνες) στον διευθυντή παραγωγής. Αναφέρει επίσης ότι πολλές φορές είναι οικονομικά ορθότερο, για τις επιχειρήσεις, να παραβιάσουν τον νόμο και συμπληρώνει ότι οι θεωρίες ελέγχου μπορεί να μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε το πρόβλημα. "Δεν θα πρέπει να

υποτιμάμε τον ανεπίσημο κοινωνικό έλεγχο μέσα σε περίπλοκα οργανωσιακά συστήματα⁸¹.

Χρησιμοποιώντας την θεωρία των ευκαιριών (βλ. Merton 1957, Cloward και Ohlin, 1960) ο Braithwaite συμπεραίνει ότι το οργανωσιακό έγκλημα είναι πιθανότερο να εκδηλωθεί όταν ένας οργανισμός (ή κάποια υπό- ομάδα αυτού) 'υποφέρει' από περιορισμό των νόμιμων ευκαιριών για την επίτευξη των στόχων του. Αυτό όμως από μόνο του είναι ανεπαρκές να εξηγήσει γιατί μια επιχείρηση με περιορισμούς στην πρόσβαση νομίμων ευκαιριών δεν διαπράττει πάντοτε εγκλήματα. Για την επίλυση αυτού του προβλήματος ο Braithwaite, προτάσσει τις υποπολιτισμικές θεωρίες και 'γνωρίζει' εξάσκηση στα πλαίσια μιας επιχείρησης να εξασφαλίσει την μη προσαρμογή στον νόμο'. Έτσι όταν οι επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν περιορισμούς στις νόμιμες ευκαιρίες αναπτύσσουν συνήθως μια υποκουλτούρα παραβίασης των νόμων.

Τα αποτελέσματα των υποπολιτισμικών μηχανισμών έρχονται σε αντίθεση με αυτά των θεωριών ελέγχου, οι οποίες προϋποθέτουν την χρησιμοποίηση επίσημου ελέγχου για την διασφάλιση της προσαρμογής στον νόμο. Στη σύγκρουση αυτή των αντίθετων δυνάμεων – η υποκουλτούρα ωθεί στην μη προσαρμογή στον νόμο και οι δυνάμεις ελέγχου στην προσαρμογή – ο Braithwaite ορίζει ως ρυθμιστικό παράγοντα

⁸¹ Braithwaite J., ο.π. 1989, σελ 349

την θεωρία των "tipping points"⁸² και την αρχή του διαφορικού συγχρωτισμού: όταν οι ορισμοί που είναι προσκείμενοι στην παραβίαση ενός νόμου υπερτερούν των ορισμών που δεν είναι, τότε η παραβίαση θα συμβεί. Βλέπουμε ότι ο Braithwaite εργάζεται επαγωγικά για την μελέτη του επιχειρηματικού εγκλήματος και στα διάφορα προβλήματα που ανακύπτουν, προτάσσει γνωστές εγκληματολογικές θεωρίες από μεγάλα εγκληματολογικά ρεύματα.

Αξια αναφοράς όμως είναι και η προσέγγιση του επιχειρηματικού εγκλήματος που επιχειρεί μέσα από το πρίσμα της κοινωνικής αντίδρασης. Το ρεύμα αυτό θα ήταν το τελευταίο που θα περιμέναμε να ερμηνεύσει εγκλήματα ισχυρών όπως αυτά του λευκού κολάρου αφού συνήθως η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης προσεγγίζει την εγκληματοποίηση των ανίσχυρων. Ωστόσο αν το σκεφτούμε σε βάθος το ρεύμα αυτό προσεγγίζει την εγκληματοποίηση των ατόμων που βρίσκονται κάτω από τον "μέσο όρο αντίδρασης" στην κοινωνική αντίδραση. Με την ίδια λογική και στον επιχειρηματικό τομέα θα υπάρχουν επιχειρήσεις κάτω αυτού του μέσου όρου απέναντι στην κοινωνική αντίδραση.

Για να επιστρέψουμε στον Braithwaite ο οποίος αναφέρει σχετικά ότι αν οι επιχειρήσεις πιεστούν από τις επίσημες κοινωνικές αρχές κατά τρόπο ο οποίος μπορεί να χαρακτηριστεί ως άδικος, η ανευθυνότητα τους μπορεί να οξυνθεί "γιατί η

⁸² Θεωρία που χρησιμοποιείται στην οικονομία και βασίζεται σε 3 νόμους: I. ο νόμος των λίγων (κάποιες ομάδες ή μονάδες επιρροής) II. η κολλητικότητα του παράγοντα και III. η δύναμη του περιεχομένου

αίσθηση αδικίας καταργεί τους ηθικούς δεσμούς με τον νόμο⁸³. Αυτό συμβαδίζει με την θεωρία της ετικέτας (Becker 1964) στα πλαίσια της θεώρησης ότι η "επίσημη κοινωνική αντίδραση οδηγεί στην παρέκκλιση" (Lemert 1967). Επίσης σημειώνει πως "όταν οι οργανισμοί αντιμετωπισθούν ως καταδικασμένοι απατεώνες, είναι πολύ πιθανόν να καταλήξουν απατεώνες" θυμίζοντας μας τη γνωστή εγκληματολογική ρήση "αν ορίσεις κάτι ως πραγματικό, γίνεται πραγματικό στις συνέπειες του".

-Κεφάλαιο Γ: Προσέγγιση του επιχειρηματικού εγκλήματος μέσα από υποπολιτισμικές θεωρίες

1). Σύγχρονα μοντέλα ανάπτυξης της γενικότερης επιχειρηματικής υποκουλτούρας

Η ανάπτυξη των επιχειρήσεων μπορεί να πραγματοποιείται στα πλαίσια ιδιαίτερων οργανωτικών δομών. Οργανωτικές δομές οι οποίες μπορεί να συνδυάζονται προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι διάφοροι ενδιάμεσοι σκοποί και να εξασφαλίζεται η ισχύς αυτών των σκοπών. Περισσότερο τάσεις και προσεγγίσεις θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν οι ακόλουθες παρά διαχωριστικές κατηγοριοποιήσεις.

⁸³ Braithwaite J., 1989 ο.π., σελ. 343

A).Οι επιχειρήσεις σε Μιλιταριστικά Πρότυπα

Η οργάνωση της επιχειρηματικής υποκοουλτούρας μοιάζει να λειτουργεί σε μιλιταριστικά πρότυπα όπου οι ρόλοι είναι πλήρως διαχωρισμένοι και ιεραρχικά καθορισμένοι. Επίσης υπάρχει το στοιχείο της κατακόρυφης (από πάνω προς τα κάτω) διάχυσης των δεδομένων και εντολών με τη μορφή αξιωμάτων τα οποία γίνονται δεκτά από τους υφιστάμενους. Με λίγα λόγια η υποκοουλτούρα τείνει να επιβάλλεται ως κύριος άξονας στην πλειοψηφία των μελών της. Με τη μορφή απόλυτων προτάσεων, εκτελεστικού χαρακτήρα και όχι κριτικού. Ο Ramsey⁸⁴ (1987) αναφέρει ότι το μεγαλύτερο μέρος της επιχειρηματικής λογικής στηρίζεται στην σκληρότητα, την επιθετικότητα και την διείσδυση των πολεμικών μεταφορών. Οι Rosenberg & West υποστηρίζουν ότι "αν οι υπάλληλοι πιστεύουν ότι είναι σε πόλεμο, το να κερδίζουν πάση θυσία γίνεται πολύ σημαντικό. Πόλεμοι τιμών, βιομηχανική κατασκοπία, ακόμα και το σαμποτάζ των ανταγωνιστών γίνεται αποδεχόμενο, επιθυμητό και πιθανόν συχνό φαινόμενο".⁸⁵

Αλλά ακόμα και πολλοί «επαγγελματίες» της οικονομικής επιστήμης παρομοιάζουν την αγορά με πεδίο μάχης και ακολουθούν τακτικές που μοιάζουν να είναι παρμένες από τον στρατιωτικό τομέα με σκοπό να μεταφέρουν τις συμβολικές του

⁸⁴ Ramsey D.K., *"The Corporate Warriors: The Battle of the Boardrooms"*, Grafton Books, 1987

⁸⁵ Rosenberg L.J., and West J.H., *"The Collaborative Approach to Marketing," Business Horizons* 1984 από Ramsey D.K., 1987 ο.π. σελ 187

συνέπειες στην οικονομική. Ο Γερμανός γκουρού του marketing, R. G. Ogilvie⁸⁶ (1990) προκειμένου να ερμηνεύσει την επιχειρηματική πολιτική, την παρομοιάζει με ανταρτοπόλεμους και αντάρτικα πόλεων (του Tito, Che Guevara, Mao Che-Tung, Ho Chi Minh κ.α.). Ενώ ο Garskombe σημειώνει⁸⁷ ότι κάποιος εκδοτικός οίκος έστειλε σε, αμερικανούς καθηγητές πανεπιστημίου, ένα κουτί προώθησης με την ονομασία "survival kit" (παρόμοιο με αυτά του στρατού) σε χακί αποχρώσεις, με μερίδες τροφίμων, φάρμακα και το λογότυπο «είναι ζούγκλα εκεί έξω». Επίσης σε ένα μάθημα με τον τίτλο "Marketing Warfare" σε αμερικάνικο κολλέγιο μοιράζουν «T.A.Π.» (ταυτότητες αναγνώρισης πτώματος) και τετράδια σε χρώματα παραλλαγής.

Πέραν της ιδιόμορφης λειτουργίας του marketing, το ρητορικό και συμβολικό νόημα της πρακτικής του милитарισμού επιδρά στην οργάνωση και διοίκηση και κουλτούρα των επιχειρήσεων⁸⁸. Μεγάλο μέρος της στρατιωτικής ορολογίας χρησιμοποιείται στην οικονομία αλλά και στο οικονομικό έγκλημα όπως *price wars*, *hostile takeovers*, *sabotage*, *espionage*, *obedience* κλπ. Εξάλλου τα εγκλήματα υπακοής εκτός του στρατιωτικού τομέα εντοπίζονται συχνότερα στην οικονομία και στην συνέχεια στην πολιτική. Ο τρόπος σκέψης, η ορολογία και η υιοθέτηση αρκετών πρακτικών милитарιστικού τύπου δεν είναι δυνατόν να μην επηρεάσει και τις

⁸⁶ Ogilvie R.G., *"Krijgen is een Kunst"*, Stenfert Kroese, 1990,

⁸⁷ Garskombe D. J., *"Organizational Culture Dons the Mantle of Militarism"*, *Organizational Dynamics* 17(1), 1988, σελ 46-56

⁸⁸ Garskombe D. J., *ο.π.*, σελ 47-48

υποκουλτούρες των επιχειρήσεων στην οργάνωση και εφαρμογή τους.

B). Οι επιχειρήσεις ως μαγικό- θρησκευτικές οντότητες

Τα συστήματα εννοιών και νοημάτων στις μεγάλες και πολυεθνικές επιχειρήσεις μοιάζουν να πηγάζουν από αυθεντίες με μαγικό- θρησκευτικά στοιχεία, συστήματα ανάλογα με αυτά που εξετάζει η ανθρωπολογία σε απλές κλειστές κοινωνικές ομάδες ιθαγενών. Προς αυτήν την κατεύθυνση του management, ο Cleverley⁸⁹ αναφέρει: " το management ενσωματώνει ένα πλέγμα μαγικό-θρησκευτικών πεποιθήσεων παρόμοιες με αυτές που εντοπίζονται σε απλές κοινωνίες . ο κόσμος του management είναι ένας κόσμος στον οποίο υπερφυσικές δυνάμεις λειτουργούν και μερικές φορές λειτουργούν ιδιότροπα και απειλητικά...οι υπερφυσικές οντότητες περιλαμβάνουν τους μετόχους, την εταιρεία, και την αγορά. Η εταιρεία για παράδειγμα προσωποποιείται και καταλογίζεται με την κατοχή στόχων, σκοπών και αποστολών. Αντιμετωπίζεται ως ιερό αντικείμενο το οποίο διοικεί μέσα από την υπακοή, την πίστη και την αφοσίωση. Αυτά τα αγαθά απειλούνται και θα πρέπει να εξευμενιστούν... η θρησκεία του management αντιπροσωπεύεται από ένα ιερατείο, τους λογιστές και την επίβλεψη των μάγων, των συμβούλων. Το σύστημα αξιών τους αναπτύσσεται από Μπιχεβιοριστές (υποστηρικτών των νόμων της συμπεριφοράς) και ασπάζεται ένα σύνολο ιεροτελεστιών.

⁸⁹ Cleverley G., *Managers and Magic*, Longman, 1971

ιεροτελεστίες σχέσεων, επικαλούμενες μέσα από διαδικασίες στρατολόγησης και προαγωγών, και νεκρικές ιεροτελεστίες σχετικά με αποστρατείες, παραιτήσεις και απολύσεις. Το σύστημα αξιών ορίζει επίσης και συγκεκριμένα αντικείμενα Taboo τα οποία πρέπει να αποφεύγονται. Οι γυναίκες για παράδειγμα, θα πρέπει να αποφεύγονται λόγω του φόβου «μόλυνσης»⁹⁰

Τα μαγικό- θρησκευτικά στοιχεία και ο διαχωρισμός της επιχείρησης δεν λείπει ακόμα και στην χωροταξική διαμόρφωση αν αναλογιστούμε ότι τα ανώτερα⁹¹ κλιμάκια των μεγάλων επιχειρήσεων βρίσκονται στους υψηλότερους ορόφους. Πάνω από όλους τους 'κοινούς' υπαλλήλους οι οποίοι παρακολουθούνται από κλειστά κυκλώματα παρακολούθησης ως ένας αλληγορικός οφθαλμός. Τέλος, ο Thomas για να καταδείξει την μαγικοθρησκευτική προσέγγιση των μεγάλων επιχειρήσεων παραθέτει τα λόγια του R. Kroc, ιδρυτή των MC Donald's, ο οποίος είπε "μιλάω για την πίστη μου στα Mc Donald's σαν να ήτανε θρησκεία. Πιστεύω στον Θεό, την οικογένεια και τα Mc Donald's"⁹².

⁹⁰ Thomas A.B., "Controversies in Management". Routledge, 1993, σελ 81

⁹¹ το στοιχείο της ανωτερότητας εδώ είναι σχετικό, για παράδειγμα στην αυτοκινητοβιομηχανία της Ferrari ο αρχιμηχανικός βρίσκεται στον υψηλότερο όροφο μαζί με το στενό του επιτελείο πάνω από τα γραφεία όλων των διοικητικών

⁹² Thomas A.B., 1993 ο.π., σελ 56

Γ).Οι επιχειρήσεις ως ολοκληρωτικά ιδρύματα

Η πρακτική των σύγχρονων πολυεθνικών επιχειρήσεων μπορεί να τις οδηγήσει -μέσω της συνεχούς ενασχόλησης και βαθιάς επιρροής σχέσεων εξάρτησης αρχικά οικονομικών- στην ανάμιξη και εισβολή στις ζωές των υπαλλήλων της. Μία ανάμειξη και εισβολή σε πρότυπα ιδρύματος. Τα πολύωρα ωράρια εργασίας, η παροχή κοινωνικής και παιδαγωγικής μόρφωσης για τα μέλη της οικογένειας, η εξάρτηση από την συναδελφική φιλία, τα ταξίδια και οι αλλαγές κατοικίας, η έμφαση στην έξω-εργασιακή κοινωνικότητα (clubs, συγκεντρώσεις κλπ) κ.α. οδηγούν προς την κατεύθυνση αυτή. Ο E. Goffman⁹³ από το 1961 περιέγραψε ότι η επιχείρηση χρησιμοποιεί μερικά από τα χαρακτηριστικά και τις ψυχολογικές επιδράσεις των ολοκληρωτικών ιδρυμάτων. Παρόμοια, ο A. Sampson την ονομάζει «περικυκλωτική» κουλτούρα των μεγάλων επιχειρήσεων και συγκεκριμένα περιγράφει την περικυκλωτική κουλτούρα της Shell, η οποία παραχωρεί σχεδόν τα πάντα στο προσωπικό της στο εξωτερικό, όπως μεταφορές, στέγαση, σχολεία, διατροφή κλπ ανάλογα με την θέση του manager στην ιεραρχία⁹⁴.

Η βαθιά λοιπόν επίδραση της επιχείρησης στους υπαλλήλους της εκτός του ότι βρίσκει γόνιμο χρόνο στα εξαντλητικά ωράρια (αξίζει να σημειωθεί ότι η επιχειρηματική πρακτική των πολυεθνικών και μεγάλων επιχειρήσεων απαιτεί

⁹³ Goffman E., "Asylums", Anchor Books, 1961

⁹⁴ Sampson A., "The Seven Sisters", Coronet Books, 1976, σελ 28-31

παρατεταμένα οράρια τα οποία βασίζονται στην «καλή θέληση» των υπαλλήλων και όχι στις επιπλέον οικονομικές παροχές της υπερωρίας και της ελεύθερης δυνατότητας επιλογής αυτής), βρίσκει και γόνιμο χώρο ακόμα και στα σπίτια τους. Η εργασία σε μεγάλες και πολυεθνικές επιχειρήσεις δεν είναι η τυπική εργασία που διαρκεί 8 ώρες και περιορίζεται στον γεωγραφικό χώρο των γραφείων τους. Διαρκεί πολύ περισσότερο, επεκτείνεται σε μεγαλύτερο χωροταξικό επίπεδο και εισβάλλει ακόμα και στον συμβολικό χώρο του ασυνείδητου των υπαλλήλων της.

II). Η Έννοια της Υποπολιτισμικής Ομάδας στα πλαίσια των μεγάλων και πολυεθνικών επιχειρήσεων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την μελέτη του επιχειρηματικού εγκλήματος παρουσιάζουν οι υποπολιτισμικές θεωρίες. Οι θεωρίες αυτές προσεγγίζουν την εγκληματικότητα ως αποτέλεσμα μιας κοινωνικοποίησης που αποκλίνει των κοινωνικών κανόνων και αξιών που θεωρούνται σωστοί-ές από την κοινωνία. Η συμμετοχή του ατόμου στις υποπολιτισμικές αυτές ομάδες έχει ως αποτέλεσμα την παρεκκλίνουσα ή εγκληματική συμπεριφορά. Κουλτούρα είναι τρόπος ζωής, σκέψης, αισθήματος και συμπεριφοράς που αποτυπώνεται στον τρόπο διατροφής, ένδυσης, στα ήθη και στα έθιμα, στην θρησκεία και τη γλώσσα. Μαθαίνεται και μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά. Με την έννοια υποκουλτούρα υποδηλώνεται ένα

κοινωνικό σύστημα αξιών και συμπεριφοράς, το οποίο υπάρχει κάτω από ένα υπερκείμενο, ανάλογο σύστημα και αποτελεί μέρος αυτού. Ομάδες που ζουν σ' αυτές τις υποκουλτούρες μοιράζονται στοιχεία της υπερκείμενης αυτής κουλτούρας, διατηρούν όμως και ορισμένα πρότυπα συμπεριφοράς και αντιλήψεις αξιών που διαφέρουν από το γενικότερο σύστημα⁹⁵.

Οι υποπολιτισμικές θεωρίες αναπτύχθηκαν στα μέσα του προηγούμενου αιώνα από επιφανείς εγκληματολόγους (A. Cohen, R. Cloward και C. Ohlin, W. Miller κ.α.) μέσα από την μελέτη κυρίως της εγκληματικότητας της κατώτερης κοινωνικό-οικονομικής τάξης και της εγκληματικότητας των ανηλίκων μέσα στα Αμερικανικά "slums"⁹⁶. Ωστόσο η εφαρμογή και οι συνέπειες αυτών των θεωριών δεν περιορίζονται μονάχα στην μελέτη και ερμηνεία της εγκληματικότητας των συμμοριών των ανηλίκων στις Αμερικανικές φτωχογειτονιές.

Πολιτισμικές διαφορές και πολιτισμική σύγκρουση στην περίπτωση του επιχειρηματικού εγκλήματος

Αντίθετα με τις επικρατούντες υποκουλτούρες στα πλαίσια συμμοριών⁹⁷ ο υποκουλτούρες των μεγάλων επιχειρήσεων

⁹⁵ Schneider J.H., "Kriminologie", 1987 παραπομπή από Χάϊδου Α., 1996 ο.π. σελ 160-161

⁹⁶ Πυκνοκατοικημένες, υποβαθμισμένες φτωχογειτονιές οι οποίες ήταν και στο επίκεντρο της μελέτης της σχολής του Σικάγο

⁹⁷ βλ. για παράδειγμα περιγραφές των Cloward και Ohlin στις συμμορίες ανηλίκων

μοιάζουν να οργανώνονται σε ένα υψηλότερο επίπεδο(όπως ειπώθηκε παραπάνω στα μιλιταριστικά πρότυπα). Στα πλαίσια των ανώτερων και ανώτατων διοικητικών ελίτ και των ιδρυτών τους. Στα υπόλοιπα μέλη τους δηλαδή δεν υπάρχει τόσο άμεσα η δυνατότητα να αλληλεπιδράσουν στην υποκουλτούρα ή να επιδράσουν αυτής στον βαθμό που κάτι τέτοιο συμβαίνει στις συμμορίες. Η έρευνα των S.N. Brener E.A. Molander πάνω στην ηθική των επιχειρήσεων, κατέδειξε τους ανώτερους υπαλλήλους ως την μεγαλύτερη επιρροή των ανήθικων πρακτικών.". οι ερωτώμενοι (υπάλληλοι) συχνά παραπονιόντουσαν για την πίεση από τους ανώτερους τους να υποστηρίξουν υποδεικνυόμενες γνώμες, να υπογράψουν ψευδή έγγραφα, να παραβλέψουν λάθη των ανωτέρων τους και να κάνουν δουλειές με 'φίλους' των ανωτέρων τους"⁹⁸.

Η πίεση για παράβαση του νόμου , παρ' όλο που προέρχεται από τα υψηλά διοικητικά κλιμάκια , μεταφέρεται προς τα κάτω. Τις περισσότερες όμως φορές η απόδοση ευθυνών και οι κατηγορίες δεν ακολουθούν την αντίστροφη ανοδική πορεία. Με λίγα λόγια διακρίνουμε μία τάση αλυσιδωτής μονόδρομης πορείας. Την διοικητική ελίτ να οργανώνει την εγκληματική συμπεριφορά και μαζί με την μεταφορά των πληροφοριών (για εκτέλεση) στις κατώτερες ιεραρχίες να πραγματοποιείται και η μεταφορά των ευθυνών.

⁹⁸ Brener S.N. & Molander E.A., "Is The Ethics of Business Changing?", *Harvard Business Review* 55(57-71), 1977, σελ 60

Σε περίπτωση που η εγκληματική πράξη γίνει αντιληπτή, η αντίστροφη ανοδική πορεία τις περισσότερες φορές είναι εξαιρετικά δύσκολη. Μιας και η όλη διαδικασία έχει «στεγανά» ανάμεσα στις ιεραρχικές κλίμακες και τα στάδια και η μεταφορά εντολών και πληροφοριών πραγματοποιείται ρητά, με πιέσεις και σύμφωνα με τον αμφισβητούμενο ηθικής επιχειρηματικό κώδικα. Προς την ίδια κατεύθυνση ο Braithwaite αναφέρει: «ενώ το management της μεσαίας βαθμίδας είναι αυτό που πραγματοποιεί τις εγκληματικές πράξεις, το ανώτατο management είναι αυτό που θέτει τις προσδοκίες, τον τόνο, την επιχειρηματική κουλτούρα και προσδιορίζει τις επιπτώσεις των επιχειρηματικών εγκλημάτων»⁹⁹.

Μπορούμε λοιπόν να καταλήξουμε στο γεγονός ότι τα ανώτερα και ανώτατα ιεραρχικά κλιμάκια της επιχείρησης θέτουν τα θεώρητικά θεμέλια της υποκουλτούρας και τα μεσαία, μέσω της πρακτικής εφαρμογής, τα οργανωσιακά της θεμέλια. Έτσι λόγω αυτής της οριοθέτησης της επιχειρηματικής υποκουλτούρας από τις ανώτερες και ανώτατες ελίτ του management, μπορούμε να διακρίνουν σε έναν σημαντικό παράγοντα μορφοποίησης της επιχειρηματικής υποκουλτούρας: αυτόν της πολιτισμικής σύγκρουσης.

⁹⁹ Braithwaite J. 1985 ο.π., σελ 17

Ο Cohen σημειώνει¹⁰⁰ (αναφερόμενος βέβαια στις υποπολιτισμικές ομάδες ανήλικων των κατώτερων κοινωνικό-οικονομικά τάξεων) "η ανομική αυτή κατάσταση¹⁰¹ (επίσημη σύγκρουση) και οι πολιτισμικές διαφορές (άτυπη σύγκρουση) που υπάρχουν μεταξύ κατώτερων και μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων δημιουργούν την εγκληματική υποκουλτούρα". Μια αντίστοιχη πολιτισμική σύγκρουση πραγματοποιείται πίσω από τις μεγάλες επιχειρήσεις. Η πολιτισμική αυτή διαφοροποίηση έγκειται μεταξύ του συστήματος αξιών της ανώτερης και ανώτατης διοίκησης-που θέτει όπως ειπώθηκε την ηθική ενορχήστρωση σε μία μεγάλη επιχείρηση- και του επικρατούντος (μεσαίου κοινωνικά και ταξικά) αξιακού συστήματος της κοινωνίας. Πραγματοποιείται δηλαδή σε αυτό το πλαίσιο μία πολιτισμική σύγκρουση μεταξύ ανώτερων και μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων.(βλ. εγκληματοποίηση και επιχειρηματικό έγκλημα κεφάλαιο Α)

Λόγω της φύσης και των σκοπών της, η επιχείρηση έρχεται συχνά σε αντίθεση με τη έννομη τάξη. Αν λάβουμε υπόψη την δυνατότητα των επιχειρήσεων στην παρέμβαση της θεσμοθέτησης της έννομης τάξης, στο ποσοστό και τον τομέα που την αφορά, τότε εύκολα συμπεραίνουμε ότι ακόμα και όταν δεν συγκρούεται σε πολλές περιπτώσεις δεν είναι γιατί δεν υπάρχουν λόγοι, αντίθετα μάλιστα. Η σύγκρουση δεν υπάρχει γιατί ενώ η ενέργεια της επιχείρησης παρουσιάζεται η

¹⁰⁰ Cohen A. , "Delinquent Boys: The Culture of the Gang", Free Press, 1955 παραπομπή από Χαΐδου Α., 1996 ο.π., σελ 163

¹⁰¹ σύγκρουσης των αξιακών συστημάτων των διαφόρων ομάδων με την θεσμοθετημένη έννομη τάξη

αντίσταση του νόμου απουσιάζει. Λόγω αυτού επομένως ενώ περιορίζονται οι εστίες των επίσημων συγκρούσεων με τον νόμο την ίδια στιγμή- και απόρροια αυτού είναι να- αναζωπυρώνονται οι ανεπίσημες συγκρούσεις, η λεγομένη πολιτισμική- ταξική σύγκρουση. Ίσως στις θεατές συγκρούσεις¹⁰² αντί για την νομική και επίσημη σύγκρουση, να υπάρχει η ηθική (στα δυο κύρια διαφορετικά συστήματα προσέγγισης της, ανώτερα και μεσαία) με διαφορετικές επιπτώσεις. Για τον λόγο αυτόν, ενώ το έγκλημα είναι συχνή πρακτική της επιχείρησης, πολύ πιο συχνή πρακτική καλείται η παρέκκλιση.

Οι υποκουλτούρες στο επιχειρηματικό περιβάλλον

Πολλοί εγκληματολόγοι θεωρούν τις επιχειρήσεις εγκληματογενείς¹⁰³ ορθότερο όμως είναι να θεωρηθούν εγκληματογενείς εκ του παρεκκλίνοντα χαρακτήρα τους ο οποίος προέρχεται από την οικονομική ορθολογικοποίηση των μέσων και των σκοπών (όπως θα αναλύσουμε παρακάτω βλ. οικονομικός ορθολογισμός).

¹⁰² όπως αναφέραμε το επιχειρηματικό έγκλημα και η παρέκκλιση δεν έχουν τη θεατότητα που συναντάμε στο κοινό έγκλημα

¹⁰³ για παράδειγμα ο Clarke M., 1990 ο.π., σελ 8, ο οποίος γράφει "το έγκλημα και οι παραβιάσεις είναι ενδημικά των επιχειρήσεων"

Ο Durkheim αναφέρει πως "επίπτωση της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς είναι ότι συντελεί έμμεσα στην αύξηση της κοινωνικής αλληλεγγύης μεταξύ των μελών της κοινωνικής ομάδας"¹⁰⁴. Εξ' αυτού και αντιστρόφως ορμώμενοι η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά της επιχείρησης συντελεί έμμεσα στην αύξηση της κοινωνικής αλληλεγγύης μεταξύ των μελών της υποπολιτισμικής ομάδας της επιχείρησης. Επιπλέον οι παρεκκλίνουσες συμπεριφορές που μπορεί να δέχεται η ίδια επιχείρηση (π.χ. από ανταγωνιστές) οδηγεί προς την ίδια κατεύθυνση. Στο σημείο που οι παρεκκλίνουσες -από τις κοινωνικές- αξίες υιοθετούνται από τα μέλη των κοινωνικών ομάδων των επιχειρήσεων, γεννιούνται οι υποκουλτούρες των επιχειρήσεων. Πρόκειται για υποπολιτισμικά πλαίσια τα οποία μπορεί να συμφωνούν σε σημεία με το ευρύτερο πολιτισμικό, διαφοροποιούνται όμως αυτού και λειτουργούν σε διαφορετικό επίπεδο. " δεν είναι η αντικειμενική υφή της συμπεριφοράς που της προσδίδει το χαρακτηριστικό της παρεκκλίνουσας, αλλά ο τρόπος που την προσλαμβάνει η συγκεκριμένη κοινωνία"¹⁰⁵. Στα όρια όμως της υποπολιτισμικής ομάδας, οι θιγμένες αξίες της κοινωνίας που χαρακτήρισαν την πράξη αυτή ως παρεκκλίνουσα έχουν αντικατασταθεί. Τα μέλη της υποπολιτισμικής ομάδας, με τα υποπολιτισμικά κριτήρια που έχουν αναπτύξει την θεωρούν σωστή συμπεριφορά. Επειδή τα μέλη αυτά της ομάδας αποτελούν ταυτόχρονα και μέλη της κοινωνίας μπορεί να «νοιώθουν» τα παρεκκλίνοντα στοιχεία αυτής της συμπεριφοράς, δεν τα πιστεύουν όμως. Αυτή η πίστη τους στην

¹⁰⁴ Durkheim E., «*Les regles de la methode sociologique*», 1968 σελ 67, παραπομπή από Γιωτοπούλου- Μαραγκοπούλου Α., *Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη*, 1984, σελ 38

¹⁰⁵ Γιωτοπούλου- Μαραγκοπούλου Α., 1984 ο.π., σελ 33

«σωστή» συμπεριφορά γίνεται ισχυρότερη μέσα από 'τεχνικές εξουδετέρωσης' ¹⁰⁶

Αν και οι Sykes και Matza θεωρούν ότι οι υποπολιτισμικές ομάδες δεν έχουν διαφορετικά αξιακά συστήματα από το κυρίαρχο κοινωνικό, ωστόσο σημειώνουν πως το σύστημα αξιών της σύγχρονης κοινωνίας εμπεριέχει τόσο τις έκδηλες όσο και τις λεγόμενες "υπόγειες" αξίες, ενθαρρύνοντας τόσο τις συμβατικές όσο και τις παραβατικές συμπεριφορές. Το πρόβλημα εδώ έγκειται στην διαφοροποίηση ορισμού και οριοθέτησης των κοινωνικών αξιών. Εφ' όσον οι υπόγειες αξίες είναι ενεργές τότε θα μπορούσαμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι οι υποπολιτισμικές ομάδες ναι μεν δεν είναι -στο πολιτισμικό τους πλαίσιο- αντίθετες από την σύγχρονη κοινωνία αλλά από την άλλη αντιστρέφουν την αναλογικότητα ισχύος στην σχέση μεταξύ των έκδηλων και υπόγειων αξιών. Έτσι συμπεραίνουμε, με δεδομένο τον ορισμό των Sykes και Matza, ότι οι υποπολιτισμικές ομάδες «ανασύρουν» σύνολα αξιών από τις υπόγειες αξίες προσδίδοντας τους τον έκδηλο χαρακτήρα στα όρια της ομάδας. Συνέπεια αυτής της προσέγγισης είναι το γεγονός ότι παράλληλα με τις έκδηλες αξίες της υποπολιτισμικής ομάδας (και υπόγειες της κοινωνίας) υπάρχουν σε 'υπόγεια' λειτουργία βέβαια οι έκδηλες αξίες της κοινωνίας. Αυτό είναι που μπορεί να δικαιολογήσει (με πιο ξεκάθαρο τρόπο) την διακοπή της παρεκκλίνουσας ή εγκληματικής συμπεριφοράς.

¹⁰⁶ βλ. D. Matza & Sykes G., *Techniques of Neutralization: a Theory of Delinquency*, *American sociological Review* 22, 1957, 667-670

Δεν είναι όμως απαραίτητο να καταλήξουμε μόνο μέσω των Sykes και Matza στο γεγονός ότι τα μέλη της υποκουλτούρας δεν αναγνωρίζουν τις ευρύτερες κοινωνικές αξίες, αντίθετα μάλιστα. Απλά δεν τις εφαρμόζουν, τις περιορίζουν ή τις περιφρονούν. Εξάλλου πολύ πριν υιοθετήσουν τις υποπολιτισμικές αξίες της ομάδας κοινωνικοποιήθηκαν στα «ηθικά ύδατα» της κοινωνίας. Επιπλέον εφ' όσον ζουν στα ευρύτερα κοινωνικά πλαίσια καθημερινά «νιώθουν» την παρουσία των ευρύτερων κοινωνικών αξιών. Όπως άλλαξαν την ιεραρχία των κοινωνικών αξιών (έκδηλων και υπόγειων) κατά τους Sykes και Matza, ή τα διαφορετικά αξιακά συστήματα κατά τους A. Cohen, R. Cloward και C. Ohlin, παρόμοια (ή σχεδόν παρόμοια) υπό τις κατάλληλες συνθήκες μπορεί να αλλάξουν και πάλι.

Η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά της επιχείρησης -που πραγματώνεται μέσα από το άθροισμα ή την συντεταγμένη των επιμέρους ατομικών ενεργειών- τείνει να λειτουργεί διαφορετικά και ίσως πιο εποικοδομητικά από την εγκληματική, στην ισχυροποίηση της "ιδεολογία" και των δεσμών των μελών της υποπολιτισμικής ομάδας. Οι εγκληματικές πράξεις έχουν ποινικό χαρακτήρα. Οι ποινικές αυτές συνέπειες, ανάλογα με την σοβαρότητα της πράξης, μπορεί να αποκτήσουν διασπαστικό χαρακτήρα στα πλαίσια της υποπολιτισμικής ομάδας¹⁰⁷. Η έντονη λοιπόν κοινωνική αντίδραση στο επιχειρηματικό έγκλημα έχει διασπαστικό χαρακτήρα στην

¹⁰⁷ οι βαριές στερητικές της ελευθερίας ποινές για παράδειγμα θα διασπάσουν φυσικά τουλάχιστον το σύνολο της ομάδας

(συγκεκριμένη κάθε φορά υποπολιτισμική ομάδα κάτι που μπορεί να μην ισχύει και για την θέση για την ανάπτυξη μιας άλλης παρόμοιας στην θέση της) υποπολιτισμική ομάδα της επιχείρησης¹⁰⁸.

Κινούμενοι προς το κέντρο και την ήπια κοινωνική αντίδραση διαπιστώνουμε ότι χάνεται ο διασπαστικός της χαρακτήρας. Όταν για παράδειγμα η ποινή, ενός επιχειρηματικού εγκλήματος, είναι οικονομική με τη μορφή ενός σχετικά μικρού οικονομικού προστίμου τότε συντελείται επιχειρηματική ορθολογικοποίηση του εγκλήματος. Το έγκλημα αποτελεί μονάχα κόστος οικονομικό. Αυτό αντικατοπτρίζεται στα πλαίσια της υποπολιτισμικής ομάδας με την επιχειρηματική ορθολογικοποίηση της ηθικής. Το έγκλημα είναι οικονομικά συμφέρον και η διαδικασία του εγκλήματος αποτελεί σωστή επιχειρηματική τεχνική. Οι αξίες που είναι σύμφωνες με τη διαδικασία του εγκλήματος αντικαθιστούν τις αξίες που είναι ενάντια στο έγκλημα. Αντικαθίστανται δηλαδή οι αξίες της κοινωνίας. Έτσι η υποπολιτισμική ομάδα έχει ιδεολογική αναφορά παρεκκλίνουσα της κοινωνικής.

Φτάνοντας στην άλλη άκρη όπου η κοινωνική αντίδραση απουσιάζει (ενώ θα έπρεπε να υπάρχει) λόγω του σκοτεινού αριθμού της επιχειρηματικής εγκληματικότητας διαπιστώνεται ότι οι λειτουργίες διατηρούν την τροχιά τους. Επιπλέον στοιχείο είναι ότι τα ατιμώρητα επιχειρηματικά εγκλήματα τείνουν να

¹⁰⁸ βλ. όμως πιο πριν εγκληματοποίηση επιχειρηματικού εγκλήματος κεφάλαιο Α καθώς και επιπλέον κοινωνική αντίδραση και επιχειρηματικό έγκλημα σύμφωνα με Braithwaite κεφάλαιο Β

ενοποιούν ακόμα περισσότερο τα άτομα της επιχειρηματικής υποπολιτισμικής ομάδας δεδομένου ότι ως επί των πλείστων τα εγκλήματα των επιχειρήσεων διαπράττονται μέσα από την συνεργασία περισσότερων του ενός ανθρώπων. Αντίθετα με τα υπαλληλικά εγκλήματα ο συνάδελφος σου ή ο συνεργάτης σου και εσύ δεν εκτελείτε εγκλήματα μέσα στην επιχείρηση και εναντίων της αλλά μέσα και για λογαριασμό της επιχείρησης. Η κατάδοση είναι ενάντια στην επιχείρηση και στην υποστήριξη αυτής από τους συναδέλφους σου είναι ένα είδος "αυτο-κατάδοσης". Έτσι η "αυτο-κατάδοση" είναι εξαιρετικά σπάνια τακτική. Ο Jackall αναφέρει "το στοιχείο που κάνει την επιχείρηση να δουλεύει από την αρχή ως το τέλος είναι η στήριξη την οποία δίνουμε ο ένας στον άλλον ό,τι και να γίνει...πρέπει να στηρίζουμε ο ένας τον άλλον και πρέπει να στηρίζουμε την ιεραρχία. διαφορετικά δεν υπάρχει σύστημα management"¹⁰⁹.

Ο H. Mannheim υποστηρίζει γενικότερα για το έγκλημα ότι πολλές από τις παράνομες πράξεις δεν είναι ανήθικες (και πολλές από τις ανήθικες δεν είναι παράνομες)¹¹⁰. Αναφορικά με το επιχειρηματικό έγκλημα (εγκλήματα σε σχέση με τα διαδικαστικά των εμπορικών εταιριών κλπ), πολλές από τις παράνομες πράξεις, σε σύγκριση με το κοινό έγκλημα, δεν είναι ανήθικες. Οι τεχνικές εξουδετέρωσης στις περιπτώσεις αυτές είναι ισχυρότατες με τα άτομα να πιστεύουν ότι τα ίδια είναι θύματα αδικίας και όχι ότι έχουν αδικήσει. Αυτή η αίσθηση

¹⁰⁹ Jackall R., 1988 ο.π., σελ 132

¹¹⁰ Mannheim H., "Comparative Criminology", 1973, σελ. 65 παραπομπή από Γιωτοπούλου- Μαραγκοπούλου Α., 1984 ο.π., σελ. 43

αδικίας λειτουργεί και πάλι θετικά στην ενδυνάμωση της υποπολιτισμικής ομάδας.

Η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά, αντίθετα με την εγκληματική δεν έχει άμεσο τιμωρητικό χαρακτήρα από τις επίσημες αρχές. Απόρροια του γεγονότος αυτού είναι ότι οι συνέπειες της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς σπάνια μπορεί να αποκτήσουν διασπαστικό χαρακτήρα ως προς την υποκουλτούρα που έχει υιοθετήσει η συγκεκριμένη ομάδα μιας επιχείρησης. Η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά δεν ορίζεται γραπτά όπως το έγκλημα από τον ποινικό νόμο και δεν είναι άμεσα ορατή όπως το κοινό έγκλημα αφού περιορίζεται στο εργασιακό περιβάλλον της επιχείρησης και όχι στον δρόμο. Επιπλέον οι κοινωνικοί, άτυποι, κατασταλτικοί μηχανισμοί δεν έχουν την ίδια επιρροή πάνω στην παρεκκλίνουσα συμπεριφορά στην εργασία μιας ομάδας manager μιας μεγάλης επιχείρησης και αντίστοιχα σε έναν έφηβο στην πλατεία της περιοχής. Υπάρχει αλληγορικός διαχωρισμός μεταξύ του τι κάνει κάποιος στην δουλειά και τι στον συμβατικό κόσμο.

Η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά μιας επιχείρησης ορισμένες στιγμές, μπορεί να της αποφέρει σημαντικά κέρδη ενώ η σύμφωνη με τις κοινωνικές αξίες συμπεριφορά συνήθως μονάχα ζημίες. Συνυπολογίζοντας τον αντικειμενικό σκοπό της επιχείρησης και την ανταγωνιστικότητα που επικρατεί, εύκολα καταλήγουμε στο ότι η παρέκκλιση είναι αναγκαία τακτική. Άρα με οικονομικές μεταβλητές η "σωστή συμπεριφορά" είναι ασύμφορη. Η κοινωνική ηθική σε οικονομικά πλαίσια

καταδεικνύει αδυναμία ή ανοησία. Για τον λόγο αυτό στα πλαίσια της επιχείρησης τουλάχιστον το επιχειρηματικό αξιακό σύστημα υποκαθιστά το κοινωνικό. Η διαδικασία της επιχειρηματικής παρέκκλισης τείνει να μορφοποιεί με ήπιο και αποτελεσματικό τρόπο την επιχειρηματική υποκοουλτούρα ενώ η διαδικασία του επιχειρηματικού εγκλήματος συνήθως με τρόπο δυναμικό. Το έγκλημα έχει έναν ισχυρότερο συγκρουσιακό χαρακτήρα ο οποίος μπορεί να είναι πιο άμεσος και σε πολλές περιπτώσεις απρόβλεπτος.

Υπάρχουν όμως και άλλα στοιχεία και μηχανισμοί που συμβάλουν στο γίνεσθαι της επιχειρηματικής υποκοουλτούρας. Η επιχείρηση, εκτός από ιδεολογικά, στηρίζει τα μέλη της οικονομικά (μισθοί, παροχές ή ακόμα και παροχή επιρροής που μπορεί να έχει οικονομικό αντίκρισμα κ.α.) μέσω της εργασίας του. Η σύνδεση πράξης-αποτελέσματος εκτός από άμεσο έχει και υλικό χαρακτήρα. Μπορεί ο άμεσος χαρακτήρας να μην είναι άμεσος χρονικά καθώς πολλά από τα επιχειρηματικά εγκλήματα ή παρεκκλίνουσες πράξεις λειτουργούν σε μεγάλα χρονικά διαστήματα έως ότου προκύψει το τελικό όφελος της επιχείρησης. Ωστόσο τα επιμέρους -του τελικού- οφέλη και η ευθεία σχέση των πράξεων και του οικονομικού αντικρίσματος προσδίδουν έναν άμεσο χαρακτήρα ανάμεσα στην πράξη και το οικονομικό αποτέλεσμα.

Στις υποκοουλτούρες των συμμοριών οι πράξεις έχουν ιδεολογικά αντικορμφορμιστικό χαρακτήρα. Στις επιχειρηματικές υποκοουλτούρες εκτός της ιδεολογικής μεταβλητής θα πρέπει να

υπάρχει και ο υλικός χαρακτήρας. Εφόσον λοιπόν ο υλικός χαρακτήρας προστάζει την έμπρακτη απόρριψη του κανόνα τότε η εγκληματική ή παρεκκλίνουσα συμπεριφορά μπορεί να χαρακτηριστεί ως αντικομφομιστική εκ της οικονομικής της προϋπόθεσης. Για παράδειγμα η έννοια του οίκτου και της βοήθειας σε ανταγωνιστικά επιχειρηματικά πλαίσια δεν είναι αποδεκτή επιχειρηματική αξία. Κάθε φορά που απορρίπτονται αυτές οι κοινωνικές αξίες από τις επιχειρήσεις οι παρεκκλίνουσες αυτές πράξεις προσδίδουν ένα αντικομφομιστικό περιεχόμενο. Η ισχύς του υλικού χαρακτήρα των επιχειρηματικών πράξεων μπορεί σε ορισμένες ακραίες περιπτώσεις να προσδώσει ακόμα και επαναστατική υφή¹¹¹.

¹¹¹. Αν για παράδειγμα μία πολυεθνική (ή ένα σύμπλεγμα πολυεθνικών) θέλει να επεκταθεί σε μία κομμουνιστική ή εξαιρετικά απολυταρχική χώρα κλειστού τύπου ίσως μέσα από εγκληματικές ή παρεκκλίνουσες πράξεις (επιρροή στην εξωτερικής πολιτικής μιας υπερδύναμης, χρηματοδότηση αντίπαλων ανταρτών, κ.λ.π.) να προκύψει ένας επαναστατικός χαρακτήρας

-Κεφάλαιο Δ: Θεωρίες ελέγχου και οικονομικός ορθολογισμός του επιχειρηματικού εγκλήματος

1). Διαδικασίες Εξουδετέρωσης

Στο "Delinquency and Drift", 1964 ο D. Matza αναφέρει ότι πολλοί εγκληματίες στην ουσία αναγνωρίζουν την ηθική ασυμφωνία της συμπεριφοράς τους – σε σχέση με την κοινωνία– αλλά παρόλα αυτά ουδετεροποιούν την αδικία του χαρακτήρα της στο μυαλό τους. Αυτό επιτυγχάνεται με την χρησιμοποίηση εννοιών παρόμοιων με εκείνες που χρησιμοποιούνται στα δικαστήρια για την μείωση της ποινής (αυτό-άμυνα, περιορισμένη ευθύνη κ.λ.π.) σε σημείο που ο εγκληματίας βλέπει τον εαυτό του ως αθώο. Λίγα χρόνια νωρίτερα (1957) ο D. Matza σε συνεργασία με τον G. Sykes¹¹² είχαν ορίσει ότι οι τεχνικές εξουδετέρωσης ορίζονται σε πέντε βασικές κατηγορίες:

- 1. Άρνηση της ευθύνης (Denial of responsibility):** ο δράστης αρνείται την ύπαρξη ευθύνης για την πράξη του κάτω από τους ισχυρισμούς ότι αυτή οφείλεται σε γεγονότα πέρα από το πεδίο ελέγχου του και ότι ο ίδιος δεν είχε την πρόθεση να την κάνει.

¹¹² Matza D. & Sykes G., "Techniques of Neutralisation: a theory of delinquency, *American sociological review*, 22, 1957

2. **Αρνηση της βλάβης (Denial of injury):** ο δράστης εκλαμβάνει τις παράνομες πράξεις ως άλλες δραστηριότητες και δίνονται διάφορες ερμηνείες που προσπαθούν να τις εκλογικεύσουν.
3. **Αρνηση του θύματος (Denial of the victim):** ο δράστης εμφανίζεται ως θύμα ή θεωρεί το πραγματικό θύμα άξιο για την βλάβη που υπέστη από την παράνομη πράξη.
4. **Επίκριση των επικριτών (Condemnation of Condemners):** ο δράστης προχωράει στην ενοχοποίηση αυτών που τον κατηγορούν, ρίχνει τις ευθύνες της πράξεως του στο σύστημα και στα όργανα του επίσημου κοινωνικού ελέγχου και θεωρεί ότι όλοι στρέφονται εναντίον του υποκινούμενοι από διαφορετικά κριτήρια.
5. **Επίκληση ανωτέρων ιδανικών (Appeal to higher loyalties):** η συχνή αναφορά στις αξίες των μελών της ομάδας στην οποία ανήκει ο δράστης και ο οποίος επικαλείται ότι η παράνομη πράξη έγινε για χάρη κάποιου ή κάποιων από τα μέλη αυτά ως υπακοή στη σχετική επιταγή.

“Οι νεαροί παραβάτες ισχυρίζονται συνήθως ότι θα έχαναν τους φίλους τους αν δεν συμμορφώνονταν με τις

απαιτήσεις της παρέας τους. Οι αστυνομικοί δικαιολογούν φαινόμενα διαφθοράς στο σώμα με το επιχείρημα ότι δεν μπορούσαν να καταγγείλουν συναδέλφους για λόγους αλληλεγγύης¹¹³ και οι manager αναφέρουν ότι με την καταγγελία κάποιας παράνομης συμπεριφοράς θα έκαναν κακό στο "όνομα" της επιχείρησης και στους συναδέλφους τους και θα έχαναν την δουλειά τους. Είναι συχνές οι ρήσεις: δεν ήταν δικό μου λάθος ή δεν το ήθελα (άρνηση της ευθύνης), μπορούν να το αντέξουν ή δεν έβλαψα κανέναν (άρνηση της βλάβης), με προκάλεσαν ή πήγαιναν γυρεύοντας (άρνηση του θύματος), άλλοι είναι απατεώνες ή όλοι τα ίδια κάνουν (επίκριση των επικριτών), κάποιος έπρεπε να τα κάνει ή δεν το έκανα για μένα (επίκληση ανώτερων αξιών). Ένας μεγαλέμπορος μπύρας κατηγορούμενος για εμπορική δωροδοκία ανέφερε "Αλλά για σταθείτε οι άνθρωποι στις άλλες αγορές, κάνουν ακριβώς τα ίδια πράγματα. Είναι ο Αμερικάνικος τρόπος, δεν είναι;"¹¹⁴. Επίσης Όταν ο κεντρικός δικηγόρος μιας μεγάλης επιχείρησης εμπλεκόμενος στο "equity funding" σκάνδαλο, ρωτήθηκε γιατί συστρατεύθηκε με την παραγωγή απατηλών ασφαλιστικών μελετών είπε: "δεν σκέφτηκα τίποτα από όλα αυτά, ήταν κάτι το οποίο έπρεπε να γίνει για την επιχείρηση, αυτό είναι όλο"¹¹⁵. Αυτά τα δύο παραδείγματα αποτελούν κλασικές περιπτώσεις τεχνικών εξουδετέρωσης.

¹¹³ Λαμπροπούλου Ε., 1994 ό.π., σελ. 104-105

¹¹⁴ Clinard M.B. & Yeager P.C., 1980 ό.π., σελ 160

¹¹⁵ Box S., 1983 ό.π., σελ 43

II). Επιχειρηματικός οικονομικός ορθολογισμός της παρέκκλισης και του εγκλήματος

Στην περίπτωση του επιχειρηματικού εγκλήματος οι τεχνικές εξουδετέρωσης, τείνουν να λαμβάνουν έναν χαρακτήρα πλήρους ορθολογικοποίησης της ηθικής στα οικονομικά πρότυπα. Παρατηρείται μια ηθική οικονομικού υλισμού ασύμβατη με την κοινωνική ηθική. Τόσο ασύμβατα είναι τα δύο αυτά συστήματα που σε πολλές περιπτώσεις οι άνθρωποι που εργάζονται σε μεγάλες επιχειρήσεις διαχωρίζουν πλήρως- χάριν δυνατής προσαρμοστικότητας, για να χρησιμοποιήσουμε και έναν Δαρβινικό όρο- τους δύο κόσμους, ζώντας σε μια σχιζοειδής πραγματικότητα. Υπάρχει δηλαδή ο κόσμος της εργασίας στην επιχείρηση και ο κόσμος της συμβατικής κοινωνικής πραγματικότητας. Έχει αναλυθεί η διπλή φύση εργασίας στο πλαίσιο μόνο των μεγάλων επιχειρήσεων. Για παράδειγμα ο Reisman αναφέρει¹¹⁶ ότι οι manager κυρίως αλλά και οι υπόλοιποι υπάλληλοι των επιχειρήσεων μαθαίνουν να λειτουργούν σε δύο επίπεδα εργασίας, βάση του «επιχειρηματικού κώδικα» και βάση του «μυθικού συστήματος». Το πρώτο περιλαμβάνει το πως πραγματικά γίνονται τα πράγματα ούτως ώστε να επιτευχθούν οι επιχειρηματικοί στόχοι και το δεύτερο επίπεδο πως πρέπει να φαίνονται τα πράγματα προκειμένου να προσελκυστούν οι έμμεσοι ή άμεσοι χρηματοδότες (πολιτικοί, διακανονιστές, επενδυτές, μέσα μαζικής ενημέρωσης, πελάτες). Στα πλαίσια των επιχειρήσεων είναι σημαντικότερα αυτά τα επίπεδα αν και θα μπορούσαμε να ορίσουμε και άλλα (ανάλογα με τον βαθμό γενίκευσης ή

¹¹⁶ Reisman M., "Folded Lies", Free Press, 1979, σελ 13

λεπτομέρειας) όπως ρόλοι απέναντι στους ανώτερους-κατώτερους ιεραρχικά, στους προσκείμενους-αδιάφορους-αντίπαλους κλπ.

Ένας πιο σημαντικός όμως διαχωρισμός προκύπτει λίγο πρωτύτερα από το σημείο που παρατηρεί ο Reisman. Την στιγμή που προκύπτει στο μυαλό του υπαλλήλου η ανάγκη διαχωρισμού του κόσμου της εργασίας και του κόσμου της συμβατικής κοινωνικής πραγματικότητας τότε είναι που προκύπτει και η ουσία και η δυναμική των τεχνικών εξουδετέρωσης στο επιχειρηματικό έγκλημα. Ο F. Pierce, προς αυτήν την κατεύθυνση μας, αναφέρει¹¹⁷ ότι αυτοί που στρατολογούνται από τις επιχειρήσεις για να εργασθούν, μαθαίνουν να δικαιολογούν τις συμπεριφορές τους αυτές πάνω στη βάση του «οι δουλειές είναι δουλειές». Αφήνουν την συνείδηση τους στο σπίτι και εισέρχονται σ' έναν κόσμο όπου οι αρχές είναι διαφορετικές, οικονομικά και δυναμικά ηθικές.

Ο Dalton δουλεύοντας ως manager δημοσίευσε¹¹⁸ μία εξαιρετική έρευνα άμεσης συμμετοχικής παρατήρησης αποκαλύπτοντας ορισμένες επιχειρηματικές πρακτικές εγκληματικού χαρακτήρα. Όπως χειρισμός χρηματικών λογαριασμών για την χρηματοδότηση μυστικών προγραμμάτων, λογαριασμοί που εξασφαλιζόνταν από την εικονική μισθοδοσία

¹¹⁷ Pierce F., "Crimes of the powerful: Marxism, Crime and Deviance", 1976 παραπομπή από Nelken D., 1994 ο.π.

¹¹⁸ Dalton M., "Men Who Manage", John Willey, 1959, σελ 53

ανύπαρκτου προσωπικού. Επίσης αρχεία “χανόντουσαν” επιμελώς, πολλοί υπάλληλοι είχαν στη διάθεσή τους έγκυρη πληροφόρηση πριν διεξαχθούν αστυνομικοί έλεγχοι κ.λ.π.

Αυτή η αναφορά του Dalton σε αυτές τις πρακτικές καθώς και σε πολλές άλλες, δεν έχει να κάνει με την κατάδειξη “κακών” ανθρώπων σε αμφίβολες ασχολίες αλλά περισσότερο στην ενεργητική και αποδοτική “προπόνηση” στην “κομψότητα των πρακτικών παρανομιών” (finesses of workable illegalities). Εξάλλου αναγνωρίζει το γεγονός ότι αυτοί οι υπάλληλοι θα σε κοίταγαν αποσβολωμένα αν τους κατηγορούσες ότι κάνουν κάτι εγκληματικό ως προς την κοινή έννοια του όρου. Ο Braithwaite γράφει “ανεξαρτήτως του τρόπου με τον οποίο οι παραβάσεις τους διεκπεραιώνονται, οι επιχειρηματικοί παραβάτες δεν αναγνωρίζουν τους εαυτούς τους ως εγκληματίες, ούτε νιώθουν ηθικά υπεύθυνοι για το κακό που έχουν προκαλέσει”¹¹⁹

Είναι ακόμα η ίδια η φύση των επιχειρηματικών εγκλημάτων που πείθει τα άτομα που μετέχουν, ότι δεν εγκληματούν όπως «γνωρίζουν» την έννοια του εγκλήματος. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις του εγκλήματος και του εγκληματία δεν έχουν συμπεριλάβει ακόμα ευκρινώς το επιχειρηματικό έγκλημα και αυτού του είδους τον εγκληματία. Έχουν κάτι διαφορετικό στο μυαλό τους όταν διαπράττουν επιχειρηματικά εγκλήματα τελείως ξένο με τις κοινωνικές αναπαραστάσεις του εγκλήματος και του εγκληματία. Σε σχέση με το κοινό έγκλημα

¹¹⁹ Braithwaite J., 1985 ο.π., σελ 298

υπάρχει διαφορετική εκτέλεση, σπανίως υπάρχει άμεση σωματική βία, δεν υπάρχει στενή σχέση πράξης αποτελέσματος για να θυμηθούμε τον Μπεκαρία, πράττουν για «καλό» και το συμφέρον της επιχείρησης¹²⁰ με βάση υποπολιτισμικές θεωρίες και διαδικασίες εξουδετέρωσης¹²¹ κλπ. Ο Mars μιλάει για ``φυσιολογικά εγκλήματα, φυσιολογικών ανθρώπων, κάτω από τις φυσιολογικές συνθήκες εργασίας τους``¹²² πράγμα που διατυπώνεται γλαφυρά από τα σχόλια του D. Lorean (Manager στη General Motors) ο οποίος αναφέρεται σε ηθικούς άντρες οι οποίοι επιλεκτικά παίρνουν ανήθικες αποφάσεις σχετικές με το προστατευτικό σύστημα της επιχειρηματικής αδελφότητας και επικεντρώνει την προσοχή στον διαπροσωπικό χαρακτήρα των μεγάλων Αμερικανικών πολυεθνικών όπου οι άνθρωποι απλά δεν υπολογίζονται ως οντότητες¹²³.

Η επιχειρηματική πραγματικότητα μπορεί να προσομοιαστεί ως ιδιάζον παίγνιο σε ισχυρά πολύπλοκα πλαίσια όπου αντικειμενικός σκοπός είναι το κέρδος σε συστήματα κανόνων που συγκεντρώνονται κυρίως στο νομοθετικό πλαίσιο της κάθε χώρας (συνήθης τακτική είναι η μεταφορά για παράδειγμα της παραγωγής των πολυεθνικών επιχειρήσεων σε χώρες όπου οι κανόνες είναι πιο ευνοϊκοί για κερδοφορία). Η ηθική σε αυτές τις συνθήκες εξισώνεται με τον επιχειρηματικό ορθολογισμό. Κανόνες περιπτωσιολογικού

¹²⁰ και όχι άμεσα και κυρίως το δικό τους βλ. πρόλογο

¹²¹ επίκληση ανώτερων αξιών κατά Matza & Sykes (θεωρίες ελέγχου)

¹²² Mars G., "Cheats at Work", Allen & Unwin, 1982, σελ 1

¹²³ Whright P.J., "On a Clear Day You Can See General Motors", Whright Enterprises, 1979, σελ 62

χαρακτήρα μπορεί να είναι και κοινωνικοί (για παράδειγμα στις επιχειρήσεις τροφίμων μπορεί να είναι το κοινωνικό έργο¹²⁴, η κοινωνική υπευθυνότητα κλπ) -πάντα σε συνάρτηση με το «επιχειρηματικό» και μυθικό σύστημα του Riesman- πρακτικοί (για παράδειγμα οι δυνατότητες ή μη της τεχνολογίας στην παραγωγή, εκμετάλλευση κλπ) ή συγκυριακοί.

Ο επιχειρηματικός ορθολογισμός δεν είναι σταθερός ή στατικός. Έχει προσαρμοζόμενο χαρακτήρα ανάλογα με τις συνθήκες και τους σκοπούς¹²⁵. Περισσότερο θα μπορούσαμε να πούμε ότι προσδιορίζεται από τους σκοπούς του. Οι ενδιάμεσοι σκοποί του (επιμέρους σκοποί που αποτελούν και βήματα του τελικού σκοπού) ουσιαστικά αποτελούν μέσα του τελικού σκοπού το οποίο είναι το κέρδος. Έτσι ο επιχειρηματικός ορθολογισμός ορίζεται με αξίες οικονομικές. Επειδή τέλος η οικονομία «αγιάζει τα μέσα»¹²⁶ (αν «συμφέρουν» βέβαια αυτά τα μέσα) και τὰ μέσα (οι ενδιάμεσοι σκοποί που αναφέραμε) μπορεί να έχουν πολλές μορφές καταλήγουμε στο ότι: ο επιχειρηματικός ορθολογισμός είναι πολυμορφικός (έγκειται σε ένα διαρκές γίνεσθαι) έχει οικονομικό χαρακτήρα και τείνει να είναι αμοραλιστικός κοινωνικά.

¹²⁴ Για παράδειγμα οι δωρεές της επιχείρησης σε κοινωνικούς οργανισμούς και αδύναμες κοινωνικές ομάδες όπου βέβαια κύριος σκοπός είναι η διαφήμιση και οι φοροαπαλλαγές που δίδονται ως αντάλλαγμα

¹²⁵ ενώ αντικειμενικός και τελικός σκοπός είναι το κέρδος, οι ενδιάμεσοι μπορεί να είναι πολλοί

¹²⁶ για να παραφράσουμε το «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα» που στην προκειμένη σκοπός τελικός είναι το κέρδος

Αν ο επιχειρηματικός ορθολογισμός δεν είναι «αντανεκλαστικός» ως απόρροια της γενικότερης επιχειρηματικής κουλτούρας τότε είναι σε πολλές περιπτώσεις επιβαλλόμενος από την συγκεκριμένη κάθε φορά ανώτερη επιχειρηματική υποκουλτούρα. Προς αυτήν την κατεύθυνση ο Benis (1973) γράφει για τα «βρόμικα μικρά μυστικά» της οργανωσιακής ζωής: την πίστη, την υποκάλυψη, την δύναμη καθώς και την ραχοκοκαλιά της οργανωσιακής ζωής την “unconscious loyal behaviour” (ασυνείδητης νομιμόφρονης -στα επιχειρηματικά και όχι νομικά πλαίσια- συμπεριφοράς).

Αν δεν «εξουδετερωθούν» οι κοινωνικές αρχές εσωτερικά στο άτομο με τον πλήρη διαχωρισμό του επιχειρηματικού και κοινωνικού κόσμου τότε είτε αυτό του επιβάλλεται (συνήθως μέσω πιέσεων και έτσι τα εγκλήματα υποταγής αποκτούν πιο δυναμικό χαρακτήρα) είτε ακολουθούνται διαδικασίες «απόσυρσης»¹²⁷ και εγκατάλειψη των πολιτισμικών στόχων εκ της εγκατάλειψης των μέσων επίτευξης των στόχων αυτών.

Η δυναμική των κανόνων επιβολής της επιχειρηματικής υποκουλτούρας, είναι ιδιαίτερα ισχυρή. Ο Box γράφει ότι υπάρχουν μέθοδοι να πεισθούν οι υπάλληλοι ότι τα δικά τους ενδιαφέροντα και αυτά της επιχείρησης «συμφωνούν ευχάριστα» ή τουλάχιστον κάτι τέτοιο θα πρέπει να επιδιώκεται. Συγκεκριμένα αναφέρει “μπορεί να είναι πιο ρεαλιστικό να

¹²⁷ Βλ. Απόσυρση (retreatism) Merton R.K., “Social Theory and Social Structure”, Free Press, 1968, σελ 193 με διαφορετική αφετηρία βέβαια μιας και εδώ δεν περιγράφονται τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα

υποστηρίξουμε ότι οι επιχειρηματικοί υπάλληλοι τοποθετούνται σε μια θέση όπου τους ζητείται να διαλέξουν μεταξύ του να βλάψουν την καριέρα τους ή να γίνουν πιστά στην επιχείρηση άτομα¹²⁸. Προς την ίδια κατεύθυνση ο Seidenberg¹²⁹ σημειώνει πως το να είναι κάποιος πιστός στην επιχείρηση είναι αποφασιστικό στοιχείο της επιτυχίας, ενώ αντίστοιχα οι οικονομικά ανορθόδοξες γνώμες και συμπεριφορές μπορεί να θέσουν σε κίνδυνο τις προοπτικές της καριέρας του (Career prospects).

III). T. Hirschi και βασικά στοιχεία των κοινωνικών δεσμών στην περίπτωση του επιχειρηματικού εγκλήματος.

Αυτές οι διαδικασίες απόσυρσης θα στοιχίσουν στο άτομο την επιβίωσή του (κυρίως κοινωνική) και την ατομική επιτυχία. Ο Weisburd και οι συνεργάτες του (στο δείγμα που μελέτησαν, εγκληματιών της μεσαίας τάξης), κατέληξαν στο ότι «πολλοί από τους παραβάτες είχαν στην διάθεσή τους υλικά αγαθά τα οποία συνδέονται με την εικόνα του επιτυχημένου ατόμου, αλλά σπάνια ήταν σε θέση να κρατήσουν ενωμένους τους οικονομικούς τους εαυτούς»¹³⁰. Από αυτό συμπεραίνει ο D.

¹²⁸ Box S., ο.π. 1983, σελ 43

¹²⁹ Seidenberg R., ο.π. 1973

¹³⁰ Weisburd D. Wheeler S. Waring E. & Bone N., "Crimes of the Middle Classes: White Collar Offenders in the Federal Courts", Yale University Press, 1991, σελ 65

Nelken¹³¹ ότι οι παραβάτες ήταν τόσο πολύ εξαρτημένοι από τις κοινωνικές συμβάσεις και υποχρεώσεις, που ήταν πρόθυμοι να παρανομήσουν για να διατηρήσουν την κοινωνική τους θέση.

Αυτά στηρίζονται στην έννοια της "υπερεπένδυσης" αναφορικά με την επένδυση στην συμβατική κοινωνία και τα βασικά στοιχεία των κοινωνικών δεσμών¹³² κατά τον T. Hirschi¹³³. Αναφέρει λοιπόν, ο Hirschi, ότι η «δέσμευση» (commitment) επικεντρώνεται σε έναν κοινωνικά κομφορμιστικό τρόπο ζωής. Η λογική αυτή επένδυση στην συμβατική κοινωνία – η οποία επιτυγχάνεται με προσπάθειες και κόπο, ενέργεια και χρήματα – αποτρέπει την πιθανότητα εκδήλωσης παραβατικής συμπεριφοράς. Η απουσία της δέσμευσης αυτής αυξάνει τις πιθανότητες ροπής του ατόμου σε εγκληματικές πράξεις. Είναι η εμμονή στην κομφορμιστική συμπεριφορά κατά τον J. Toby. Ακριβώς αυτό το στοιχείο της δέσμευσης ή εμμονής είναι που μπορεί να ρηγήσει, στην περίπτωση του επιχειρηματικού εγκλήματος, το άτομο στην παρεκκλίνουσα ή εγκληματική συμπεριφορά για λογαριασμό της επιχείρησης. Από την μία τείνει να το απομακρύνει από άλλου είδους εγκληματικές πράξεις αλλά ταυτόχρονα τείνει να το ωθεί προς την εγκληματική επιχειρηματική συμπεριφορά.

¹³¹ Nelken D., 1994 ο.π. μετάφραση από Γρ. Λάζο, ο.π. 2001, σελ. 32

¹³² Τα βασικά στοιχεία των κοινωνικών δεσμών είναι α) η προσκόλληση (attachment), β) η δέσμευση (commitment), γ) η εμπλοκή (involvement) και δ) η πίστη (belief). Μεγαλύτερο ενδιαφέρον εδώ παρουσιάζουν τα στοιχεία της δέσμευσης και της εμπλοκής

¹³³ Hirschi T., "Causes of Delinquency", University of California press, 1969 σελ 16

Επίσης το στοιχείο της «εμπλοκής» (involvement) -βασικό στοιχείο των κοινωνικών δεσμών κατά τον Hirschi- δρα «καταλυτικά» προς αυτή την κατεύθυνση. Η ``εμπλοκή`` αποτελεί συνέχεια της δέσμευσης και στηρίζεται στο γεγονός ότι η απασχόληση αποτρέπει από ευκαιρίες για παράνομες δραστηριότητες. Το άτομο έχει περιορισμένο χρόνο και ενέργεια στη διάθεσή του, για τον λόγο αυτό όταν αφοσιώνεται με όλες του τις δυνάμεις σε μία σταδιοδρομία κοινωνικά κομφορμιστική, δεν έχει χρόνο για την κατάστρωση και την διάπραξη εγκλημάτων. Η ισχύς αυτού του στοιχείου μοιάζει αναλογική για το επιχειρηματικό έγκλημα -δεδομένης της επιχειρηματικής εργασίας του ατόμου- και αντιστρόφως αναλογική για τα υπόλοιπα εγκλήματα. Ειδικά όταν υπάρχουν υψηλές προσδοκίες, φιλοδοξία και εμμονή στην καριέρα τα επιχειρηματικά εγκλήματα υποσκιάζουν τα υπαλληλικά. Γενικώς όμως όσο μεγαλύτερη είναι η «εμπλοκή»- απασχόληση ενός ατόμου στο εργασιακό περιβάλλον μιας επιχείρησης τόσο πιο «αδύναμο» είναι το ενδεχόμενο να καταστρώσει και να διαπράξει κοινά εγκλήματα και ταυτόχρονα τόσο πιο δυνατό είναι το ενδεχόμενο να συμβάλει στη διάπραξη επιχειρηματικών εγκλημάτων¹³⁴ δεδομένων μεταξύ άλλων του διαφορικού συγχρωτισμού με εγκληματικά ή παρεκκλίνοντα επιχειρηματικά πρότυπα, των ευκαιριών διάπραξης κ.λ.π.

¹³⁴ Το ίδιο μοιάζει να ισχύει γενικός για τα εγκλήματα λευκού περιλήμνου: επιχειρηματικά και υπαλληλικά

-Επίλογος

Όπως αναφέραμε η επιχείρηση θεωρείται από πολλούς μελετητές, εγκληματογενής. Είναι αποκλίνουσα, από τα κοινωνικώς ηθικά πρότυπα, λόγω του οικονομικού ορθολογισμού. Η ηθική -ετυμολογικά- προέρχεται από το ήθος και αυτό από το έθος¹³⁵. Το επιχειρηματικό έθος γενικός και πολύ περισσότερο για τις μεγάλες και πολυεθνικές επιχειρήσεις είναι ο επιχειρηματικός ορθολογισμός –ενίοτε και επιδεικτικά σκληρός- ο οποίος όπως εξηγήθηκε είναι πολυμορφικός στη διαδικασία του και οικονομικός στην κατάληξη του. Ο επιχειρηματικός οικονομικός ορθολογισμός λοιπόν σε πολλές περιπτώσεις «αγιάζει» τα μέσα αντίθετα με την κοινωνική ηθική. Τόσο μεγάλο είναι το νόημα που θέτει η επιχείρηση στην κατάληξη των πράξεων της. Θα λέγαμε ότι η επιχειρηματική ηθική επικεντρώνεται –νοηματοδοτικά- στο αποτέλεσμα ενώ η κοινωνική ηθική στην διαδικασία και το μέσο. Αν η κοινωνική ηθική ως «πομπός» συμπεριφοράς οδηγούσε στην οικονομική κερδοφορία τότε οι μεγάλες και πολυεθνικές επιχειρήσεις θα ήταν (επαγγελματικός) ηθικότερα πρότυπα.

Η επιχείρηση τείνει να προσεγγίζει τα μέσα με οικονομικούς όρους, ως δεδομένα απαλλαγμένα από κοινωνικά ηθικούς κανόνες και αξίες. Βέβαια θα υπολογιστεί σε κάθε περίπτωση η κοινωνική αντίδραση –επίσημη και άτυπη- που θα

¹³⁵ Το ίδιο ισχύει και για το λατινικό morality που προέρχεται από το mores (ήθη)

προκαλέσει μια τέτοια προσέγγιση. Αλλά θα προσεγγισθεί ως μία επιπλέον οικονομική συντεταγμένη. Το αν η αντίδραση αυτή είναι οικονομικά συμφέρουσα ή όχι, σε συνδυασμό πάντοτε με τα οφέλη της επιχειρηματικής πράξης (που θα προκαλέσει και αυτήν την αντίδραση) είναι τα στοιχεία που θα καθορίσουν αν η πράξη αυτή είναι οικονομικά ορθή να συμβεί. Βέβαια δεν είναι δυνατόν νομοτελειακά να προσεγγισθούν εκ των προτέρων το κόστος και το όφελος της πράξης καθώς και το ποσοτικό ή ποιοτικό μέγεθος της κοινωνικής αντίδρασης. Αυτό υπόκειται στην κρίση και τις εσωτερικές διαδικασίες των ανθρώπων και των διαδικασιών που εμπλέκονται σε αυτήν την πράξη και τις συνέπειες της.

Η επιχειρηματική ηθική αποκλίνει της κοινωνικής. Τα δύο αυτά συστήματα αξιών υποδεικνύουν διαφορετικά μοντέλα συμπεριφοράς, αποκλίνοντα μεταξύ τους. Η αποκλίνουσα ή παρεκκλίνουσα συμπεριφορά των επιχειρήσεων-άθροισμα ατομικών και συλλογικών συμπεριφορών- είναι κατεξοχήν αντικείμενο της εγκληματολογίας. Για τον λόγο αυτό τόσο η επιστήμη της εγκληματολογίας όσο και η επιστήμη της οικονομίας είχαν και έχουν υπό την επιστημονική τους επίβλεψη, την συμπεριφορά των νομικών προσώπων και κυρίως των μεγάλων και πολυεθνικών ανώνυμων επιχειρήσεων. Η κάθε μία όμως από αυτές τις δύο επιστήμες έχει αποκλίνοντες (σε σχέση με την άλλη) επιστημονικούς στόχους.

Τα εγκλήματα λευκού περιλαίμιου αναπτύχθηκαν, ως ειδικός εγκληματολογικός τομέας, κυρίως ύστερα από τον

Sutherland πολύ αργότερα από την γένεση της εγκληματολογίας. Πολλές από τις εγκληματολογικές θεωρίες που αναπτύχθηκαν στο μεσοδιάστημα καθώς και θεωρίες που εξελίχθηκαν στο πεδίο έρευνας των κατώτερων κοινωνικό-οικονομικά τάξεων βάζουν ισχυρά θεμέλια στην ερμηνεία της επιχειρηματικής εγκληματικότητας και γενικότερα της εγκληματικότητας των ανώτερων κοινωνικό-οικονομικά βαθμίδων. Δεν χρειάζεται να είσαι Μαρξιστής για να αποδεχθείς το γεγονός ότι η εγκληματολογική και νομική επιστήμη σε ορισμένες εποχές είχαν χρησιμοποιηθεί επιλεκτικά και δυσανάλογα για την ποινικοποίηση και οριοθέτηση κυρίως συμπεριφορών των κατώτερων κοινωνικό-οικονομικά στρωμάτων. Ειδικότερα όμως η εγκληματολογία με την γνώση που συγκεντρώθηκε τα τελευταία 60-70 χρόνια δείχνει να κοιτάζει με τα μάτια που δημιούργησε -βασισμένη στις κατώτερες τάξεις- και «προς τα πάνω». Τελικά το γεγονός ότι η επιχειρηματική εγκληματικότητα (μέρος της εγκληματικότητας του λευκού περιλαίμιου όπως είπαμε) άργησε να απασχολήσει την εγκληματολογία ως επιστήμη, δεν σημαίνει πως η αργοπορία αυτή μεταβιβάζεται αναλόγως και στην επιστημονική γνώση για το φαινόμενο. Ήδη γνωρίζουμε πολλά από την «τράπεζα δεδομένων» της εγκληματολογικής επιστήμης. Έχουν εξαιρετικό ενδιαφέρον τα επόμενα χρόνια

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Box S., "Power, Crime and Mystification, Tavistock, 1983.

Braithwaite J. , "Crime, Shame and Reintegration", Cambridge University Press, 1989

Braithwaite J. , "Corporate Crime Research" Sociology, 19(1), 1985, σελ 136-148

Brener S.N. & Molander E.A., "Is The Ethics of Business Changing?", Harvard Business Review 55(57-71),1977.

Clarke M., "Business Crime", Polity Press, 1990.

Clegg S.R., "Frameworks of Power", Sage, 1990

Cleverley G., Managers and Magic, Longman, 1971.

Clinard M.B. and Quinney, R., "Criminal Behaviour: A Typology", Rinehart & Winston, 1967.

Clinard, M.B. and Yeager, P.C., "Corporate Crime", Free Press, 1980.

Cohen A. , "Delinquent Boys: The Culture of the Gang", Free Press, 1955.

Dalton M. , "Men Who Manage", John Willey, 1959

Dixon N.F., "Disastrous Decisions", The Psychologist 7 (July), σελ 303-307

Dowie M., "Pinto Madness", Mother Jones, 2 (September- October) , 1977

Durkheim E., «Les regles de la methode sociologique», 1968.

Fisse B., Braithwaite J. "Corporations, Crimes and Accountability", Cambridge University Press, 1993

Garskombe D. J., "Organizational Culture Dons the Mantle of Militarism", Organizational Dynamics 17(1), 1988.

Goffman E., "Asylums", Anchor Books, 1961.

Goia D., "Pinto fires and personal ethics: A Script analysis of missed opportunities", Journal of buisness ethics ,May 1992

Hirschi T., "Causes of Delinquency", University of California press, 1969.

Hacking I., "The Emergence Of Probability A Philosophical Study Of Early Ideas About Probability Induction And Statistical Inference", 1975.

Jackall R., "Moral Mazes: The world of Corporate Managers", Oxford University Press, 1988

Kehman H.C. and Hamilton V.L., "Crimes of Obedience", Yale University Press, 1991

Kets de Vries M.F.R. and Miller D., "Unstable at The Top: Inside The Troubled Organization, New American library, 1987

Kotter J.P., "The General Managers", Free Press, 1982

Kuhn T.S., "concepts of cause in the development of Physics", 1977

Levi M., "Regulating Fraud: White Collar Crime and the Criminal Process, Tavistock, 1987.

Mannheim H., "Comparative Criminology", 1973

Mars G., "Cheats at Work", Allen & Unwin, 1982.

Matza & Sykes G., Techniques of Neutralization: a Theory of Delinquency, American sociological Review 22, 1957, 667-670.

Merton R.K., "Social Theory and Social Structure", Free Press, 1968.

Miller W.B., "Implications of Lower Class Culture", Social Service Review, 1959

Nelken D., "White Collar Crime" από Λάζος Γρ., "Μορφές Εγκληματικότητας I: Οικονομικό έγκλημα", φάκελος μαθήματος 2001

Nielsen W.A., "Golden Donors", Weidenfield & Nicolson, 1986

Ogilvie R.G., "Krijgen is een Kunst", Stenfert Kroese, 1990.

Pettigrew A., "The Politics of Organizational Decision Making, Tavistock, 1973

Pierce F., "Crimes of the powerful: Marxism, Crime and Deviance", 1976.

Ramsey D.K., "The Corporate Warriors: The Battle of the Boardrooms", Grafton Books, 1987.

Reed M., "The Sociology of Management", Wheatsheaf, 1989

Reisman M., "Folded Lies", Free Press, 1979.

Reiss A.J. Jr, "The Policing of Organizational Life", στο Punch M., "Control in The Police Organization", MIT Press, 1983.

Rosenberg L.J., and West J.H., "The Collaborative Approach to Marketing.", Business Horizons 1984.

Ross I., "Shady Business: Confronting Corporate Corruption", Twentieth Century Fund Press, 1992.

Sampson A., "The Seven Sisters", Coronet Books, 1976.

Sampson A., "The sovereign State of ITT. Greenwich, Fawcett Crest, 1974

Schneider J.H., "Kriminologie", 1987 παραπομπή από Χάϊδου Α., 1996.

Swigert, V. L. & Farrell R.A., «Corporate Homicide: Definitional Processes in the Creation of Deviance.» Law and Society Review. 15, 1981

Thomas A.B., "Controversies in Management". Routledge, 1993.

Turner J., "In the Time of the Entrepreneurs", Review in the Times Literary Supplement 11, 1986

Weisburd D. Wheeler S. Waring E. & Bone N., " Crimes of the Middle Classes: White Collar Offenders in the Federal Courts", Yale University Press, 1991.

Whright P.J., "On a Clear Day You Can See General Motors", Whright Enterprises , 1979.

Γιωτοπούλου- Μαραγκοπούλου Α., Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη, 1984.

Λάζος Γρ., "Μορφές Εγκληματικότητας Ι: Οικονομικό έγκλημα", φάκελος μαθήματος 2001

Λάζος Γρ., πληροφορική και έγκλημα, Νομική Βιβλιοθήκη 2001.

Λαμπροπούλου Ε., "Κοινωνικός Έλεγχος του Εγκλήματος", Παπαζήση , 1994

Λαμπροπούλου Ε., "Έσωτερική Ασφάλεια και Κοινωνία Ελέγχου", Κριτική, 2001

Λαμπροπούλου Ε., Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των Θεσμών Ποινικής Δικαιοσύνης, Ελληνικά Γράμματα, 1999

Φαρσεδάκης Ι. , "Η εγκληματολογική Σκέψη από την Αρχαιότητα έως τις Μέρες μας", Νομική Βιβλιοθήκη, 1990

Φαρσεδάκης Ι., "Στοιχεία Εγκληματολογίας", Νομική Βιβλιοθήκη, 1996

Χαίδου Α. , "Θετικιστική Εγκληματολογία: Αιτιολογικές Προσεγγίσεις του Εγκληματικού Φαινομένου, Νομική Βιβλιοθήκη, 1996

Λέξεις: περί τις 17.500 κείμενο + αναφορές περί τις 2.000, συνολικά περίπου
19.500

Όριο λέξεων: 20.000